

nummer 3 mei 2000

TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING
VAN DOCENTEN IN GESCHIEDENIS EN
STAATSINRICHTING IN NEDERLAND (VGN)

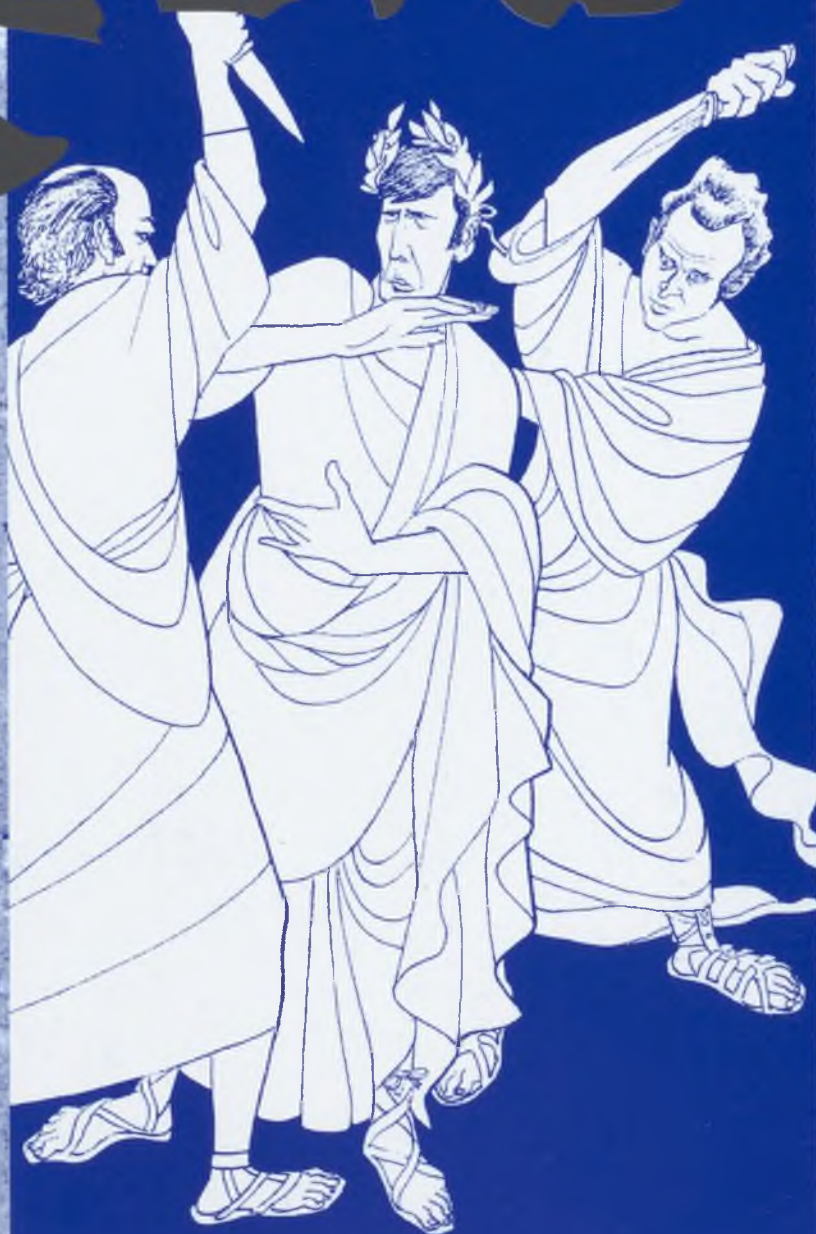
KLEIO

**Cartoons en
Klassieken**

**Scholen adopteren
monumenten**

**Geschiedenis van
techniek**

**De tweede fase:
'vluchten kan niet
meer'**

Algemeen Bestuur

Kees Weltevrede

voorzitter (OAC, KLEIO,
Euroclio, KNHG en de
Inspectie)
Dubbeldamseweg Zuid 350,
3312 KT Dordrecht.
Tel. 078 - 6390 699.
Fax 078 - 6399 001
E-mail: c.weltevrede@wxs.nl

Riemke Leusink

vice-voorzitter (Commissie
Vrouwen- en Gender-
geschiedenis, Euroclio,
stofomschrijvingen, CEVO,
Platform VVVO)
Dr. J.P. Heyelaan 4,
3818 GT Amersfoort.
Tel. 033-4657 363,
Fax 033-4657 384,
E-mail: leusink@worldonline.nl

Loek Janssen

secretaris (Commissie Basis-
vorming/VMBO)
Ananasstraat 1,
6543 ZH Nijmegen.
Tel. 024 - 373 4800.
E-mail: janssen.scholten@
freeler.nl

Harry Groothuis

(Commissie PA-BO,
Werkgroep Staatsinrichting,
contacten met Cito en SLO,
veldraadplegingen)
Groen van Prinstererweg 11,
3731 HA De Bilt.
Tel. 030 - 2713 204.
E-mail: h.groothuis@
worldonline.nl

Renée Schreuder

(Beheer VGN-website,
bestuursberichten Kleiokrant,
Commissie Volwassenen-
educatie)
Couwenhoven 46-01,
3703 EM Zeist.
Tel. 030 - 6959 506.
E-mail: srd@wxs.nl

Ineke Veldhuis-Meester

(Commissie Havo/Vwo,
Intercommissie, Commissie
Lerarenopleidingen)
Quintuslaan 4,
9722 RV Groningen.
Tel. 050-5270 099.
E-mail: c.e.m.veldhuis-
meester@uclo.rug.nl

Johan Raven

penningmeester (Didactiek-
en activiteitencommissie, con-
tacten met de archieven)
Kinkhoorn 8, 9051 MJ Stiens.
Tel. 058-2574 050.

**U kunt zich opgeven als lid
van de VGN bij de admini-
stratie:**

**Purmerendstraat 239,
2547 JD Den Haag.**

VGN-site: <http://home.wxs.nl/~srd/vgn.htm>

Hier is ook een brievenbus.

VGN-giro: 128701 ,t.n.v. Penningmeester VGN, Den Haag.

Contributies voor 2000:

- Bij bezoldiging t/m f100,-
HOS-schaal 10.6:
- Bij bezoldiging vanaf f125,-
HOS-schaal 10.7:
- VMBO-docent f 70,-
met drie of meer vakken:
- Baan van minder f 85,-
dan 16 uur:
- Kennismakingslidmaatschap
(alleen voor studenten): f 50,-
- Buitengewone leden, f 90,-
pensioen, VUT:
- Partnerlidmaatschap: f150,-

een abonnement:

- Binnenland f125,-
- Buitenland, f135,-
binnen Europa
- Buitenland, f145,-
buiten Europa
- Losse nummers f 15,-
incl. verzendkosten

Prijzen voor advertenties in Kleio:

- 1 pagina f510,-
- 1/2 pagina f410,-
- 1/3 pagina f310,-
- 1/4 pagina f225,-
bijsluiters f410,-

Voor nadere informatie kunt u
zich wenden tot de eind-
redacteur.

Van de redactie

Discussiestof genoeg voor
onze geschiedenislessen dit
voorjaar! Zo stelde H.W. van
der Dunk voor een weten-
schappelijk onderzoek naar de
handel en wandel van de oude
heer Zorreguieta in te stellen,
de vader van de vriendin van
Willem Alexander. Zoiets
gebeurde in 1965 immers ook
met Claus. Ik kan me de
docent voorstellen die zegt:
dat is nou eens een lekkere
kwestie om aan mijn leerlin-
gen voor te leggen! Maar hij
zal zijn lesje wel moeten voor-
bereiden. Hoe zat het ook
weer met die 'vuile oorlog'
van de generaals die Isabel
Peron afzetten, met de doods-
eskaders, de 'dwaze moeders',
de Falkland-oorlog?
Welk tweede-faseschoolboek
geschiedenis biedt nog zicht
op het recente verleden van
Latijns Amerika? En het blad
Reflector is er ook niet meer.
Diezelfde docent kan ook
ingaan op de passieve hou-
ding van de Tweede Kamer,
waar niemand oppert dat
Beatrix als we niet uitkijken
opgescheept zit met een
dubieuze schoonfamilie.
Verder was er het proefballon-
netje van Thom de Graaf over
de plaats van de koningin in
ons staatsbestel. Vreemde
coïncidentie was dat een week
eerder een tijdschrift kopte:
'Beatrix moet maar met pen-
sioen'; door 152 mensen te
ondervragen wist het blad *de*
mening van *het* Nederlandse
volk al.

Kleio houdt het hoofd koel en
biedt de lezer als vanouds
degelijke informatie; dit keer
over cartoons en monumen-
ten, over techniek- en filosofie-
geschiedenis, en nog veel
meer. Veel leesgenoegen!
Uw reactie zien we graag
tegenwoordig.

Jan van Oudheusden

Op de omslag: cartoon van Eppo
Doeve uit 1977, 'Actie beschadiging
lijsttrekker CDA'.

Redactie

Jan van Oudheusden,

voorzitter, Massenetstraat 21,
5144 WP Waalwijk.
Tel. 0416 - 33 74 30.
E-mail: jan.oudheusden
@wxs.nl

Carla van Boxtel,

Evieveland 6,
5422 AK Gemert.
Tel. 0492 - 36 11 36.
E-mail: c.vanboxtel@fss.uu.nl

Marijke Meuwissen,

Simplonbaan 17,
3524 BG Utrecht.
Tel. 030 - 273 1670.
E-mail: marijke.meuwissen
@hccnet.nl

Hans Pols,

Van Aerssenstraat 140,
2582 JT Den Haag.
Tel. 070 - 3501 380.
E-mail: j.pols@penta.nl

Jos Trippenzee, secretaris,

Beltmolen 30,
3833 KM Leusden.
Tel./fax 033 - 494 18 24

Huub Oattes,

Roerdomp 80,
3641 TK Mijdrecht.
Tel. 0297 - 28 11 97.
E-mail: hfoattes@wxs.nl

Stefan Boom,

Albrechtlaan 28,
1404 AL Bussum.
Tel. 035 - 694 87 42.
E-mail: stefanbo@
worldonline.nl

Cees Bol,

Fazantenkamp 387,
3607 XC Maarssenbroek.
Tel. 0346 - 56 57 12
E-mail: cbol@worldonline.nl

Tineke Bogaerts,

eindredactie,
Omloop-West 9,
3402 XM IJsselstein.
Tel. 030 - 688 35 76
Fax 030 - 688 84 59
E-mail: c.bogaerts@hccnet.nl

ISSN 0165-6449

Wilt u artikelen voor *Kleio* toe-
sturen aan de secretaris van de
redactie.

Berichten voor de *Kleiokrant*,
aktualiteiten, mededelingen van
commissies, aankondigingen en
dergelijke kunnen naar de
eindredacteur.

George Orwell,

(politiek zonder partij)

Duitsers onder
de nazi terreur

De **sixties:**
prettige
gekte

NIEUW

maandblad
voor
geschiedenis

De geschiedenis zal nooit meer hetzelfde zijn

Historisch Nieuwsblad is een **TIJD**schrift met iedere maand boeiende interviews, spannende reportages, vermakelijke enquêtes, ernstig debat, prikkelende recensies en een uitvoerige agenda.

In de komende nummers

- de Grote Geschiedenisquiz i.s.m. De Volkskrant
- 50 jaar popmuziek van Anneke Grönloh tot Osdorp Posse

- Portret van Florence Nightingale
- 'Hier is radio Moskou' Russische propaganda in de Koude Oorlog
- Hoe rook de 20e eeuw: Geurkaart van Nederland

Neem een proefabonnement

Probeer 3 nummers voor slechts f 20,-

Ik ontvang drie nummer van Historisch Nieuwsblad voor f 20,-. Alleen als ik daarna Historisch Nieuwsblad niet verder wens te ontvangen, laat ik dat een week na ontvangst van het tweede nummer weten.

Achternaam Voorletters

Adres

Postcode en woonplaats

Land

Telefoonnummer Datum

Handtekening

HISTORISCH
NIEUWSBLAD

Historisch Nieuwsblad in de media

H.J.A. Hofland: 'Het Historisch Nieuwsblad
moderniseert de geschiedenis.'

A. Th. van Deursen: 'Het Historisch Nieuwsblad
is insolent, impertinent,
vrijpostig en ongemanierd.'

H.L. Wesseling: 'Het Historisch Nieuwsblad
is een successstory.'

EEN POST-
ZEGEL IS
NIET
NODIG

Lezersservice Historisch Nieuwsblad
Antwoordnummer 9224
1000 WZ Amsterdam

DE GESCHIEDENIS ZAL NOOIT MEER HETZELFDE ZIJN

2

Politieke spotprenten en de Klassieken

Wie kan de boog van Odysseus spannen?

Kees van Kemenade

Met de terugtocht van Grieken en Romeinen uit het onderwijs gaat ook een stukje inzicht verloren in cultuuruitingen van verleden en heden. Wie zal in de toekomst de grapjes nog kunnen begrijpen van twintigste eeuwse cartoonisten?

8

Scholen Adopteren Monumenten

Een monument als kapstok voor vaardigheden en kennis

Nienke Pool en Jos Beelen

Het SAM-project jaagt de leerlingen de straat op. Historisch onderzoek in de eigen omgeving, eventueel samen met andere vakken, kan lessen in de school vervangen en zonder veel verlies aan diepgang en kennis voor afwisseling zorgen.

1

14

De technische cirkel

De tweede industriële revolutie en het ontstaan van technische netwerken

Dick van Lente

Beheersingsproblemen aan het einde van de negentiende eeuw en de oplossingen daarvan geven inzicht in het ontstaan van een manier van leven, die ook nu nog heel gewoon is: massaal vervoer, massaproductie en massaconsumptie.

22

Docent in de tweede fase

'Vluchten kan niet meer'

Greetje de Vries

Een voorzichtige inventarisatie van de eerste resultaten.

En verder

24

Boek van de maand: de wereld van Sofie en de reis van Theo

27

In gesprek met Euroclio

30

Museumnieuws: het Amsterdams Historisch Museum

32

Methodebespreking: Onvoorspelbaar verleden

36

Boeken

44

Kleiokrant

Wie kan de boog van Odysseus spannen?

2

Wanneer leerlingen niets meer weten van de klassieke oudheid en de mythen en sagen van Romeinen en Grieken is dat een pijnlijk gemis, en niet alleen omdat daarmee die periode uit hun blikveld is verdwenen. Vele eeuwen lang zijn aspecten uit het klassieke verleden een bron van inspiratie geweest voor denkers, politici en kunstenaars.

Ook nu wordt de oudheid nog gebruikt, bijvoorbeeld in de beeldtaal van cartoonisten. Voor leerlingen geen reden om die cartoons hoger te waarderen, maar misschien kun je het omdraaien: een leuke eigentijdse politieke tekening met klassieke trekjes kan

Braakensiek liet Penelope, de ARP, haar vrijers uittesten met de boog van Abraham Kuyper: "Wie kan Odysseus' boog spannen?"

Kees van Kemenade is docent geschiedenis en staatsinrichting aan het Dr. Mollercollege in Waalwijk.

ingezet worden om interesse te wekken voor de oudheid.

Een groot aantal politieke tekenaars geeft elke dag commentaar op de actualiteit. Ze kunnen daarbij putten uit een uitgebreid arsenaal aan mogelijkheden om hun visie te verduidelijken door een vergelijking: met iets uit de Bijbel, de wereldliteratuur, beeldhouwen, schilderkunst, het verleden, de natuur, enzovoort. In dit artikel komen cartoons aan bod waarbij de vergelijkingen ontleend zijn aan de Griekse en de Romeinse cultuur. Neem bijvoorbeeld het werk van Homerus. Johan Braakensiek gebruikte het verhaal van de vrijers die dingen naar de hand van Penelope, om de toestand in de Anti-Revolutionaire Partij na de dood van Abraham Kuyper aan

de kaak te stellen. Penelope, de ARP, vraagt: 'Wie kan Odysseus' boog spannen'?

Kuyper was op 8 november 1920 overleden. Colijn was beoogd opvolger. Maar ook Idenburg, De Vries en Heemskerk kwamen volgens de tekenaar nog in aanmerking.

De mythologie

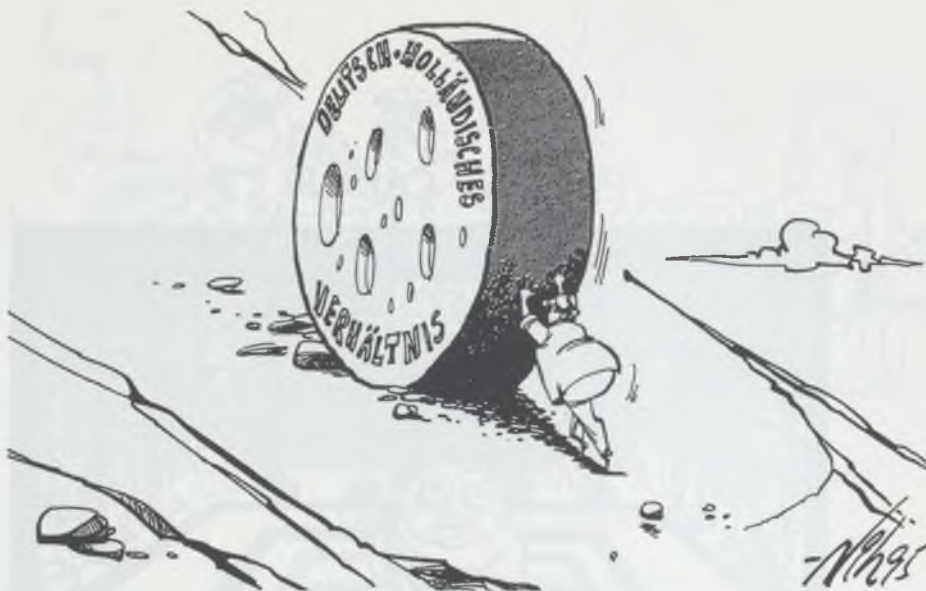
De verhouding van ons land met Duitsland is niet altijd optimaal geweest. Maar of deze werkelijk zo problematisch was, als Nik Ebert in 1995 in de *Rheinische Post* suggereerde, valt op zijn minst te betwijfelen. In een moderne variant op het verhaal van Sisyfus wordt de steen 'Duits-Nederlandse verhouding' een berg opgeduwd.

Dit onmogelijke karwei was de straf die Sisyfus, koning van Corinthé, in de onderwereld opgelegd kreeg voor zijn misdaden. Op de prent poogt een diplomaat de verhoudingen te verbeteren; een onmogelijke opgave. Deze manier om aan te duiden dat inspanningen weinig op zullen leveren, is blijkbaar geliefd. Hij is vaker gebruikt. Zo zien we in het Engelse tijdschrift *Punch* van 13 juli 1910 een suffragette een steen met opschrift 'Vrouwenkiesrecht' omhoog duwen naar het Parlement. De tekenaar was hier wel erg somber. In 1918 zou de vrouw in Groot-Brittannië haar volledige politieke rechten krijgen. Klaarblijkelijk zag men in 1910 het vrouwenkiesrecht nog als een hopeloze zaak.

In wat oudere spotprenten gebruikt men graag de klassieke goden om iets te verbeelden. Hermes, met vleugels aan sandalen en hoed, staat dan voor handel en welvaart; Poseidon voor alles wat met de macht op zee te maken heeft. Zo treffen wij hem aan bij een groot aantal cartoonisten, die het streven van Mussolini naar hegemonie in de Middellandse Zee op de korrel nemen.

Vervaarlijker is de god Ares, die gewoonlijk met zijn Romeinse naam Mars wordt aangeduid. Hij staat bij tekenaars voor oorlogsdreiging, geneigd om snel de wapens op te nemen.

Op een cartoon van Swain, uit december 1898 zien we Vulcanus in zijn smidse. Overal om hem heen liggen kanonsloten, granaten en mijnen. Op de achtergrond werken zijn smeden met volle kracht. Het onderschrift luidt: 'Rustige vreedzame tijd'. Vrede, gepersonifieerd

Nik Ebert becommentarieert de Duits-Nederlandse verhoudingen, met een verwijzing naar Sisyfus (1995).

EXCELSIOR!

Dezelfde schijnbaar hopeloze taak zag de tekenaar van *PUNCH* (1919) in het streven naar vrouwenkiesrecht.

Edward Heath en de Ierse kwestie.

"I suppose, many centuries ago—before the Flood—our English ancestors must have committed a great sin, and this is the punishment that God has visited upon Britannia"

JOOP CAESAR

Den Uyl: „... ik voel me bedreigd...!”

als engel met palmtak, komt binnen en zegt: 'Ik veronderstel dat dit ontwapeningsvoorstel uw handel heel erg schaadt?' Vulcanus antwoordt: 'God zij geprezen, juffrouw! Het was nog nooit zo druk. Ik kreeg nog vanmorgen weer een leuk ordertje uit Rusland!'

Het Romeinse verleden

Het is de dag van de Idus van maart, 44 v.C.. Julius Caesar, dictator voor het leven, is op weg naar de senaat. Uit alle hoeken komen de senatoren op hem af, schijnbaar om hem te

begroeten. Dan grijpen ze in hun toga's naar de dolken.

Een bekender verhaal van verraad is haast niet denkbaar. De cartoonist Opland gebruikte het beeld minstens driemaal op uiteenlopende wijze. Het meest bekend is zijn prent uit 1966: in de nacht van Schmelzer zegt premier Cals: 'Ook jij, Norbert?' In 1970 liet hij een gelauwerde Joop den Uyl ongerust het gebouw van de senaat verlaten, waar achter de zuilen de PvdA-leden van nieuw-linkse signatuur op hem loe-

Opland tekende Joop den Uyl als de Caesar van de PvdA, belaagd door senatoren van Nieuw Links.

ren, de armen diep in de toga's, waar zich zonder twijfel de geslepen messen bevinden om hun leider mee ten val te brengen. In januari 1973 gebruikte Opland het beeld nog een keer; maar nu krijgt Barend Biesheuvel de rol van Caesar. 'Ook jij, Aantjes?' brengt hij nog uit wanneer Hannie van Leeuwen, Jaap Boersma en Wim Aantjes hem vermoorden om een vijfpartijkabinet te voorkomen.

De Egyptische vorstin Cleopatra spreekt ook tot de verbeelding. Johan Braakensiek tekende haar, samen met Marcus Antonius, om de relatie tussen Abraham Kuyper en Theo Heemskerk te bespotten. De prent is uit 1908, na de val van het kabinet-De Meester. Tot ongenoegen van Kuyper heeft Heemskerk – net als hij ARP-lid – de kabinetsformatie op zich genomen. Het stel loopt innig gearmd, maar Antonius zegt: 'Ze is wel knap, maar haar arm drukt zwaar.'

Marcus Antonius duikt opnieuw op in een cartoon van David Low uit 1952. Hij verbeeldt hier de Britse minister van buitenlandse zaken Eden, die op bezoek gaat bij Cleopatra – lees: Egypte – om na onlusten in de kanaalzone, de Brits-Egyptische verhoudingen te verbeteren.

De kleurrijke Romeinse geschiedenis maakt nog heel wat meer historische vergelijkingen mogelijk. De arena van het amfiteater, waar gladiatoren tegen elkaar moeten vechten, of waar christenen worden afgeslacht, is vele malen gebruikt als toneel voor spotprenten. De intocht van een zegevierende generaal over de Via Sacra stond model voor een prent van Opland uit 1976. Steenkamp heeft in zijn strijd om de drie confessionele partijen te laten opgaan in het CDA zojuist de overwinning behaald. Hij ment de zegewagen, waar een geketende Wim Aantjes als een moderne Vercingetorix achteraan moet lopen. Zal hij ritueel worden

DE NACHTMERRIE VAN AANTJES

...De Vervolg van De Eerste Christenen

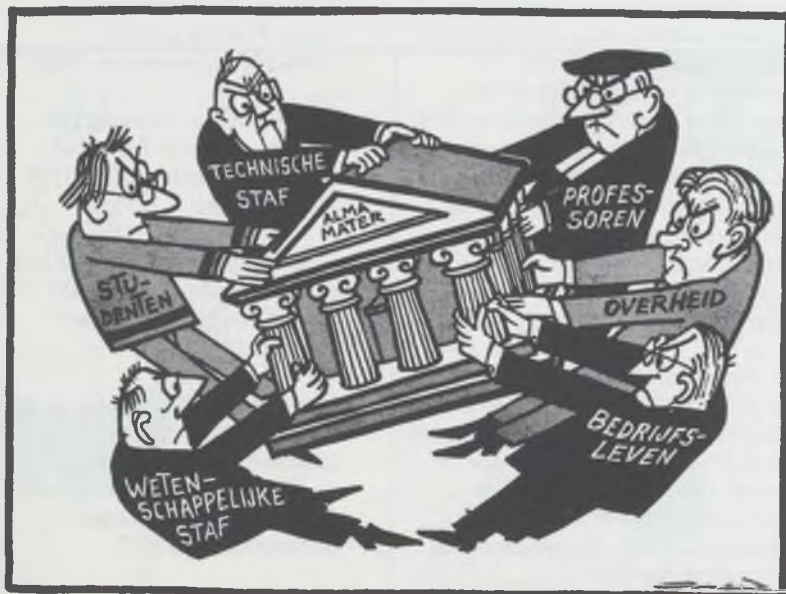
Nogmaals Opland, met een verwijzing naar de intocht van Romeinse generaals, de overwonnen vijandelijke aanvoerder achter zijn zegekar meevoerend. Piet Steenkamp heeft alle oppositie tegen de vorming van een CDA de kop ingedrukt.

Premier Wilson en zijn minister voor Noord-Ierse zaken sir Chichester Clark als Laocoön; cartoon van Gibbard in de 'Guardian', Londen, 5 augustus 1969.

"Coming in? It's terrible!"

DE NOTA VERINGA.....

..... of: het gevecht om de universiteit

gewurgd in de tempel van Jupiter of Mars, of onthoofd in de Marmertijnse gevangenis?

De Tsjech Adolf Hoffmeister tekende zijn commentaar op de ondergang van de Italiaanse dictator Mussolini in 1943: 'De Rots van Tarpeia'. De Romeinse wolvin houdt Mussolini boven de afgrond om hem daarin te pletter te laten vallen. Dit was het vonnis dat aan Tarpeia werd voltrokken, een vrouw die in de vroegste Romeinse geschiedenis de stad had overgeleverd aan de Sabijnen, waardoor Rome bijna ten onder was gegaan. In het vervolg werden landverraders in Rome op deze wijze gestraft.

Johan Braakensiek laat in een prent uit 1908 nogmaals Kuyper en Heemskerk optreden. Toneel is Corinthe, waar Alexander de Grote een bezoek brengt aan de door hem bewonderde Dioge-

nes de Cynicus. Diogenes, in de persoon van Kuyper, zit met zijn pijpje in zijn ton. Alexander de Grote, die Theo Heemskerk voorstelt, staat voor de ton en blokkeert met zijn gestalte het licht van de zon, waarin de filosoof zich net baadde. Op de vraag: 'Wat geschenken kan ik u geven? ... Ik wil u alles maken: Staatsraad en nog meer' antwoordt Diogenes: 'Geef mij liever een beetje zonneschijn'.

De klassieke kunst

Een bekend Hellenistisch kunstwerk is de Laocoöngroep. In de Aeneïs wordt verteld hoe de Trojaanse priester Laocoön zijn medeburgers waarschuwde om het houten paard niet binnen te halen. De godin Athene, die partij had gekozen voor de Grieken, zond twee monsterlijke slangen om hem en zijn zonen te doden.

De worsteling van Laocoön met de

slangen staat in verschillende cartoons model voor een politicus die erg in het nauw zit en van alle kanten wordt bedreigd.

Tekenaars van spotprenten werken vaak met tempelruïnes voor de lokale kleur, als een soort herkenningsteken. Maar de klassieke tempel kan ook zelf een functie hebben: bijvoorbeeld als zinnebeeld voor de universiteit. Naar aanleiding van de *Nota Veringa* liet Opland in november 1969 overheid, studenten, professoren en bedrijfsleven een gevecht leveren om de macht op de Alma Mater. Het opschrift 'Alma Mater' – De Moeder, die de studenten geestelijk voedt – staat op het timpaan van een Ionische tempel.

Een bijzonder grappige spotprent is die van Lurie uit 1982, afgedrukt in *The Times*, die betrekking heeft op de Griekse houding ten opzichte van de NAVO- en EG-verplichtingen. De cartoonist maakte van Griekenland een weigerachtige atlant, die de kariatiden het gewelf laat torsen.

Gebruik in de klas

Cartoonisten hebben zich vaak door de klassieke mythologie, kunst en geschiedenis laten inspireren. Vooral de Griekse en Romeinse mythen scoren daarbij hoog. De verhalen uit de Ilias, Odyssee en Aeneïs horen tot ons cultuurbezit, net als dramatische gebeurtenissen uit de oudheid. En een aantal kunstwerken is bekend genoeg om ze als motief voor een spotprent te kunnen gebruiken. Eén voorwaarde is essentieel: de krantenlezer moet de relatie direct doorzien. Dat geldt voor het mythologische verhaal, de klassieke uitdrukking, de historische gebeurtenis, en voor het klassieke kunstwerk.

Wanneer je de politieke tekeningen in oudere bundels vergelijkt met werk van huidige cartoonisten, blijkt duidelijk dat

het aantal door de klassieken geïnspireerde spotprenten sterk terugloopt. Aan het begin van de eeuw bezat iedere lezer met middelbaar onderwijs een gedegen kennis van de klassieken, óók als hij geen gymnasiumopleiding had gevolgd. Braakensiek kon in 1908 nog gerust aannemen dat de lezer de problematische relatie tussen Cleopatra en Marcus Antonius kende, net als de anekdote van Alexander en Diogenes. De ontwikkelde lezer wist dat een tekening met Icarus stond voor 'hoogmoed komt voor den val' en het zwaard van Damocles voor dreigend gevaar. Hoe anders is dit nu! Alleen als een tekenaar bepaalde kennis als algemeen mag beschouwen, kan hij die gebruiken voor een cartoon. Op het moment dat de kennis van de klassieken verdwijnt, gaat ook deze inspiratiebron voor hem verloren.

In het kader van het domein 'Zingeving en cultuur' van de tweede fase wordt het subdomein 'Oude culturen en de westerse samenleving' genoemd. De leerling dient te kunnen uitleggen 'welke invloeden oude culturen rond de Middellandse Zee hebben uitgeoefend op de ontwikkeling van de westerse samenleving.'

Misschien kunnen we de interesse van de leerlingen voor de 'oude culturen' stimuleren door gebruik te maken van een aansprekend middel als cartoons. De hier afgedrukte prenten kunnen zonder meer worden gebruikt voor een

opdracht zelfwerkzaamheid. Er horen twee vragen bij:

– Welk klassiek verhaal of beeld heeft de tekenaar gebruikt om een historische ontwikkeling in ... (bijvoorbeeld) het begin van de eeuw, tijdens de Tweede Wereldoorlog, onze tijd te becommentariëren?

– Welke historische ontwikkeling betreft het hier?

Nodig zijn boeken met de Griekse en Romeinse mythologie en enkele klassieke woordenboeken, evenals toegang tot een encyclopedie en een schoolboek met de oude geschiedenis. De leerlingen kunnen de resultaten van hun onderzoek in een schriftelijk verslag samenvatten, maar ze kunnen hun cartoon ook zelf presenteren.

De tekening komt op de overhead-projector, of wordt gekopieerd en uitgedeeld. Een van de onderzoekers vertelt het mythische, of het historische verhaal, waardoor de cartoonist zich heeft laten inspireren. Een andere leerling gaat kort in op de actuele persoon of gebeurtenis die hier becommentarieerd wordt.

Het mag duidelijk zijn, dat de leerlingen zich met deze opdracht slechts met enkele deelaspecten van de klassieke cultuur bezighouden. Maar wie de klassieke cultuur levend wil houden, moet geen middel schuwen om de zeggingskracht van die cultuur aan de leerlingen te bewijzen!

Literatuur

De besproken cartoons komen uit de volgende bundels:

Ambassade van de Bondsrepubliek Duitsland (red.), *Hallo Nachbar!... Dag buurvrouw! Nederlands-Duitse betrekkingen in cartoons* ('s-Gravenhage 1998)

Colijn in de Caricatuur. 100 uitgezochte caricaturen met een voorwoord van dr. Colijn zelf (Baarn z.j.)

E. Doeve, *De wereld van Eppo Doeve. Politieke prenten 1948-1980* (Amsterdam 1984)

R. Douglas e.a., *Drawing Conclusions. A cartoon History of Anglo-Irish Relations 1798-1998* (Belfast 1998)

Hitler en zijn bende. Politieke caricaturen van den Engelschman Kem en den Rus Boris Efimov (Utrecht 1946)

Jesters in Earnest. Cartoons by the Czechoslovak Artists (London 1944)

Dr. Kuyper in de Caricatuur (Amsterdam 1909)

D. Low, *Low Visibility. A Cartoon History 1945 - 1953* (London 1953)

R. Lurie, *Lurie's Almanack* (Londen 1982³)

Opland, *Jui-huig ik aan het vlahahakke strand. Beeldroman van de Nederlandse politiek* (Amsterdam z.j.)

Opland, *Sint Joop en de Draak. Politieke prenten uit De Volkskrant van de laatste vijf jaar* (Amsterdam 1977)

De weigerachtige houding van de Griekse regering om zich te conformeren aan NAVO- en EG-besluiten bracht de cartoonist Lurie op het idee om hen zo voor te stellen.

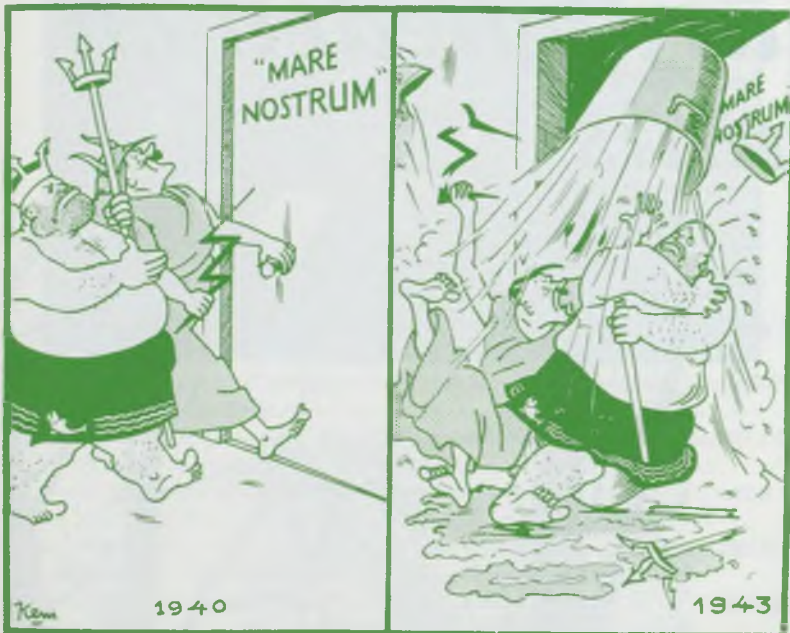

Bijlage

Vertalingen en harde feiten

In het artikel van Kees van Kemenade over het gebruik van de klassieken in politieke spotprenten wordt verondersteld dat dit thema blijkbaar zijn beste tijd heeft gehad. De oudheid wordt nog maar zeer beknopt behandeld op school en langzaam verdwijnt de essentiële kennis, nodig om zulke spotprenten te kunnen begrijpen. Als de klassieken dreigen te verdwijnen, wat is dan het nut van het afgelopen boekenweekthema dat juist die klassieken in het zonnetje zet? Is hier sprake van dezelfde tendens die voor de hele

Om bij de onderbouw te beginnen, daar kunnen de bewerkingen van de klassieken door Imme Dros goede diensten verrichten: helder geschreven, met oog voor het drama en universeel in thematiek: *De macht van de liefde*, *De reis van de liefde* en *Liefde en wat ervoor doorgaat*. Ook haar versies van de Ilias en de Odyssee zijn zeer goed te gebruiken. Voor de docent die graag wat voordraagt, is de opnieuw uitgegeven goedkope pocket van Bertus Aafjes' Odysseevertaling zeer de moeite waard. En als eenvoudige overzicht-

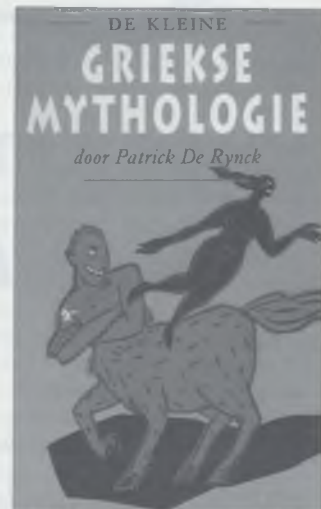
Droom en werkelijkheid

discipline geschiedenis geldt, dat een verminderde nadruk in het onderwijs de vraag in de samenleving juist groter maakt? Net zoals een schrijver als Geert Mak een lacune opvult, doen vertalers als Gerard Koolschijn, Imme Dros en Marietje d'Hane-Scheltema blijkbaar hetzelfde voor de oudheid, gezien de verkoopcijfers en de belangstelling voor hun werk.

Als we nu de oogst van de boekenweek aanschouwen, wat is er dan bruikbaar voor het onderwijs, waar kan een docent mee uit de voeten om leerlingen in de onderbouw te interesseren? En wat is bruikbaar voor de vwo-kandidaten in het kader van het domein 'Zingeving en cultuur'?

werkjes noem ik hier *De kleine Griekse Mythologie* van Patrick De Rynck (Atheneum) en *De klassieke oudheid in een notendop* door Herman Beliën en Fik Meijer (Prometheus).

In de bovenbouw komen zeker de vertalingen van Gerard Koolschijn van pas. Zoals de *Acht Tragedies*, toneelwerk van Aischylos, Sofokles en Euripides over de kinderen van Agamemnon en de tragedies die de Goden en het noodlot voor hen in petto hadden. Zeer lezenswaardig, net als de vertaling van Marietje d'Hane-Scheltema van de Aeneïs van Vergilius. Ook hier veel noodlot, in verschillende gradaties. Bovendien zijn deze werken inleiding en rode draad van de Griekse geschiedenis, die via Troje ook verder verwijst: naar het ont-

staan van het Romeinse Rijk. Het zal wat voorwerk vragen van de docent, maar daar kunnen de volgende werken weer bij helpen: *Van alfa tot omega*, een klassiek ABC (bekende en verrassende passages uit de Griekse en Romeinse literatuur) en *De Antieken*, een korte literatuurgeschiedenis door Ilja Leonard Pfeijffer.

Met zoveel moois en leesbaars dat opeens beschikbaar is, moet de geïnteresseerde docent toch weer gemotiveerd raken en ervoor kunnen zorgen dat ook in de toekomst cartoons die op de klassieken zijn gebaseerd nog begrepen worden.

Jos Trippenree

De vertalingen van Gerard Koolschijn en Marietje d'Hane-Scheltema, en *Van alfa tot omega* zijn verschenen bij Atheneum, Polak & Van Gennep, het boek van Ilja Leonard Pfeijffer verscheen bij De Arbeiderspers, Bertus Aafjes bij Meulenhoff en Imme Dros vooral bij Querido.

Een monument als kapstok voor vaardigheden en kennis

8

In dit artikel wordt een omgevingsonderwijsproject toegelicht dat zowel in de basisvorming als in bovenbouw en tweede fase kan worden uitgevoerd. Het idee achter Scholen Adopteren Monumenten is dat de school een langdurige band met een monument aangaat. Deze band is puur educatief van aard. De school hoeft het monument bijvoorbeeld niet te onderhouden, het functioneert als kapstok voor vaardigheden en kennis.

Jos Beelen is docent geschiedenis aan de Educatieve Faculteit Amsterdam, Nienke Pool landelijk coördinator van het project Scholen Adopteren Monumenten

Metingen in het Vondelpark door leerlingen van het Hervormd Lyceum Zuid.

Vmbo leerlingen in IJsselstein hebben in 1999 de binnenstad geadopteerd. In groepjes van vier onderzoeken ze het belang van diverse objecten voor het ontstaan van de binnenstad. Ze maken hiervoor gebruik van geschreven bronnen, afbeeldingen uit het archief en directe aanwijzingen, buiten bij de monumenten. Daarnaast maken de leerlingen gebruik van diverse historische en moderne kaarten, ze schrijven rondleidingen in het Engels en voeren diverse creatieve opdrachten uit voor handvaardigheid en tekenen. Dit jaarlijkse project van twee dagen is opgezet door leerkrachten van het Cals College in samenwerking met de gemeente en de Federatie Stichts Cultureel Erfgoed.

Scholen Adopteren Monumenten (SAM) is van oorsprong een Italiaans project. Begin jaren negentig hebben tientallen scholen uit Napels een monument in hun eigen stad geadopteerd. Het Europees parlement heeft naar aanleiding van deze adopties besloten het project SAM in heel Europa te stimuleren. De Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ) en de Stichting Nationaal Contact Monumenten (NCM) hebben het concept vertaald naar de Nederlandse situatie en zetten zich in voor de verspreiding van het idee. Zij hebben in 1997 een handleiding voor docenten en andere betrokkenen uitgegeven (te bestellen bij het Landelijk coördinatiepunt SAM).

Daarnaast is in 1998 het Landelijk coördinatiepunt voor SAM opgezet. Inmiddels zijn in bijna alle provincies monumenten geadopteerd door scholen voor het voortgezet onderwijs. Het belang van de monumentenorganisaties is het onder de aandacht brengen van cultureel erfgoed onder jongeren. Als zij met plezier met monumenten in hun eigen omgeving aan de slag gaan is de kans groter dat zij dit erfgoed leren waarderen.

Landelijk coördinatiepunt SAM
Herengracht 474
1017 CA Amsterdam
Tel. 020 6277706
Fax 020 6242536
E-mail: sam@erfgoedhuis.nl

Een park, een fort, een kasteel of een oude fabriek: monumenten vertellen ons een verhaal over de omgeving. Ze zijn daarmee uitermate geschikt om als onderwerp en bronnenmateriaal in te zetten bij het doen van historisch onderzoek. Los van het trainen van onderzoeksvaardigheden, kunnen monumenten aanleiding geven tot het behandelen van diverse onderwerpen uit het verleden en het heden. Zo kan een kasteel het leven in de Middeleeuwen verduidelijken, een fort meer vertellen over oorlogen en een oude fabriek gelegenheid bieden om bijvoorbeeld de sociale omstandigheden van de arbeiders in de loop der jaren aan de orde te stellen.

Het project Scholen Adopteren Monumenten is lesstofvervangend. Docenten bepalen zelf wat de leerlingen bij het monument doen. Het is de bedoeling het monument als het ware als een kapstok te gebruiken om lessen aan op te hangen. Dit hoeft zeker niet tot het vak geschiedenis beperkt te blijven. Juist de vakoverstijgende vaardigheden kunnen met deze werkwijze gezamenlijk worden aangepakt. Dit voorkomt een overlap en kan daardoor de overladenheid van het programma verminderen.

Er bestaat dus geen kant en klaar pakket voor Scholen Adopteren Monumenten. Iedere school maakt zijn eigen keuzes wat betreft het te betrekken leerjaar en de onderwijskundige doelstellingen. Daarbij komt dat elk monument en zijn omgeving specifieke eigenschappen hebben.

Onderzoeksvaardigheden in de basisvorming en de tweede fase

'Voor ons is de belangrijkste reden om mee te doen aan het Scholen Adopteren Monumenten project dat het veel mogelijkheden biedt voor het oefenen van de vaardigheden, met name voor het uitvoeren van historisch onderzoek in de eigen omgeving. Het eerste jaar is het project alleen door de vmbo-leerlingen uitgevoerd. Zij hebben naast het historisch onderzoek ook opdrachten uitgevoerd voor andere vakken. Dit schooljaar worden ook de eerste klas-leerlingen van havo en vwo bij het project betrokken. Zij voeren een verzwaarde versie van het onderzoek uit', aldus de projectleider en geschiedenisdocent van het Cals College locatie IJsselstein. Deze school adopteerde in 1999 de binnenstad van IJsselstein.

Met behulp van Scholen Adopteren Monumenten kan invulling worden gegeven aan de kerndoelen van de basisvorming. Deze schrijven immers expliciet onderzoek in de omgeving voor. Afhankelijk van het niveau formuleren de leerlingen zelf de hoofdvraag en deelvragen, verzamelen zij zelfstandig de bronnen en presenteren ze de gegevens. Voor de opzet van historisch onderzoek in de basisvorming zijn inmiddels diverse handleidingen verschenen.

Voor bovenbouw en tweede fase past het zelfstandig werken binnen én buiten de school geheel in de studiehuis- en zelfstandig-werkengedachte. Het gebruik van de omgeving stimuleert in ieder geval het idee dat leerlingen niet alleen van of op de school leren, maar ook in hun eigen omgeving tal van ervaringen opdoen. Leerlingen van de tweede fase van de OSG de Rietlanden in Lelystad hebben bijvoorbeeld een oud beurtvaarders-schip geadopteerd. Docenten van de vakken aardrijkskunde, geschiedenis en Engels zijn hier de initiatiefnemers. Leerlingen gaan zelfstandig op pad om

schip (het Beurtvaarderspaviljoen), maar ook met het plaatselijke centrum voor kunst en cultuur, de Kubus.

Het gebruik maken van de eigen omgeving bij het doen van onderzoek kost de docent het eerste jaar aardig wat tijd voor de voorbereidingen: *'Wij hebben met een groep docenten lesmateriaal voor twee projectdagen samengesteld. Wij hebben hierbij veel gehad aan lesmateriaal van andere scholen. Je zou zelfs kunnen zeggen dat we een vergelijkbaar project vertaald hebben naar onze situatie. Dit schooljaar willen we er niet zoveel tijd aan besteden en gebruiken we het materiaal voor de tweede keer. Volgend jaar nemen we er weer meer tijd voor en kijken wat we kunnen aanpassen en uitbreiden. Er zijn in ieder geval genoeg mogelijkheden bij Huis Doorn om jarenlang door te gaan.'* (Vestigingsleider van de OSG Doorn). Ook vergt het enige organisatie om de leerlingen buiten de school te laten werken. Het project biedt echter een oplossing voor de eenzijdigheid en het gebrek aan uitdaging waarvan het inspectierapport over de basisvorming melding maakt (zie Kleio 7, 1999).

Geschiedenis en staatsinrichting

Afhankelijk van het gekozen monument kan het object de leerlingen mee terug nemen naar bepaalde delen van het verleden. Maar het is aantrekkelijk om de omgeving ook te gebruiken om historische overzichts kennis aan te brengen. Dat kan door grote politieke en maatschappelijke ontwikkelingen uit het verleden te koppelen aan de eigen omgeving en te laten zien welke uitwerking die ontwikkelingen hebben gehad op die omgeving. Verandering en continuïteit kunnen hierbij centraal staan.

Daarnaast bestaat de mogelijkheid om aandacht te besteden aan de 'locale staatsinrichting' door de leerlingen kennis te laten maken met het functioneren van lokale overheden en lokale politiek. Ze leren hierdoor inzien dat ze invloed kunnen uitoefenen op de inrichting van hun eigen omgeving. Om tot dat inzicht te komen moeten ze wel eerst beseffen dat die omgeving belangrijk voor hen is.

Vakoverstijgend en vakoverschrijdend

Scholen Adopteren Monumenten biedt een uitgelezen mogelijkheid voor

vakoverschrijdend werken. Een monument is immers vanuit zeer diverse kanten te benaderen. Juist de samenwerking tussen diverse vakken kan het project veelzijdig en interessant maken. In de praktijk blijkt dat geschiedenis vaak het voortouw neemt. Maar op enkele scholen is het geadopteerde monument vanuit nagenoeg elk vak benaderd. Deze scholen betrokken met opzet zoveel mogelijk vakken bij het project.

Een voordeel hiervan is dat door de samenwerking meer tijd beschikbaar komt om buiten de school te werken. Een nadeel blijkt te zijn dat niet alle docenten zich even betrokken voelen bij het project.

De meeste scholen werken echter met een kleine projectgroep van gemiddeld vijf vakken. In een kleine groep werkt men immers beter samen en raken de docenten meer betrokken.

ICT

Scholen Adopteren Monumenten leent zich goed voor het gebruik van computers, zowel om materiaal te verzamelen als om de onderzoeksresultaten te presenteren. Leerlingen kunnen, al dan niet gestuurd, internet gebruiken om adressen van instanties te achterhalen en informatie over deze instanties te zoeken. Met behulp van een tekstverwerkingsprogramma en digitale foto's kunnen ze een digitale presentatie maken, die eventueel op de site van de school kan worden geplaatst.

Omgaan met bronnen

Afhankelijk van het niveau van de leerlingen moeten bronnen in meerdere of mindere mate ontsloten worden. Het heeft tenslotte niet veel zin om leerlingen bijvoorbeeld naar een archief te sturen wanneer ze daar zullen verdwalen. Voor het selecteren van bruikbare bronnen kunt u de hulp inroepen van archiefmedewerkers.

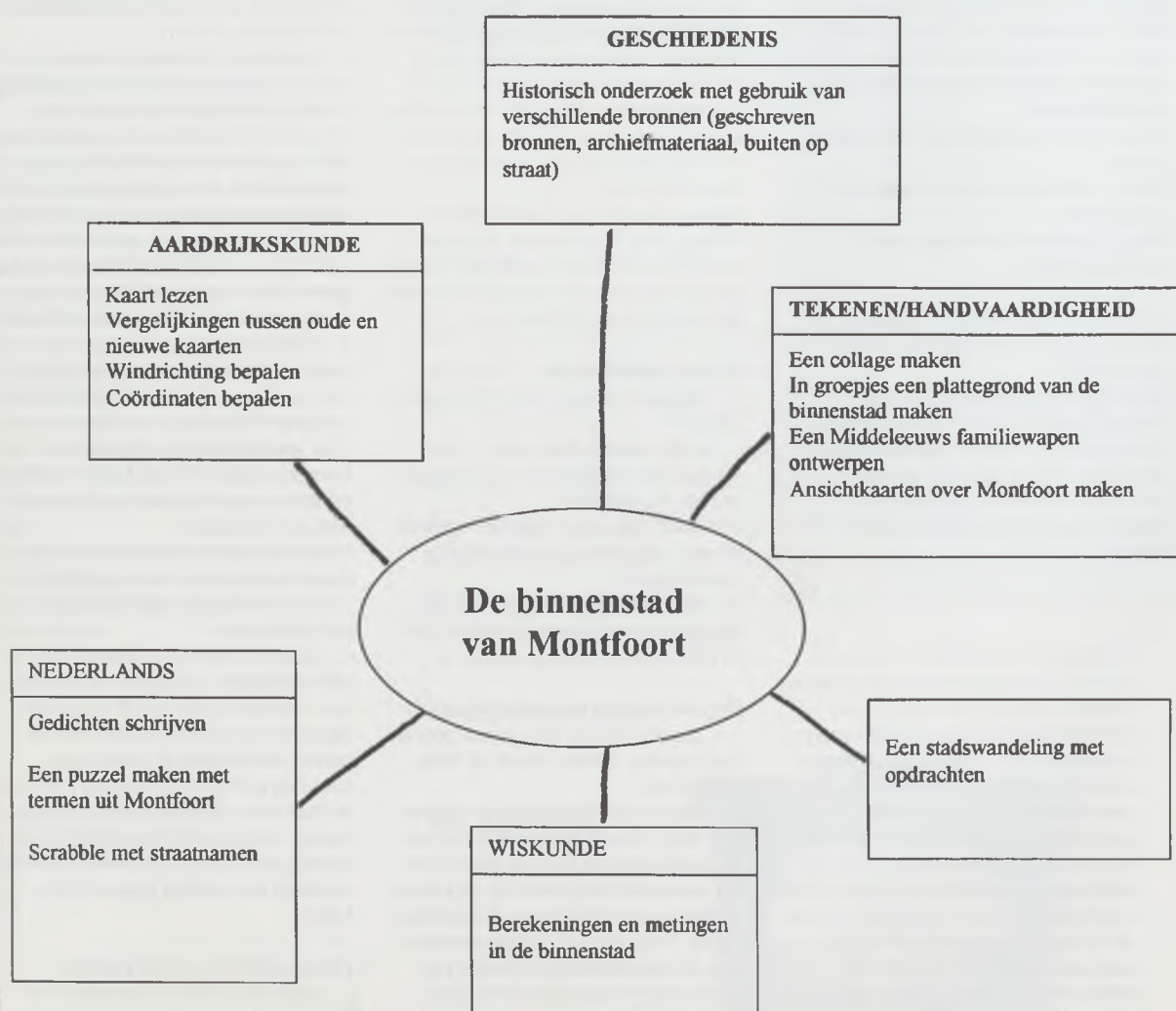
De Prins Willem Alexanderschool in Leerdam heeft het Hofje van Aerden geadopteerd.

informatie in te winnen over personen en goederen die vervoerd werden en bijvoorbeeld vaarroutes van het oude schip. Het monument wordt hier gebruikt voor profielwerkstukken en algemene vaardigheden als onderzoek doen en samenwerken. De school werkt in het kader van het project niet alleen samen met de eigenaar van het

Leerlingen van
het AOC Midden
Nederland in
Montfoort met
hun werkstukken

Het AOC Midden Nederland in Montfoort heeft in 1999 de binnenstad van deze kleine Middeleeuwse stad geadopteerd. Hieronder is in schema weergegeven wat de leerlingen met het monument hebben gedaan.

Literatuur

N.T. Pool, *Scholen Adopteren Monumenten, een handleiding voor docenten en andere betrokkenen voor het gebruik van de historische omgeving in het onderwijs* (RDMZ/NCM, Amsterdam 1997).

Te bestellen voor f10,- bij het NCM, tel. 020 - 6277706.

SLO en Erfgoed Actueel, *Schatkamers voor Scholieren, cultureel erfgoed en onderwijs* (Enschede 1999).

Deze brochure is te bestellen bij SLO: tel. 053-4840305.

J. Beelen en H. Kaptein, 'Geschiedenis ligt op straat', in: *Reflector* nr.5, 1999, 4-6.

C. Bogaerts e.a., *Onderzoek leren doen bij geschiedenis, historisch onderzoek in de basisvorming* (SLO, Enschede 1996).

Op de volgende internet adressen kunt u informatie over, en voorbeelden van SAM projecten vinden.

<http://www.monumentenzorg.nl/educatie/sam>

<http://onderwijs.efa.nl/sam/sammeta/>

<http://www.bmz.amsterdam.nl/nl/sam.html>

<http://atschool.eduweb.co.uk/cantpeg/nlnl/>

Scholen in heel Nederland nemen deel aan Diane (De Internet Atlas van Nederland).

In dit ICT-project van Hogeschool Holland wordt de directe omgeving van de school in kaart gebracht. Het aansluiten bij dit lopende project kost naar verhouding weinig tijd. <http://www.hhit.hsholland.nl/diane>

Leerlingen kunnen ook zelf bronnen 'maken', ze kunnen interviews afnemen met bezoekers bij het monument, omwonenden of bijvoorbeeld vertegenwoordigers van politieke partijen over actuele kwesties. Ook door leerlingen gemaakte foto- of videobeelden en geluidsopnamen zijn in feite bronnen. Het zou in dit kader mooi zijn als de leerlingen gebruik kunnen maken van een digitale camera. Ze kunnen dan via de computer een presentatie maken van hun onderzoek. Gewone foto's en andere afbeeldingen kunnen ook middels een scanner op de computer terecht komen.

Opzet en organisatie

Uitgangspunten

Bepaal allereerst de doelstellingen van het project, met andere woorden: wat zijn voor u de voornaamste redenen om een monument te adopteren?

Bijvoorbeeld:

'Door fusies en herindelingen van de school is hier op de vestiging een nieuwe samenstelling van docenten ontstaan. Ik vind het belangrijk dat de docenten een goed team vormen. Een vakoverstijgend project als Scholen Adopteren Monumenten is een leuke en goede manier om deze teamspirit te bevorderen.

Daarnaast is het een uitgelezen manier om de vaardigheden van onze vmbo-leerlingen te trainen. Docenten van de vakken geschiedenis, wiskunde, informatietechnologie, Nederlands en Engels hebben zich aangemeld om mee te werken. Het goede van een adoptie vind ik dat we door deze langdurige band het project een vaste plaats in het programma van de basisvorming gaan geven. Ik wil geen losse projecten meer die afhankelijk zijn van enkele enthousiaste docenten. Het moet structureel.'

(Vestigingsleider van het Meridiaan College, Het Stromenland, te Amersfoort. Deze school is begonnen met de voorbereidingen van het adopteren van het naastgelegen Vallekanaal).

Eerste beslissingen

- Voor welk leerjaar wordt het project opgezet?
- Welke vakken doen mee?
- Hoeveel tijd besteden de leerlingen aan het monument?
- Wordt het project binnen reguliere lesuren uitgevoerd of tijdens aparte projectdagen?
- Wie coördineert het project? Zijn hier uren voor te krijgen? Bedenk hierbij dat dit een meerjarig project is.

Organisatorische vervolgstappen

- Zorg ervoor dat het project door de schoolleiding erkend wordt als meerjarig project.
- Bepaal welk monument in aanmerking komt. Houd hierbij rekening met de bereikbaarheid van het object (als het monument zich dicht bij de school bevindt kunnen leerlingen ook zelfstandig op onderzoek uit) en de openstelling of toegankelijkheid. Daarbij kan ook het soort monument een argument voor de keuze zijn: een park dat begin twintigste eeuw is aangelegd is

biedt weer andere mogelijkheden dan een middeleeuws kasteel.

Een overzicht van monumenten is te verkrijgen bij de gemeentebibliotheca Monumentenzorg. Hij of zij kan ook meer vertellen over de eigenaar of beheerder.

- Maak een afspraak met de eigenaar of de beheerder van het object waar de voorkeur naar uit gaat. Bespreek samen de mogelijkheden voor een adoptie. Maak hierbij afspraken over de frequentie van het bezoek, de mate waarin de leerlingen ter plekke zelfstandig werken (is hier ruimte voor?), eventuele entreekosten, veiligheid en verantwoordelijkheid.

Daarnaast is het belangrijk om samen te bespreken in hoeverre de beheerder of eigenaar verder bij het project betrokken kan en wil zijn. Als de eigenaar meer informatie wil over Scholen Adopteren Monumenten, verwijs hem of haar dan door naar het Landelijk coördinatiepunt SAM.

- Denk aan de mogelijkheid om andere partijen buiten de school bij het project te betrekken. In iedere regio zijn historische verenigingen, heemkundekringen en monumentenorganisaties te vinden. Deze verenigingen weten enorm veel van de geschiedenis van de omgeving en kunnen u hier wellicht meer specifieke informatie over geven. Daarnaast is in elke gemeente of regio een archief en een bibliotheek te vinden voor informatie en beeldmateriaal. Ook is het een goed idee eens een kijkje te nemen bij de plaatselijke politieke partijen om daar te horen of er voor het project interessante kwesties spelen. Tot slot kunt u contact opnemen met een lokaal of regionaal historisch museum.

Misschien is een bezoek aan het museum in te passen bij een omgevingsonderzoek of bij een verdieping van het onderwerp.

- Denk na over een ludieke opening van de adoptie. Aangezien de adoptie voor meerdere jaren geldt, is een officiële start een goede manier om het project bekendheid te geven voor zowel de leerlingen en collega's als buitenstaanders. Bij enkele adoptieprojecten zijn hierbij zelfs burgemeesters en wethouders aanwezig geweest en heeft de lokale pers verslag gedaan in de krant.

Inhoudelijke voorbereiding

- Informeer welke voorbeelden van lesmateriaal van andere adoptieprojecten in het land voorhanden zijn. Neem

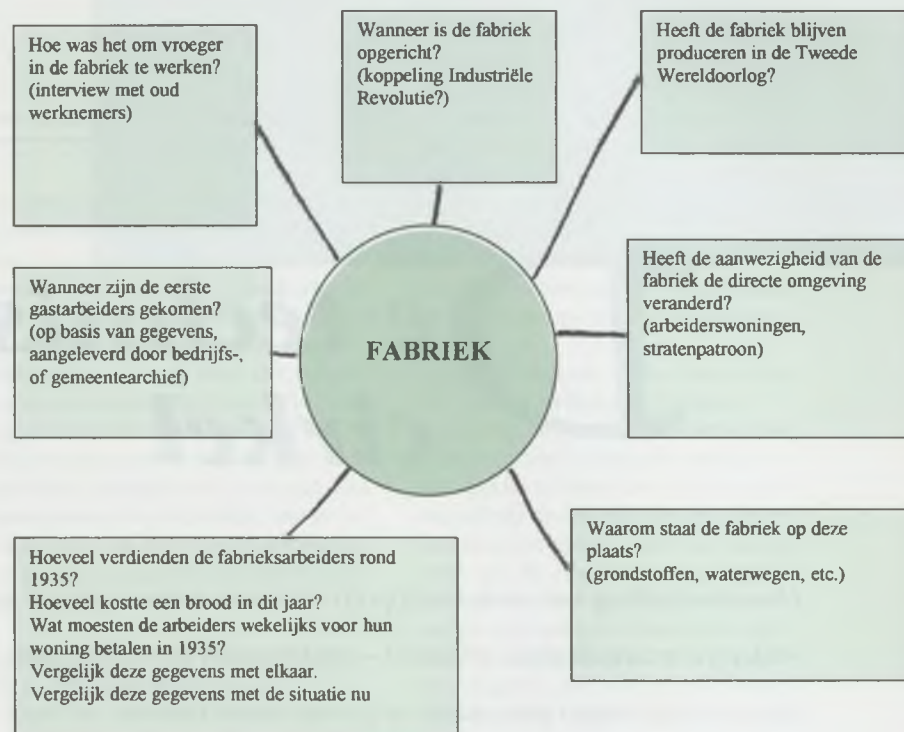
hiervoor contact op met het Landelijk Coördinatiepunt SAM.

- Let op de verhouding tussen binnen- en buiten-opdrachten. Dit is belangrijk voor zowel de organisatie als de inhoud van het lesmateriaal. Maak een logische opbouw in het materiaal waarbij de voorbereiding, de afsluiting en reflectie binnen plaatsvinden en de uitvoerende opdrachten buiten worden verricht.
- Bepaal hoe het leerproces en de resultaten van de leerlingen beoordeeld worden.
- Denk er aan dat de leerlingen zich ook op het project moeten voorbereiden. Als zij zelf de leerdoelen van de werkzaamheden beseffen, zullen zij er meer van opsteken. In vervolgjaren kan dit onder andere geschieden door materiaal van voorafgaande jaren te laten zien.
- Neem ruim de tijd voor het samenstellen van de opdrachten.

Afronding eerste projectjaar en voorbereidingen voor het vervolgjaar

- Evalueer de werkzaamheden rond het monument. Laat hierbij zowel leerlingen als docenten aan het woord. Kritische opmerkingen over het lesmateriaal en de organisatie helpen bij de voorbereidingen van het volgende projectjaar. Naast de evaluatie binnen school zijn de ervaringen van de monumenteneigenaar en de andere instanties met wie is samengewerkt van wezenlijk belang voor de voortgang van het project.
- Inventariseer nog voor het einde van het schooljaar of collega's van andere vakgebieden interesse hebben om zich het volgende jaar aan te sluiten.
- Stel vast hoeveel tijd nodig is voor het aanpassen van bestaand lesmateriaal en het toevoegen van nieuwe onderdelen.

Het schema hieronder geeft een beeld van mogelijke vraagstellingen voor onderzoek bij het adopteren van een fabriek. De vraagstellingen zijn zowel vanuit geschiedenis als vanuit economie en aardrijkskunde geformuleerd.

Wonen in Slot Zeist

Wie zou niet in het Slot Zeist willen wonen?

Waarom niet en waarom wel?

Ik zou graag in Slot Zeist wonen, omdat dan heb ik meer kamers dan nu of meer W.C.'s dan nu of....

Maar als ik toen in Slot Zeist woonde had ik de spullen niet die ik nu in mijn kamerke heb. Het is wel mooi in een groot huis te wonen, maar wat moet je met al die grote kamers? Ik denk niet dat ik in Slot Zeist kan wonen, want ik ben gewend in kleine huisjes te wonen en ook niet aan die hoge ramen.

Angel Arzumian

Het Slot Zeist

De technische cirkel

14

De ontwikkeling van wetenschap en techniek behoort tot de drijvende krachten van de westerse maatschappij. Historici – onderzoekers en docenten – doen er dus goed aan die ontwikkelingen een plaats te geven in het bredere verhaal van de wording van die maatschappij. Dat is niet eenvoudig. Het vraagt om aandacht voor technische en natuurwetenschappelijke inzichten die ons alfa's niet komen aanwaaien en bovendien om integratie van die inzichten in de sociale en cultuurgeschiedenis.

Gelukkig zijn er de laatste tijd veel boeken verschenen die hierin de weg wijzen. Uit een aantal daarvan heb ik geput voor het volgende verhaal, dat handelt over een aspect van de zogenaamde 'tweede industriële revolutie', die aan het eind van de negentiende eeuw plaatsvond in de westerse landen.

In verscheidene opzichten was de industriële revolutie, die in de achttiende eeuw in Engeland begon en zich vooral na 1850 naar het continent en de Verenigde Staten verspreidde, een breuk met het verleden. Een aantal producten, zoals kleding, papier en drukwerk, werd op een geheel nieuwe manier gemaakt en nieuwe technische systemen, zoals de spoorwegen en de telegraaf, deden hun intree. Nieuwe technieken lokten vaak de ontwikkeling van andere apparaten uit, waardoor het innovatieproces het karakter kreeg van een 'permanente revolutie' (om Trotsky's term te lenen).

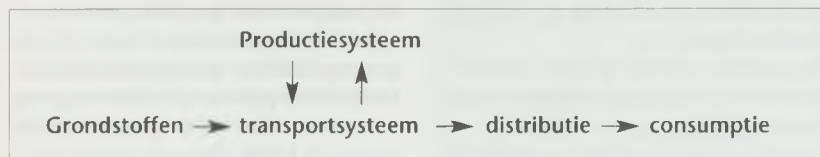
Bovendien leidde de grootschalige industriële productie tot geheel nieuwe arbeidsverhoudingen, massale verstedelijking en alle problemen van dien: de befaamde 'sociale kwestie'. Voor een deel trachtte men die op te lossen door middel van sociale wetgeving, voor een deel door de ontwikkeling van nieuwe technieken, zoals riolen en waterleidingen in de steden, of het veiliger maken van stoomketels en machines. Zo ontstaat het beeld van de technische cirkel: nieuwe technieken roepen nieuwe problemen op, waarvoor technische (naast andere) oplossingen worden gezocht, die vaak weer nieuwe problemen oproepen, etcetera.

Zullen ons richten op de periode rond 1900, een periode van snelle economische groei, waarin een zo groot aantal nieuwe producten en procédés werd ingevoerd (vliegtuig, telefoon, radio, auto, synthetische kleurstoffen, om er enkele te noemen), dat men spreekt van een tweede industriële revolutie. Het begrip techniek zullen we breed opvatten: we zullen het niet alleen hebben over apparaten, maar ook over methoden; en niet alleen over productie maar ook over transport, reclame en afzet. De meeste voorbeelden ontleen we aan de Verenigde Staten, omdat over dit land tot nu toe het meest geschreven is.

Om de samenhang van de verschillende innovaties die hierna besproken worden inzichtelijk te maken, dient een

Dick van Lente is werkzaam bij aan de Faculteit der Historische en Kunswetenschappen van de Erasmus Universiteit Rotterdam en de Stichting Historie der Techniek van de TU Eindhoven.

In dit artikel zal ik één aspect van die technische cirkel bespreken, namelijk het probleem van de beheersing van sociale en technische processen. We

eenvoudig schema, waarin de verhouding tussen de economische basisfuncties productie, vervoer en consumptie zijn aangegeven.

De deelsystemen productie, transport, etcetera zijn afhankelijk van elkaar. Wanneer bijvoorbeeld het transport goedkoper wordt, kan de industrie de aanvoer van grondstoffen en de afzet verhogen. Veranderingen in de markt werken door in de productie en de infrastructuur.

In dit artikel wordt achtereenvolgens ingegaan op transport, productie en consumptie. De winning van grondstoffen blijft buiten beschouwing.

De gevolgen van de stoomenergie

Aan het eind van de negentiende eeuw ontstond volgens de literatuur in de Verenigde Staten en andere geïndustrialiseerde landen een beheersingscrisis ('crisis of control'). Die crisis was het directe resultaat van de toepassing van stoomenergie op het transport en de industriële productie. Spoorwegen en stoomschepen maakten een enorme expansie van de wereldmarkt mogelijk. Tegelijk nam echter de concurrentie toe, omdat naast Groot-Brittannië nieuwe industriële mogendheden op de wereldmarkt verschenen: Duitsland, de Verenigde Staten, Frankrijk, Japan. De 'Grote Depressie' tussen 1873 en 1895 was in feite een reeks recessies, die vooral het gevolg waren van overproductie, of anders gezegd: onvermogen om voldoende afzet te vinden voor de op grote schaal en in hoog tempo geproduceerde consumptiegoederen. Faillissementen en massale werkloosheid waren het gevolg.

De arbeiders begonnen zich te organiseren in vakorganisaties en in de laatste decennia van de eeuw waren er regelmatig massale stakingen, die vaak met geweld werden onderdrukt. De arbeidersonrust werd in de hand gewerkt door de schaalvergroting van de bedrijven, waardoor de aloude patriarchale verhoudingen verloren gingen. Arbeiders en bedrijfsleiding kwamen scherp tegenover elkaar te staan en ondernemers hadden vaak onvoldoen-

de greep op het productieproces. Kortom, de toename van de bedrijfsomvang, de productiesnelheid, het productievolume en het transport leidden tot grote problemen op het gebied van de bedrijfsorganisatie, de arbeidsverhoudingen en de afzet. Op al deze terreinen werden aan het eind van de negentiende eeuw nieuwe technieken ontwikkeld, zowel in de vorm van materiële apparaten als in de vorm van management en organisatie, die in hoge mate het gezicht van de twintigste-eeuwse industriële samenlevingen zijn gaan bepalen.

Spoorwegen: de beheersing van een groot netwerk

Een van de eerste bedrijfstakken waar het beheersingsprobleem acuut

werd, waren de spoorwegen. Vanaf de jaren 1830 werden in de Verenigde Staten verscheidene spoorlijnen aangelegd die de havensteden aan de oostkust verbonden met de landbouw- en industriegebieden, soms honderden kilometers landinwaarts. De snelheid van het vervoer per trein was zo'n veertig à vijftig kilometer per uur. Dat was ongekend, als men bedenkt dat alle goederenvervoer tot die tijd geschiedde in het tempo van het trekpaard of de zeilschuit.

Als gevolg daarvan ontstonden problemen met de veiligheid. De eerste spoorverbindingen waren enkele lijnen, waarop in twee richtingen werd gereden. Op korte lijnen kon men een trein beurtelings de ene dan wel de andere kant op laten rijden, maar voor langere lijnen zou dat niet rendabel zijn, omdat zo'n lijn dan veel te weinig intensief zou worden gebruikt. Bovendien zouden de wachttijden veel te lang worden. Daarom reed men op die lange lijnen van beide kanten tegelijk, waarbij op een aantal plaatsen een zijspoor was

**MOTHERS LOOK OUT FOR YOUR CHILDREN!
ARTISANS, MECHANICS, CITIZENS!**

When you leave your family in health, must you be hurried home to mourn a

DREADFUL CASUALTY!

PHILADELPHIANS, your RIGHTS are being invaded! regardless of your interests, or the LIVES OF YOUR LITTLE ONES. THE CAMDEN AND AMBOY, with the assistance of other companies, without a Charter, and in VIOLATION OF LAW, as decreed by your Courts, are laying a

LOCOMOTIVE RAIL ROAD!

Through your most Beautiful Streets, to the RUIN of your TRADE, annihilation of your RIGHTS, and regardless of your PROSPERITY and COMFORT. Will you permit this? or do you consent to be a

SUBURB OF NEW YORK !!

Rails are now being laid on BROAD STREET to CONNECT the TRENTON RAIL ROAD with the WILMINGTON and BALTIMORE ROAD, under the pretence of constructing a City Passenger Railway from the Navy Yard to Fairmount!!! This is done under the auspices of the CAMDEN AND AMBOY MONOPOLY!

RALLY PEOPLE in the Majesty of your Strength and forbid THIS

OUTRAGE!

aangelegd, waar tegemoetkomende treinen elkaar konden passeren. Dat laatste werkte natuurlijk alleen maar, als de treinen precies op tijd vertrokken en zich nauwkeurig aan de voorgeschreven snelheid hielden.

Daaraan mankeerde echter nogal eens wat, alleen al omdat er geen standaardtijd bestond. Omdat de meeste lijnen van oost naar west liepen, waren er grote tijdsverschillen tussen de beide uiteinden van een lijn. Pas in 1880 voerden de spoorwegmaatschappijen een eigen standaardtijd in. Internationale afspraken volgden enkele jaren later, bij de invoering van Greenwich Mean Time, in 1884.

De gebrekkige coördinatie van vertrektijden leidde tot talloze ongelukken, waarbij veel doden en gewonden vielen. Dit riep verontwaardigde reacties op bij het publiek (men was toen nog niet, zoals wij, afgestompt door duizenden verkeersdoden per jaar). Er was, kortom, nog nooit een bedrijf geweest, dat zulk een voortdurend toezicht vereiste over zulke afstanden en bij zulke snelheden.

De spoorwegbedrijven ontwikkelden daarom als eerste een strakke, hiërarchische organisatie. Lagere werknemers moesten rapporteren aan hogere, zodat afwijkingen van de dienstregeling onmiddellijk konden worden gesignaleerd. Men werkte volgens strikte richtlijnen. Machinisten moesten zich houden aan vaste snelheden, aangepast aan het traject (bijvoorbeeld bochten en hellingen). Iedere werknemer droeg een uniform, waaraan je in een oogopslag zijn functie kon zien, en had een horloge dat gelijk liep met dat van alle anderen op de lijn. Dat laatste werd mogelijk gemaakt door de telegraaf (uitgevonden in 1844), waarvan de spoorwegen een van de eerste gebruikers waren. Langs alle lijnen liepen draden, die met de snelheid van het licht de informatie vervoerden die nodig was om het hele systeem te sturen. Midden jaren zeventig kwamen daar centraal gestuurde wissels bij.

Nadat het veiligheidsprobleem naar tevredenheid was opgelost, richtte men zich op andere kwesties. De spoorwegen vervoerden goederen voor een groot aantal klanten met allerlei bestemmingen en met grote snelheid: hoe moest men al die vrachten uit elkaar houden en zorgen dat alles op de juiste plaats kwam?

Dat vereiste een uitvoerige en snel werkende administratie.

Standaardisering van wagons, spoorbreedtes en koppelingssystemen maakten de vorming van een netwerk mogelijk uit de losse lijnen waarmee de spoorwegen waren begonnen. Maar de omvang en de complexiteit van het verkeer namen daardoor natuurlijk alleen nog maar toe. Voor het beheersen van de goederenstromen werden administratieve technieken ontwikkeld die later als model dienden voor andere ondernemingen.

Hetzelfde gold voor de hiërarchische bedrijfsorganisatie van de spoorwegen.

Taylor en de beheersing van het productieproces

Het kapitaal van een industriële ondernemer ligt voor een groot deel vast in zijn gebouwen en machines. Daardoor neemt hij een groter risico dan traditionele kooplieden, die hun kapitaal meestal verspreid hadden over schepen, pakhuizen en voorraden, en gemakkelijker hun geld uit een minder renderende onderneming terug konden trekken om het elders te investeren. De industrieel zal er daarom naar streven zijn investeringen zo snel mogelijk terug te verdienen en dus het bedrijf zo intensief mogelijk te laten werken; door, met andere woorden, de omloopsnelheid van grondstoffen en producten zo hoog mogelijk op te voeren.

Het gemakkelijkst was dit te realiseren in sterk gemechaniseerde bedrijven. Snellere en effectievere machines leidden hier tot een enorme verhoging van de productie. Aan het eind van de negentiende eeuw gold dat bijvoorbeeld voor de textielindustrie en in nog sterkere mate voor de chemische industrie en de voedingsmiddelenindustrie. In meelfabrieken bijvoorbeeld werd graan vrijwel automatisch verwerkt tot meel. Het ideaal van de fabriek als een automatische machine, zonder arbeiders, was hier zo goed als gerealiseerd. Betere machines en toevoeging van meer energie leidden in de Amerikaanse olie-industrie tot een verviervoudiging van de productie, in de bierindustrie tot een verhonderdvoudiging.

Aanzienlijk moeilijker lag dit bij het maken van ingewikkelde producten, waarbij veel verschillende materialen werden gebruikt en waaraan hooggeschoolde arbeid te pas kwam, zoals bij de fabricage van naaimachines, type-machines, motoren en auto's. Zo lang

de productie van dergelijke artikelen ambachtelijk geschiedde, waren er geen problemen: de eigenaar van het bedrijf hield persoonlijk toezicht op het productieproces. Hij kende de technieken en hij kende zijn werknemers persoonlijk. Aan het eind van de negentiende eeuw ontstonden er echter juist in deze branches bedrijven met duizenden werknemers, zoals General Electric en International Harvester in de Verenigde Staten en AEG en Bosch in Duitsland.

Persoonlijk toezicht van de leider van het bedrijf was hier natuurlijk ondenkbaar. Niettemin trachtte men aanvankelijk de aloude bedrijfsorganisatie in aangepaste vorm te handhaven.

De leiding op de werkvloer werd gedelegeerd aan bazen, die een grote macht over de onder hen werkende arbeiders kregen toebedeeld. In sommige gevallen beslisten zij zelfs over aanstelling, bevordering, beloning en ontslag. Vaak kregen zij een premie voor het overschrijden van een bepaalde productienorm. Het gevolg was dat deze lieden een welhaast dictatoriale macht uitoefenden over de arbeiders. De arbeiders verzetten zich daartegen door onderling af te spreken minder hard te werken, de productie te saboteren, of de bazen persoonlijk te bedreigen. Deze spanningen op de werkvloer van de grote bedrijven waren een belangrijke achtergrond van de stakingsgolf van rond 1900.

Geen wonder dus, dat grote ondernemers op zoek gingen naar betere vormen van bedrijfsorganisatie.

Vanaf de jaren 1880 werd geëxperimenteerd met allerlei systemen. Het meest spraakmakende daarvan was ongetwijfeld het 'scientific management' van F.W. Taylor (1856-1915). Taylor was een wonderlijke man, zoon van een rijke advocaat uit Philadelphia, met van jongs af aan een obsessie voor efficiëntie. Aan het eind van zijn middelbare schooltijd, al voorbestemd voor Harvard, kreeg hij last van zijn ogen en de dokter raadde hem aan, eens een poosje met zijn handen te gaan werken. Taylor koos voor het vak van machinebankwerker in de Midvale Steel Company, één van de meest geavanceerde bedrijven van die tijd. Al spoedig – begin jaren tachtig – kreeg hij de leiding van een machinebank-afdeling. Daar ergerde hij zich aan het gebrek aan efficiëntie en de slechte organisatie. De oorzaak daarvan was hem duidelijk: de bankwerkers waren praktisch

eigen baas. Ze bepaalden hun eigen werktempo, dat ver onder het haalbare lag. De bedrijfsleiding had daar geen vat op, omdat zij eigenlijk niets afwist van het productieproces.

Taylor beschouwde zichzelf als een soort voorpost van het management op de werkvloer, en besloot hierin verandering te brengen. Hij begon het arbeidsproces te analyseren met behulp van een stopwatch. Het was meteen oorlog tussen hem en de werklieden. Taylors vrienden vreesden voor zijn leven en raadden hem aan 's avonds niet over straat te gaan. Taylor negeerde die adviezen. Hij geloofde dat een wetenschappelijke bedrijfsvoering tot een enorme stijging van de winsten kon leiden en dat die winsten ook aan de arbeiders ten goede zouden komen. Zijn methode zou dan ook naar zijn stellige overtuiging een definitief eind maken aan de conflicten tussen bedrijfsleiding en arbeiders.

Taylors beroemde tijd- en bewegingsstudies gingen als volgt. Hij zocht vijftien à twintig mannen uit die een bepaalde taak goed uitvoerden; vervolgens noteerde hij alle bewegingen die zij maakten; met een stopwatch mat hij hoe lang ze over elke beweging deden; te langzame, onnodige en foutieve bewegingen werden verwijderd; de serie overgebleven bewegingen werden samengevoegd tot een vloeiend geheel; deze serie bewegingen was de 'one best way of doing the job', die nu

INSTRUCTIEKAART

1 PL.V 3 P

1 Blad	Teekening No. 6601.105	Machine No. L 10		Order No. PLVP
Materiaal: Staal	Klasse	Aant. stuks: 400	Tijd voor de partij: 393.61	Premie

OMSCHRIJVING DER TAAK: BOREN EN AFSNIJDEN

	GEDETAILLEERDE INSTRUCTIES	Aanzet	Snelheid	Tijd voor de deelbewerking (minuten)	Tijd voor de gehele partij (minuten)
1	Kaart halen				2.00
2	Kaart bestudeeren				2.00
3	Klauwen tot op $\frac{1}{2}$ verzetten				.91
4	Band op den kruk zetten				.19
5	Kruk op de as zetten en schroeven stellen				.59
6	Register voor de lengte stellen				.31
7	CCCE $\frac{1}{8}$ in den kop steken				.31
8	DDTS $\frac{3}{16}$ in CCCE $\frac{1}{8}$ steken				.22
9	Register voor DDTS $\frac{3}{16}$ stellen				.31
10	Stuk in PATL steken en stellen				.77
11	Kruk voor stoppen stellen			.15	
12	Machine aanzetten			.08	
13	Gat van $\frac{3}{16}$ boren	H F	5 36 1 F	.14	
14	Kop ongooien			.08	
15	Stuk afsnijden en hoeken rondvlijen	H F	1 F	.12	
16	Stuk uitnemen			.02	
17	Telkens met 100 stuks herhalen			.02	
	90 % toeslag op normalen tijd .35			.61	
	10 % toeslag op machinetijd .26			.32	
				.03	
				.96	

Machine uit elkaar nemen 2.00

Tijd voor de geh. taak = (aantal stuks $\times$.96) + 2.00 + 7.61

Tijd voor 400 stuks = 393.61 of 66 tienden + 2.00 + 7.61

Wanneer de machine niet volgens voorschrift kan lopen, moet de machinejongen onmiddellijk hiervan kennis geven aan hem, die deze kaart onderteekend heeft.

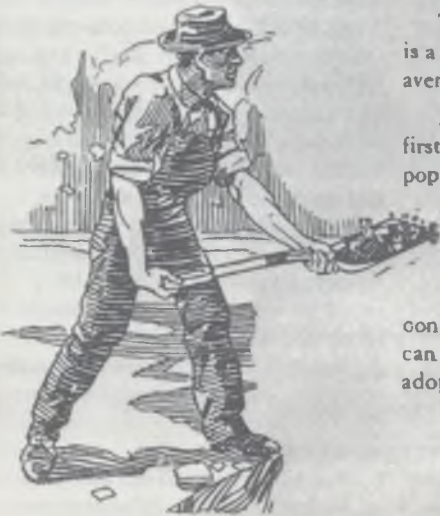
Datum:

10-8-'11

Onderteekening:

Collationceering:

Give Him a 21-Pound Load Shovel He'll Double your Results

The Wyoming 21-Pound Load shovel is a shovel which is designed to hold an average of 21 pounds a load.

Frederick W. Taylor—the man who first made “scientific management” popular—demonstrates beyond doubt that the shoveler does his best day’s work for you when his average is 21 pounds.

Taylor’s experiments were conducted with Wyoming Shovels. You can “cash in” on his discovery by adopting

WYOMING
“21 POUND LOAD”
SHOVELS
(Registered Trade Mark)

aan alle arbeiders voor deze taak werd voorgeschreven. Dat gebeurde door middel van een werkk kaart, waarop een arbeider precies kon zien hoe hij een taak moest uitvoeren en hoeveel tijd hij voor elke beweging had.

Hoe succesvol dit systeem kon zijn, bewees Taylor bij het staalbedrijf Bethlehem Steel, waar hij het toepaste op het scheppen van ijzererts en steenkool. Na drie en een half jaar experimenteren had Taylor het aantal schepers teruggebracht van 600 tot 140 en de loonkosten per werknemer gehalveerd. Arbeiders kregen zorgvuldig ontworpen scheppen voor hun werk en moesten daarmee volgens nauwkeurig voorgeschreven bewegingen hun werk doen (‘wetenschappelijk scheppen’). Taylor zag de fabriek als één grote machine, waarvan de apparaten en de mensen de onderdelen waren. Wat de

efficiëntie van de productie in zijn ogen vooral remde, waren de persoonlijke voorkeuren en eigenaardigheden van de individuele werknemers. Die wilde hij uitschakelen. In zijn systeem werden mensen verwisselbare onderdelen, net als machines. *"In the past, the man has been first", schreef hij, "in the future, the system will be first".*

Taylor's systeem was veel ingewikkelder dan ik het hier schets. De invoering ervan in een bedrijf kostte enkele jaren. Daarom, én door het felle verzet van de arbeiders, telkens wanneer de mannen met de stopwatches verschenen, vond het systeem weinig ingang. Maar Taylor's algemene boodschap drong wel door: dat de productiviteit van bedrijven met een ingewikkeld productieproces pas kon worden opgevoerd wanneer de bedrijfsleiding dat proces tot in de kleinste details kende en in staat was, de meest efficiënte werkwijze aan de arbeiders op te leggen.

Henry Ford en de lopende band

Een groter succes in de praktijk was een heel andere vorm van beheersing van het arbeidsproces: Fords lopende band, ingevoerd in 1913. Henry Ford (1863-1947) zocht de beheersing van het productieproces niet, zoals Taylor, in het gedetailleerd voorschrijven van de beste manier van werken, maar in een technisch systeem, dat tempo en aard van het werk aan de arbeiders zou

opleggen. Bij Ford bewogen de arbeiders niet meer door de fabriek: de producten bewogen en iedere arbeider kreeg zijn werk automatisch voor zich. Ford had dan ook nauwelijks voorlieden in dienst: zijn systeem maakte die grotendeels overbodig.

Auto's werden vanaf de jaren 1890 gemaakt in kleine werkplaatsen door hooggeschoolde werklieden. Het waren luxe-producten, het eerst gebruikt door artsen (vooral op het platteland) en verder door de elite, voor welke het autorijden een aardig tijdverdrijf was. Rond 1905 was deze markt ongeveer verzadigd. Het was Fords doel, een auto te maken voor de gewone man. Hij slaagde daarin door een eenvoudig standaardmodel op de markt te brengen en een productieapparaat te ontwikkelen dat deze auto's in grote series kon maken.

Er is veel gespeculeerd over de vraag, waar Ford het idee van de lopende band vandaan had gehaald. We zagen reeds, dat continu-productie al bestond, bijvoorbeeld in de meelfabricage. Een andere mogelijke inspiratiebron waren de slachterijen in Cincinnati, waarover Ford wellicht had gelezen in de roman *The jungle* van Upton Sinclair. Daar was, ironisch genoeg, eigenlijk sprake van een 'disassembly line'. De varkens kwamen binnen en werden vervolgens met vastgebonden achterpoten ondersteboven aan een haak gehangen die aan een rail bevestigd

was, waarlangs de beesten zich door de fabriek bewogen. De keel werd doorgesneden, het kadaver werd door heet water gehaald om de haren te kunnen verwijderen, daarna werden de ingewanden verwijderd, enzovoort, totdat aan het eind de 'onderdelen', diverse soorten vlees, konden worden ingepakt.

Fords lopende band werkte net zo, maar dan in omgekeerde richting. Het chassis van de auto werd in het begin in elkaar gezet en bewoog zich vervolgens langs de verschillende arbeiders, die er elk een onderdeel aan monteerden. Ingewikkelde onderdelen kwamen van zijlijnen. De arbeidsmachines die langs de lopende band waren opgesteld waren zeer gespecialiseerde apparaten, ontworpen door de beste machinebouwers ter wereld.

Op deze wijze maakte Ford in een ongekend tempo een eenvoudige auto, de beroemde Model T, prototype van alle latere massaal geproduceerde auto's. De Model T was veel goedkoper dan welke andere auto ook en door de voortgaande mechanisering daalde de prijs steeds verder (van 900 naar 440 dollar) en daalde de productietijd van veertien naar vier dagen. De afzet was gigantisch: in 1923, het topjaar, maakte Ford twee miljoen auto's en trucks. Van de Model T waren er in 1927, toen het bedrijf overschakelde op de Model A, vijftien miljoen verkocht.

Naarmate de mechanisering voortschreed, werd het werk in de fabriek eentoniger. Het merendeel van de arbeiders leerde zijn werk in twee à drie dagen. Ford had veel gehandicapten in dienst, en daar was hij trots op. Het werk aan de T-Ford was verdeeld in 7.882 taken (zo ingewikkeld was zelfs deze eenvoudige auto). Slechts 949 (12%) daarvan vereisten een sterke, gezonde arbeider, schreef Ford in zijn autobiografie. Van de overige taken konden er 670 worden gedaan door mannen zonder benen, 2.637 door mannen met één been, 2 door mannen zonder armen, 715 door mannen met één arm en tien door blinden. Dit tekent de verregaande specialisatie in Fords fabriek: ook gezonde arbeiders gebruikten bij hun dagelijks werk maar een fractie van hun menselijk vermogen.

Ford vatte het bouwen van auto's op als een stroomproces: de winning en aanvoer van grondstoffen en de bewer-

1911

100,000 Ford Cars Are in Service Now

Demand for Ford Cars Doubles Annually

Model T Delivery Car

\$700

Fully Equipped with Automobile Brass Windshield

Speedometer

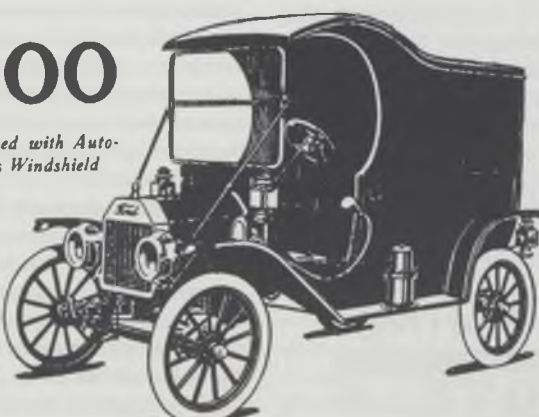
Three Oil Lamps

Two Gas Lamps

Generator

Horn

Tools

king ervan in de fabriek moesten georganiseerd zijn als één doorlopende stroom. Hij streefde ernaar zoveel mogelijk onderdelen van dit systeem in eigen handen te krijgen. Midden jaren twintig was hem dat in grote mate gelukt. Steenkool en ijzer werden aangevoerd met (grotendeels) eigen schepen en spoorwegen; rubber kwam van eigen plantages in Brazilië; glas werd gemaakt in eigen bedrijven en hij bezat zijn eigen hoogovens voor de productie van plaatstaal (vergelijk het schema aan het begin van dit artikel).

Met de afzet hield Ford zich nauwelijks bezig. Zolang zijn auto's verreweg de goedkoopste waren was dat ook geen probleem.

Dat veranderde, toen er in de jaren twintig concurrenten op de markt kwamen, die eveneens gebruik maakten van het lopende-bandsysteem. Ford werd toen voorbijgestreefd door General Motors, dat een geraffineerde marketingstrategie ontwikkelde.

De leider van dit bedrijf, Alfred Sloan (volgens sommigen de meest briljante manager van deze eeuw), liet zijn dealers rapporteren over de voorkeuren van de kopers en stemde het ontwerp van de wagens daarop af.

Hij kon dat doen, doordat hij een veel flexibeler productieapparaat had dan Ford. Hij werkte bijvoorbeeld met minder gespecialiseerde machines, die konden omschakelen naar een iets andere bewerking. Zo kon Sloan de mode invoeren in de auto-industrie: elk jaar kwam hij met een nieuw model. Aan het begin van de jaren twintig introduceerde hij het inruilen van auto's en het kopen op afbetaling. Dat laatste nam een enorme vlucht. In 1923 werd al 80% van de auto's op afbetaling verkocht.

Wat Sloan deed was, met andere woorden, het uitbreiden van het beheersingsapparaat tot de consumptie, en wel via zijn distributieapparaat.

Beheersing van de afzet: reclame

In de Verenigde Staten werd het afzetprobleem acuut in de jaren 1880, toen de productie van allerlei consumptiegoederen werd gemechaniseerd: meel, zeep, sigaretten, lucifers, geconserveerd voedsel, schoenen, kleding, snoep, drank, tabak, meubels, kortom, het soort artikelen waar de supermarkten en warenhuizen ook nu nog mee vol staan.

Mechanisering leidde in deze bedrijven tot een enorme toename van de productie per arbeider (soms met een factor van enkele honderden). Daarvoor moest een markt gevonden worden, want de investeringen in machines en gebouwen moesten worden terugverdiend. Omdat het aantal bedrijven, en dus de concurrentie, sterk toenam, was dit niet gemakkelijk. De moderne reclame was één van de antwoorden op dit probleem.

Een mooi voorbeeld daarvan is de haver-mout van Quaker Oats: dit was een van de eerste merknamen en haver-mout was een van de eerste producten waarvoor een omvangrijke reclamecampagne werd gevoerd. In het verhaal van dit beroemde product vinden we de hele beheersingscrisis en de technische 'oplossing' ervan terug.

In de tweede helft van de negentiende eeuw werden steeds grotere delen van de Verenigde Staten in gebruik genomen als landbouwgrond. Het was zeer vruchtbare grond, die een massa graan opleverde. Dankzij de spoorwegen, die de oogst naar de zeehavens aan de oostkust vervoerden, werkten de boeren niet meer voor een locale, maar voor een internationale markt. De verwerking van al dat graan tot meel, vlokken en dergelijke werd, zoals we zagen, gemechaniseerd in de jaren 1870 en '80. In 1882 opende Henry Crowell de eerste vrijwel automatische havermeelfabriek: aan de ene kant ging het graan erin, aan de andere kant rolden de dozen meel eruit. Al spoedig produceerde Crowell tweemaal zoveel als hij kon verkopen.

Haver-mout was geen volksvoedsel. De meeste Amerikanen beschouwden haver als paardenvoer en havermeel werd bijna alleen gegeten door Schotse immigranten. Crowell wist niettemin een enorme groei van zijn afzet te bereiken, en wel door een nieuwe manier van ontbijten te lanceren: met de 'breakfast cereal', zoals het nu nog heet. Hij verpakte zijn product niet meer in grote zakken, maar in handzame kleine doosjes, voorzien van een merknaam: Quaker Oats, met een plaatje van een Quaker in een lange zwarte jas.

Een massale reclamecampagne werd ondernomen om het product bekend te maken. In 1892 huurde Crowell een trein met vijftien wagons, die een rit maakte van zijn fabriek in Cedar Rapids in Iowa naar Portland in Oregon. In de

trein kon men kennis maken met Crowell's verschillende ontbijtproducten en bij aankomst in Portland werd bij ieder huis een onsje havermeel aangeboden om uit te proberen. Een ontbijt met granen heette gezond te zijn, goed voor de zenuwen en voor het denken. Het werd speciaal aanbevolen als licht ontbijt voor de in die tijd snel groeiende groep van kantoorpersoneel in de steden, ter vervanging van het traditionele zware boerenontbijt met eieren en vlees.

Crowell was spoedig uit de afzetproblemen en zijn methode werd nagevolgd door andere producenten van graanproducten: H-O haver-mout, Kellogg's cornflakes en Uneeda Biscuit ontstonden eveneens rond 1900. Ook deze artikelen werden geleverd in kleine verpakkingen met een wervende merknaam, plaatje en tekst, ontworpen door een reclamebureau. Andere producten kregen in deze tijd eveneens merknamen, waarvan sommige nog steeds bekend zijn, zoals Kodak camera's en Campbell soep.

Het bijbehorende reclamebedrijf groeide in de jaren twintig uit tot een enorme industrie, die gebruikmaakte van de nieuwste psychologische en sociologische inzichten.

De reclame heeft een cruciale rol gespeeld in de overgang van een samenleving die gebaseerd was op schaarste en een daarop aangepaste moraal van

zelfbeheersing en soberheid naar de moderne consumptiemaatschappij. Massaproductie vereiste massale consumptie en de reclame diende om de mensen bij te brengen dat genot geen zonde is en dat geluk te bereiken is door de consumptie van bepaalde artikelen. Veel wetenschappelijk en kunstzinnig talent is sindsdien verspild aan het maken van reclameboodschappen, met geen ander doel dan de productie- en consumptiemolen draaiende te houden.

Opkomst van de supermarkt

Een andere innovatie die diende om de consumptie te beheersen is weer van meer materiële aard: de supermarkt. De essentie van een supermarkt is eenzelfde soort stroomproces als we aantreffen bij de moderne productie- en transporttechnieken. Terwijl in Fords fabriek de onderdelen zich bewogen langs de arbeiders, werden hier de klanten, als op een lopende band, langs de producten gevoerd tot aan de kassa, waar zij konden afrekenen en weer vertrekken.

De supermarkt was van meet af aan, net als de fabriek, voorzien van een goede aansluiting op het transportsysteem, in dit geval het wegennet en de auto, een voertuig met voldoende capaciteit om de wekelijkse voorraad boodschappen te vervoeren. Bij iedere supermarkt bevond zich dan ook een grote parkeerplaats, waar de klanten om zo te zeggen werden aangevoerd en voorzien van zoveel mogelijk artikelen weer afgevoerd.

Beide, de auto en de supermarkt, kregen in de Verenigde Staten hun algemene verbreiding in de jaren twintig en hetzelfde geldt voor de koelkast, nodig om de ingeslagen goederen langere tijd te bewaren.

Om de betekenis van de supermarkt te kunnen begrijpen, moet men zich de traditionele negentiende-eeuwse winkel voor de geest halen. Dit was in de regel een vrij kleine ruimte met een toonbank, waarachter de winkelier stond, soms met ander personeel. De producten, zoals suiker, koffie en dergelijke, bevonden zich in trommels of laden, waaruit de gewenste hoeveelheid werd afgemeten of gewogen en in een zak of blik gedaan.

Aan het eind van de negentiende eeuw deed, zoals we zagen, het merkartikel zijn intree: grote bedrijven verkochten hun producten niet meer los of in grote hoeveelheden, maar in kleine ver-

pakkingen, met een wervend plaatje en tekst erop. Fabrikanten trachtten op deze wijze de klanten, over de hoofden van de winkeliers heen, te binden aan hun merk. Deze verkooptechniek was een voorwaarde voor het ontstaan van de supermarkt: daar ontbrak immers het personeel om de spullen af te wegen en in te pakken. Daarom werden verpakkingen ontworpen 'die zichzelf verkopen', zoals het heette in een invloedrijk boek van twee marketingdeskundigen. Psychologen werden ingeschakeld om te testen wat de beste afmetingen en kleuren waren voor de verpakkingen van verschillende producten.

De eerste supermarkt, de Piggly Wiggly Store van Clarence Saunders, werd geopend in 1916. De uitvinder had het idee ontleend aan de cafetaria met zelfbediening. Door de geringe personeelskosten en de grote afzet waren de prijzen laag, waardoor deze winkel een onmiddellijk succes werd. Zes jaar later had Saunders al meer dan 1200 Piggly Wiggly Stores. Geleidelijkaan werden het assortiment van deze winkels uitgebreid: het ideaal was 'one-stop-shopping': in één winkel al je boodschappen doen.

De omzetten die deze winkels bereikten waren al voor de Tweede Wereldoorlog indrukwekkend. In 1937 ver-

'Woman with a shopping cart' van Duane Hanson (1969), uit E. Lucie-Smith, 'Art today' (Oxford 1976) 481.

kocht de keten Crystal Palace, recordhouder, vijftiengint ton suiker per uur, vijf wagonladingen eieren per maand en gemiddeld een ton appels per dag over het hele jaar.

Een belangrijke innovatie, die de doorstroming van producten enorm bevorderde, was het winkelwagentje, uitgevonden in 1934. Het was namelijk gebleken dat de meeste klanten, langs hoeveel aantrekkelijke producten ze ook gevoerd werden, toch maar zoveel meenamen als er in hun boodschappentas kon.

Het wagentje leidde onmiddellijk tot een enorme stijging van de omzet. Het bleek een goudmijn, ook voor de ontwerper, die het, zoals we nu kunnen constateren, over de hele wereld heeft verkocht.

Conclusie

Het beeld van de technische cirkel suggereert dat innovaties elkaar uitlokken in een soort kettingreactie, waardoor netwerken van technieken ontstaan, die samen de 'technologische cultuur' vormen waarin wij leven. Die technieken veronderstellen en versterken elkaar, zoals we zagen aan zo uiteenlopende zaken als de supermarkt, de auto en de koelkast, die samen weer hun oorsprong hebben in de steeds verder opgevoerde industriële productie in een markteconomie, waarin iedere producent tracht zijn concurrenten te overtroeven.

De historisch unieke dynamiek die dit met zich meebrengt leidt onvermijdelijk steeds weer tot beheersingsproblemen ('crises') en veel van de innovaties die de technologische cultuur van de twintigste eeuw bepalen zijn voortgekomen uit pogingen om die problemen op te lossen.

Beheersing is een obsessie geworden in de moderne maatschappij en informatie is daarin een sleutelbegrip. We zagen het begin daarvan bij de spoorwegbedrijven, die hun spoornetwerken met behulp van de telegraaf voorzagen van een elektrisch zenuwstelsel, waarmee informatie uit het hele systeem naar het centrum kon worden gebracht, op grond waarvan dat centrum ieder onderdeel van het systeem kon sturen. Computersystemen zijn de huidige voortzetting van hetzelfde principe.

De twintigste-eeuwse literatuur laat ook de gevaarlijke kanten van dit streven naar beheersing zien, zoals Aldous Huxley's *Brave new world* en Orwell's *1984*.

Wilt u de geschiedenis van de techniek in uw lessen verwerken, dan zijn hier een paar titels van boeken, die u zowel een begrippenraamwerk geven als een reeks sprekende voorbeelden, en die bovendien zeer toegankelijk geschreven zijn.

De Huizinga van de techniekgeschiedenis is Lewis Mumford en diens *Technics and Civilization* uit 1933 is nog altijd klassiek.

Een ander al wat ouder meesterwerk, met prachtige voorbeelden én plaatjes, is S. Giedion, *Mechanization takes command* (New York 1969, eerste druk: 1948).

Voor een overzicht van de tegenwoordig gangbare benaderingen van de techniekgeschiedenis kunt u terecht in G. Basalla, *The evolution of technology* (Cambridge 1989. Een Nederlandse vertaling verscheen bij Aula).

Over de technische en maatschappelijke ontwikkeling in de Verenigde Staten in de twintigste eeuw: T.P. Hughes, *American genesis* (New York 1989).

Over spoorwegen: A.D. Chandler, *The visible hand* (Cambridge, Mass. 1977).

Over de autoindustrie: J.J. Flink, *The automobile age* (Cambridge, Mass. 1988).

Over reclame: S. Fox, *The mirror makers* (New York 1985) en R. Marchand, *Advertising the American dream* (Berkeley 1985).

Over technische ontwikkeling in Nederland: H. Baudet, *Vertrouwde wereld* (Amsterdam 1986), H.W. Lintsen e.a. (red.), *Geschiedenis van de techniek in Nederland* (zes delen, Zutphen 1992-1994) en J.W. Schot e.a. (red.), *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw* (zeven delen, Zutphen 1999 -).

Wilt u zich diepgaander met het onderwerp bezighouden, dan adviseer ik u, eerst het boek van Basalla te lezen en vervolgens de vaktijdschriften te raadplegen, niet alleen de artikelen, maar vooral ook de recensies, die een beeld geven van wat er nu op dit gebied gebeurt en wat de belangrijkste auteurs en ideeën zijn: *Technology and culture*, *Technikgeschichte* en *History and technology* zijn de belangrijkste; ze zijn te raadplegen in verscheidene, maar niet alle, universiteitsbibliotheken.

Voor meer gerichte adviezen kunt u contact met mij opnemen, bij voorkeur via e-mail:
vanlente@fhk.eur.nl.

Het idee van de 'crisis of control' is ontleend aan J.R. Beniger, *The control revolution* (Cambridge, Mass. 1986) en R. Edwards, *Contested terrain* (London 1979).

De technische cirkel staat ook voor het centrale concept dat visionaire vernieuwers, zoals Ford, Saunders en de ontwerpers van de slachterijen in Cincinnati, voor ogen stond als middel om een sterkere greep te krijgen op productie, transport en consumptie: het stroommodel, dat we terugzien in de lopende band, de supermarkt en in Fords pogingen alle onderdelen van het productieproces te beheersen.

Ten slotte zouden we het beeld van de technische cirkel kunnen gebruiken als een typering van het tegenwoordig gangbare denken over maatschappelijke problemen. Vaak worden die geformuleerd als puzzels voor technici.

Zo worden milieuproblemen niet aangepakt door bijvoorbeeld de consumptie van vlees, het gebruik van verpakkingsmiddelen, of het vervoer per auto en vliegtuig terug te dringen: dat zou

immers ten koste gaan van de bedrijven die hiervan leven, van de werkgelegenheid, de materiële welvaart, etcetera, en dat is dus in een politiek systeem als het onze niet goed denkbaar. Daarentegen worden miljarden geïnvesteerd in het zoeken naar recyclebaar plastic, schonere motoren en beheersing van de mineralenbalans bij het bemesten van land. Zolang dit technische wiel blijft draaien, kunnen we verzekerd zijn van nieuwe crises en ongekende technische vernieuwingen.

Een eerdere versie van dit artikel verscheen in het tijdschrift 'Opossum' (2/5, 1992) uitgegeven door de Faculteit der Historische en Kunstwetenschappen van de Erasmus Universiteit te Rotterdam.

Vluchten kan niet meer'

22

● Waren het in het cursusjaar '98-'99 alleen nog maar de pionierende scholen die zich eraan waagden, de tweede fase is nu in heel het land van start gegaan en inmiddels zijn ook de eerste, misschien wat wrange, vruchten al geplukt. Tijd om een voorzichtige balans op te maken met betrekking tot de positieve en negatieve aspecten van deze majeure onderwijskundige vernieuwing.

Eind januari stond de veranderde positie van de geschiedenisdocent in de tweede fase centraal tijdens de workshop 'Ervaringen met de tweede fase' op de VGN Didaktiekconferentie in Vught geleid door Ineke Veldhuis, vakdidactica aan de RUG, en Greetje de Vries, docente geschiedenis aan één van de pionierende scholen, het Zernike College in Groningen en als zodanig net één stapje voor op de overige deelnemers.

Gespreksthema was: maakt de tweede fase van de (geschiedenis)docent een beklagenswaardige beroepsuitoefenaar of een professionele vernieuwer?

Een nieuwe uitdaging

Hoe kunnen we de eerste ervaringen met de tweede fase het beste typeren? De meeste collega's stellen zich constructief op en willen zeker geen klaagzang aanheffen. Volmondig wordt erkend dat het studiehuis ook

geschiedenis het een en ander te bieden heeft. Om te beginnen is er op veel scholen zowel financiële als materiële ruimte gecreëerd voor het opzetten van een fatsoenlijke mediatheek. Daarnaast bieden nieuwe presentatievormen eindelijk wat afwisseling op scriptie of proefwerk, al moeten we uitkijken dat ze niet te veel lestijd opsouperen.

De praktische opdrachten zijn uitstekend inpasbaar in het vak. Onderzoeksvaardigheden, brongerelateerde opdrachten en het schrijven van betogende teksten, om maar eens wat te noemen, kunnen alle in deze vorm door de leerlingen worden geoefend. Ook het profielwerkstuk – in zijn oorspronkelijke vorm – is een welkome verdieping, al dreigt hier het gevaar van overmatige belangstelling voor het vak geschiedenis in combinatie met ... vult u maar in. Een intekenlijst met een

beperkt aantal plaatsen onder het motto 'vol is vol' kan echter op een vrij eenvoudige manier uitkomst bieden. De collega's van aardrijkskunde en economie behoeven zich niet te vervelen!

"Dit kan toch niet!"

De tweede fase brengt echter bij zeer veel geschiedenisdocenten in de eerste plaats een enorme schrikreactie teweeg. De onderwijstijd is in de gehele bovenbouw sterk verminderd (op sommige scholen zelfs gehalveerd!), het vak is voor veel meer leerlingen verplicht geworden, de groepen zijn groter en het zijn er meer (je kent je leerlingen niet meer), het programma wordt nog steeds als zeer uitgebreid ervaren. De resultaten zullen dus wel slechter worden, maar de exameneisen zijn nog steeds dezelfde! Hoe moet dit? En vooral: hoe moet dit op de havo?

Tot overmaat van ramp blijkt dit via de

'studiehuis-methode' te moeten: zelfstandig leren – ook op de havo! Dus we maken studiewijzers en werkschema's, we geven de leerlingen opdrachten en antwoordbladen, we lopen begeleidend rond en hebben soms het gevoel dat we naar een drenkeling kijken die we bewust niet uit het water vissen. Leerlingen in havo-4 en vwo-4 kunnen immers niet opeens zelfstandig leren, ze werken niet efficiënt en dus langzaam – terwijl er al zo weinig tijd is – en het is de vraag wat ze precies opsteken van die antwoordbladen. De docent is op zijn beurt druk bezig met het opstellen van de diverse schema's, correctiemodellen en andere paperassen die horen bij de 'studiehuis-bureaucratie', maar dreigt ondertussen de vorderingen van zijn leerlingen uit het oog te verliezen. Bovendien voelt hij zich in professioneel opzicht niet meer volledig benut: 'het gesprek', in cultuuroverdrachtelijke zin een belangrijk onderdeel van het vak, wordt niet meer gevoerd.

Effectief onderwijs wordt noodzaak

Om met het laatste te beginnen: een tweede fase-docent wordt zeker aangesproken op zijn professionaliteit, maar deze moet op een enigszins gewijzigde manier worden ingezet. Je moet je onderwijs wat meer gaan 'managen', dat wil zeggen: ook jij bent (voor soms vele weken!) gebonden aan het werkschema, dus daar moet zeer zorgvuldig over worden nagedacht. De verminderde onderwijstijd vereist een herbezinning op het vak: zowel inhoudelijk (wat is de essentie, wat kan ik aan elkaar koppelen) als didactisch (wat leent zich voor instructie tijdens een kernles, wat is meer geschikt voor zelfwerkzaamheid in de keuzewerktijd).

Ook binnen de school, in de richting van de 'echte' managers moet zowel diplomatiek als voortvarend worden geopereerd: twee uur per week is voor een profielvak een absoluut minimum als je niet gecompenseerd wordt in de keuzewerktijd.

Ruim ook een ander misverstand uit de weg: in tegenstelling tot vrijwel alle andere vakken, is bij geschiedenis de zwaarte van het programma *niet* gewijzigd en zijn ook de exameneisen nog van hetzelfde niveau. Een schoolleiding kan op haar vingers natellen wat halvering van de lestijd dan uiteindelijk betekent.

De overladenheid te lijf

Het overladen programma er dan maar in de geminimaliseerde onderwijstijd doorheen jagen? Hier is enige relativering op z'n plaats. Laat de domeinen niet regeren, maar maak eerst je eigen programma, toets daarna in hoeverre de domeinen erin voorkomen en pas het desnoods wat aan. Wees niet roomser dan de paus: niet elk onderdeel van een domein behoeft uitgebreide behandeling, dat is ook nooit de bedoeling geweest van de samenstellers van dit geschiedenis-programma (dat, zoals we weten, nu alweer in discussie is). Voorkom kortom dat je alleen nog maar aan een oppervlakkige behandeling toekomt en schep ruimte voor verdieping. Natuurlijk blijft het altijd onbevredigend; we zouden nog zoveel meer willen doen. Maar de politiek heeft nu eenmaal gekozen voor verbreding van het vakkenaanbod en dan houdt het gewoon een keer op. Totdat de politiek weer tot inkeer komt, natuurlijk ...

Praktische opdrachten als verdieping

Veel collega's zijn druk aan de slag gegaan met de constructie van praktische opdrachten. Deze worden vaak apart van de 'normale' lesstof opgegeven. Zowel zij als hun leerlingen zullen dus de laatste wijzigingen van de staatssecretaris inderdaad als een welkome verlichting ervaren. Maar je kunt PO's natuurlijk ook inhoudelijk integreren in de kernstof. Je behandelt bijvoorbeeld de geschiedenis van Nederland in het Interbellum en je geeft leerlingen de opdracht om via interviews met familieleden bijvoorbeeld de verzuiling in kaart te brengen. De PO wordt op deze wijze een verdiepingopdracht, die een stukje klassikale instructie overbodig maakt. Leerlingen oefenen diverse vaardigheden (vragen opstellen, interview afnemen, verslag schrijven) en kunnen deze koppelen aan de lesstof. Ze vinden het leuk, ze halen vaak een beter cijfer dan bij een 'normale' toets en kunnen dus 'compensatie opbouwen'. Zo gezien is de (meest recente) maatregel van Adelmund helemaal niet zo'n uitkomst!

Wat leren ze nou in dat studiehuis?

Kunnen we die leerlingen wel hun gang laten gaan in dat studiehuis? Komt er wel wat van terecht? Ze kunnen, zeker in havo-4, absoluut

nog niet zelfstandig *werken*. Laat staan zelfstandig *leren*! Dit is een reëel probleem dat zich niet tot ons vak beperkt, maar dat we wel keihard tegenkomen bij het toch wat andere 'type' leerling dat we nu in de maatschappijprofielen aantreffen. Dit probleem begint natuurlijk al in de basisvorming en het zal ook daar in eerste instantie moeten worden aangepakt. In sectieverband, bij de vaststelling van 'doorlopende leerlijnen', zowel inhoudelijk als qua vaardigheden, zullen we hiermee met alle collega's aan de slag moeten. Uiteindelijk moet er in de tweede fase kunnen worden 'geogost' wat er in de basisvorming 'gezaaid' is aan studievaardigheden. Dit probleem heeft kortom veel aandacht, maar ook tijd nodig.

Selecteren of niet selecteren?

Mijn tweede fase-havo 5 klas doet in mei van dit jaar examen. Ik heb een jaar geleden de uitslag al voorspeld. Ik hoop dat ik er straks ontzettend naast zit! Geschiedenis is voor veel leerlingen één van de 'moeilijke' vakken geworden, vergelijkbaar met natuurkunde in de exacte profielen. Niet meer het vak waar je de compensatie vandaan haalt, maar een potentieel risico-vak bij het centraal examen. Ook daar moeten we aan wennen. En wij niet alleen, ook ouders, ook directies.

Maar uiteindelijk blijft het een merkwaardige zaak dat we in Nederland hebben gekozen voor een opleiding voor de wat minder begaafde (havo)leerling, die een jaar *korter* duurt dan de vwo-opleiding voor de 'intelligentsia'. Zeker gezien het feit dat het examenprogramma havo en vwo voor geschiedenis volstrekt hetzelfde is. Maar ja, was de tweede fase oorspronkelijk ook niet bedoeld om een strengere selectie te kunnen realiseren? We hadden immers tien jaar geleden veel te veel hoger opgeleiden in Nederland? Geschiedenis, het blijft een onmisbaar vak! Zeker voor politici!

Greetje de Vries

Raymond Serré

De wereld van Sofie en de reis van Theo

Bespreking van:

Jostein Gaarder, *'De wereld van Sofie. Roman over de geschiedenis van de filosofie'*, uitgegeven door

Houtekiet/Fontein, 559 blz., f49,95.

Catherine Clément, *'De reis van Theo. Roman over de geschiedenis van de theologie'*,

uitgegeven door Ambo, 679 blz., f49,50.

CD-Rom *'De wereld van Sofie'*, uitgegeven door Het Spectrum, 1997, f94,75.

In mei 1994 verscheen de eerste druk van de Nederlandse vertaling van *De Wereld van Sofie*, een roman over de geschiedenis van de filosofie door Jostein Gaarder. Het boek werd een bestseller en een paar jaar later bracht uitgeverij Het Spectrum de cd-rom uit met als ondertitel: *een fascinerende reis door drieduizend jaar filosofisch gedachtegoed*.

Het is zeer aan te bevelen om eerst het boek te lezen en daarna pas met de cd-rom aan de slag te gaan. Zonder het boek te hebben gelezen zal men veel minder plezier aan de cd-rom beleven. Daarom begin ik ook met de bespreking van het werk van Jostein Gaarder.

Om maar met de deur in huis te vallen: het is een prachtig boek. Het verhaal gaat over het meisje Sofie dat op een spannende manier wordt geconfronteerd met de filosofie.

In het boek worden twee lettertypes gebruikt: de echte drukletter en een schreefloze letter. Het verhaal over de belevenissen van Sofie, het avonturenverhaal, is gedrukt in de echte ouderwetse drukletter, de cursus filosofie die zij krijgt toegestuurd, is gedrukt in een schreefloze letter. Dit is voor de lezer een prettig hulpmiddel: je weet precies waar je aan toe bent. Alleen is het goed om dit van te voren tegen leerlingen en studenten te zeggen. Ik heb een aantal mensen ontmoet die mij verbijsterd aankeken toen ik de truc met de lettertypes vertelde. Zij hadden het boek gelezen en het niet gemerkt.

Ik vind dat de uitgever best even de moeite had kunnen nemen de lezer er in een inleiding op te wijzen.

De afgelopen jaren is het boek talloze keren besproken en de meeste recensenten hebben zich beziggehouden met de vraag of het werk wel volledig is, of het wetenschappelijk wel verantwoord is, of alles wel klopt enzovoort. Ik heb mij met andere vragen beziggehouden: 'Wat kan je met het boek doen, waarvoor is het te gebruiken, wat is het nut van het boek?'

Om daarop een antwoord te geven heb ik met zoveel mogelijk mensen gepraat die het boek hebben gelezen. Verder heb ik het boek in mijn omgeving altijd van harte aanbevolen en was natuurlijk altijd zeer nieuwsgierig hoe het de lezer was bevallen. Ik heb nooit klachten gehad. Het boek is uitermate geschikt voor iedereen die op een ontspannen manier kennis wil maken met de filosofie.

Wijsbegeerte: een zwaar onderwerp

Tot voor kort was wijsbegeerte een studie die omgeven was met een zekere geheimzinnigheid, bestemd voor mensen die een beetje in hoger sferen vertoefden en buitengewoon knap waren.

De afgelopen vijftientig jaar zijn er vele pogingen gedaan om filosofie naar het volk te brengen, cursussen aan de Open- en Volksuniversiteit, Teleac-cursussen op radio en tv (en zelfs in

Kleio heeft ooit een korte cursus 'filosofie voor de brugklas' gestaan, red.). Het waren allemaal zeer verdienstelijke en verzorgde pogingen om filosofie onder een breder publiek te verspreiden. Ik ben er van overtuigd dat Jostein Gaarder met zijn *Wereld van Sofie* in de jaren negentig voor een definitieve doorbraak heeft gezorgd. Natuurlijk is het werk niet bestemd voor een afgestudeerde filosoof en is het boek veel minder volledig dan bijvoorbeeld Russell's *Geschiedenis van de westerse filosofie*. Maar Gaarder bereikt iets heel moois: door het lezen van *De Wereld van Sofie* krijg je spelenderwijs inzicht in de wijsbegeerte. Het blijft je boeien doordat de schrijver er een avontuur van maakt. Het avontuur van de ontdekking van de wereld van de filosofie.

Het nut van het boek is derhalve groot: ik zou het als verplichte kost willen voorschrijven voor alle vwo-leerlingen die filosofie in hun pakket hebben. Maar daarnaast is dit boek ook zeer aan te bevelen voor de vakken maatschappijleer en geschiedenis op vwo en havo. Door kennis te nemen van de lenigheid en de speelsheid waarmee Gaarder omgaat met ingewikkelde historische en filosofische begrippen, kom je als leraar zelf ook meer los van de materie en slaag je er wellicht in de leerlingen beter te bereiken. Zelf heb ik de teksten over Marx, Hegel en Darwin letterlijk gebruikt om twee vwo-leerlingen te helpen en het resultaat was verbluffend: buiten het feit dat zij op veel vragen over marxisme, hegelianen en

Om de lezer een indruk te geven van de grote schrijfkwaliteiten van Gaarder een voorbeeld uit het boek. Alberto is de filosofieleraar van Sofie en hij vertelt over het marxisme (425/426).

"Hoe zit het met de communistische maatschappij?" (vraagt Sofie)
 "Marx interesseerde zich vooral voor de overgang van de kapitalistische naar een communistische maatschappij. Hij heeft ook een gedetailleerde analyse van de kapitalistische productiewijze gemaakt. Maar voor we daarnaar kijken, moeten we iets zeggen over de visie van Marx op de arbeid van de mens. Voordat hij communist werd was de jonge Marx geïnteresseerd in wat er met de mens gebeurt als hij werkt. Daar had ook Hegel een analyse van gemaakt, Hegel geloofde dat er een wederzijdse of dialectische verhouding tussen de mens en de natuur bestaat. Als de mens de natuur bewerkt, wordt de mens zelf bewerkt. Of om het op een andere manier te zeggen: als de mens werkt, grijpt de mens in de natuur in en beïnvloedt die. Maar in dat arbeidsproces grijpt ook de natuur in de mens in en beïnvloedt het bewustzijn van de mens."

(Zegt Sofie:) "Zeg mij wat voor werk je doet, en ik zal je zeggen wie je bent."

"Dat is precies wat Marx bedoelt. De manier waarop we werken, beïnvloedt ons bewustzijn, maar ons bewustzijn beïnvloedt op zijn beurt weer de manier waarop we werken ... je kunt zeggen dat er een wederzijdse verhouding bestaat tussen hand en geest. Op die manier hangt de kennis van de mens nauw samen met zijn werk."

"Dan is het vast niet prettig als je werkloos bent."

"Nee, iemand die geen werk heeft loopt in feite leeg. Dat was ook Hegel al opgevallen. Zowel voor Hegel als voor Marx is arbeid iets positiefs, het is iets dat direct verband houdt met het menszijn."

"Dan is het dus ook positief om arbeider te zijn?"

"Ja in principe wel. Maar juist op dat punt komt Marx met zijn striemende kritiek op de kapitalistische productiewijze."

"Vertel op!"

"In het kapitalistische systeem werkt de arbeider voor een ander. Op die manier wordt de arbeid iets buiten hemzelf, of iets wat hem niet toebehoort. De arbeider wordt een vreemde voor zijn eigen arbeid, maar daarmee wordt hij ook een vreemde voor zichzelf. Hij verliest zijn eigen men-

selijke werkelijkheid. Marx zegt met een Hegeliaanse term dat de arbeider vervreemd raakt."

"Ik heb een tante die al twintig jaar snoepgoed verpakt in een fabriek, dus ik snap precies wat je bedoelt. Ze zegt dat ze het elke morgen vreselijk vindt om naar haar werk te gaan."

"Maar als haar werk haat, Sofie, dan haat ze in wezen ook zichzelf."

"In elk geval haat ze snoep."

"In de kapitalistische maatschappij is de arbeid zo georganiseerd dat de arbeider in werkelijkheid slavenarbeid verricht voor een andere maatschappelijke klasse. Op die manier draagt de arbeider zijn eigen arbeidskracht – en daarmee zijn hele menselijke bestaan – over aan de burgerij."

"Is het echt zo erg?"

"We hebben het nu over Marx. Dan moeten we uitgaan van de maatschappelijke verhoudingen zoals die in het midden van de vorige eeuw waren. En dan is het antwoord volmondig "ja". De arbeider had vaak werkdagen van 12 uur, terwijl hij al die tijd in een ijskoude productiehhal moest werken. De vergoeding was vaak zo slecht dat ook kinderen en zwangere vrouwen moesten werken. Dat leidde tot onbeschrijfelijke sociale toestanden. Op een groot aantal plaatsen werd het loon voor een deel uitbetaald in goedkope sterke drank en vrouwen werden genooddaakt zich te prostitueren. Hun klanten waren de 'heren van stand'. Kortom, juist op het punt wat de trots van de mens had moeten zijn, de arbeid dus, werd de arbeider tot een dier gemaakt".

"Ik word kwaad".

"Dat werd Marx ook. Terwijl de arbeiders dieren werden, speelden de kinderen van de burgerij viool in grote, warme kamers na een verfrissend bad. Of ze speelden piano voorafgaand aan een viergangendiner. Hoewel men ook wel 's avonds na een rijtocht op viool- of pianospel werd getrakteerd".

"Bah, wat onrechtvaardig!".

"dat vond Marx ook. In 1848 publiceerde hij samen met Engels een communistisch manifest. De eerste zin van het manifest luidt: "Een spook waart door Europa – het spook van het communisme".

"Ik word er bang van".

"Dat werd de gegoede burgerij ook"

.....

darwinisme goede en redelijk onderbouwde antwoorden konden geven, gaven zij aan dat zij het LEUK hadden gevonden om de stukjes te lezen. En wat dacht de lezer van de lovende woorden: *'Het lijkt een beetje kinderachtig, maar dat geeft eigenlijk niks omdat het onderwerp toch wel best moeilijk is en dan is het wel kicken zo dat beetje kinderlijke taal.....'*

Hoofdstukken die goed passen bij de gebruikelijke inhoud van de geschiedenisles zijn met name: de Middeleeuwen, de Renaissance, de Barok, Descartes, de Verlichting, de Romantiek, Hegel, Marx en Darwin.

Tot slot nog even iets voor alle duidelijkheid:

De Wereld van Sofie is absoluut geen kinderboek. Voor kinderen tot 16 jaar is het veel te zware kost, het wonderkind daargelaten... Gaarder heeft het jonge meisje Sofie als hoofdpersoon genomen omdat hij dan filosofie op een kinderlijke manier kan uitleggen en daarom is het juist voor volwassenen en oudere jongeren te behappen.

Gaarder had moeilijk kunnen zeggen: *'Geachte lezer, wijsbegeerte is voor de meesten van U te moeilijk, dus ga ik het maar op een hele kinderlijke manier uitleggen ...'*

De wereld van Sofie is een voortreffelijke manier om kennis te maken met de wijsbegeerte, het is een uniek boek dat filosofie in brede kring toegankelijk maakt en het is naar mijn mening een onmisbaar boek voor iedere leraar die iets over de moeder van alle wetenschappen aan zijn of haar leerlingen wil meegeven!

Waarschuwing: Windows 98 Second edition werkt niet meer met deze cd-rom. Probeer eerst een exemplaar uit de bibliotheek voordat de school hem aanschaft.

De cd-rom

De cd-rom kan natuurlijk gebruikt worden zonder het boek te hebben gelezen, maar naar mijn mening is dat doodzonde. Eerst komt het boek, want dan geniet je veel en veel meer van de cd-rom. Zonder het boek verwordt de cd-rom tot een computerspelletje, en dat verdient dit schijfje absoluut niet. Het knappe van de cd-rom is dat het een naslagwerk is, gekoppeld aan een modern interactief intelligentiespel. Helaas is deze cd-rom uitgebracht voor Windows 95. Ook met steun van de helpdesk en het Amerikaanse moederbedrijf doet hij het in ieder geval niet in het latere Windows 98 versie 2.

Een goede formule

Na het grote succes van *De wereld van Sofie* verscheen er een vergelijkbaar boek op de markt over theologie. Dit boek, *De reis van Theo*, is geschreven door Catherine Clément en heeft als ondertitel: *Roman over de geschiedenis van de theologie*. De Nederlandse vertaling verscheen in 1998, een jaar nadat het in Frankrijk was uitgegeven. Het boek ziet er wat betreft vormgeving net zo uit als *De wereld van Sofie*. Inhoudelijk zijn er ook overeenkomsten. Gaarder gebruikt Sofie om in simpele taal de filosofie uit te leggen, Catherine Clément gebruikt Theo omdat *"hij de vrijpostigheid van de jeugd bezit waardoor de schrijfster geen enkel delicaat punt hoeft te omzeilen, zoals de Palestijns/Israëliëse verhoudingen, verstopte heidense elementen binnen verschillende godsdiensten, de talrijke crises binnen de katholieke kerk, absurde fanatismen, incoherenties of anachronismen die hier en daar zonder concessies naar boven worden gehaald"* zo staat op de achterkant van het boek te lezen.

En daar is geen woord van gelogen. Clément schrijft ontwapenend, makkelijk en geestig. De jonge Theo is erg ziek en zijn excentrieke tante Martha weet de ouders van Theo zo ver te krijgen dat Theo mee mag met zijn tante op een wereldreis. Een wereldreis die de kleine zieke jongen langs alle religies van de wereld voert. Door zijn jeugd is hij onbevangen en stelt de scherpste vragen. Door zijn ziekte is hij wat filosofisch ingesteld. Een heerlijk boek.

Hoewel het boek in beginsel veel lijkt op dat van Jostein Gaarder zijn er toch opmerkelijke verschillen. Theo is één boek, terwijl de *Wereld van Sofie* een

avonturenroman en een cursus filosofie in één is. Sofie is moeilijker dan Theo. Theo is denk ik geschikt voor leesgrage kinderen vanaf veertien jaar. Het boek van Clément is overigens een ideaal 'inleesboek' voor studenten sociologie, geschiedenis, theologie en sociale geografie. Van een eerstejaars student mag worden verwacht dat hij "Theo" in een week uitleest. Na die week zitten de hoofdlijnen van de wereldgodsdiensten goed in je hoofd en dat is iets waar je veel plezier van kunt hebben. Ik zou het boek dan ook van harte willen aanbevelen aan alle studenten in de mensvakken, die van huis uit niet of nauwelijks met godsdienst in aanraking zijn gekomen. Mensen die wel een religieuze achtergrond hebben en gevoel voor humor, zullen ook zeer veel plezier aan dit boek beleven.

Dogmatici en andere fundamentalisten van welk geloof dan ook kunnen de vijf tientjes die het boek kost beter in hun zak houden: Catherine Clément schrijft vanuit een filosofisch humanistisch standpunt objectief over de voors en tegens van de verschillende godsdiensten op deze wereld en laat het aan de lezer over wie of welke stroming gelijk of ongelijk heeft. Door de kritische vragen van de dekselse Theo wordt de lezer hooguit geholpen om eens door een andere bril naar het fenomeen godsdienst te kijken.

De reis van Theo heeft mij erg geboeid en het lijkt mij een prachtig cadeau voor vwo en havo-leerlingen vanaf 14/15 jaar.

Bij Ambo verscheen ook in deze opzet: Dennis Guedj, *'De stelling van de papegaai. Roman over de geschiedenis van de wiskunde'*.

Euroclio en de prijs van het succes

In het begin mochten de twee dames uit Holland rekenen op veel steun en sympathie voor hun idealistische poging een Europese vereniging voor geschiedenisdocenten op te zetten. Meeliftend op de golf van Euro-enthousiasme die ontstond na de val van het communisme groeide Euroclio als kool. Na een succesvolle uitbreiding van de vereniging en na tal van Europese activiteiten, dreigt Euroclio nu langzaam te verzanden in de EU-bureaucratie en EU-machtspolitiek.

Marijke Meuwissen en Huub Oattes van Kleio in gesprek met Joke van der Leeuw, Hélène Budé en Huibert Crijns.

In 1991 riep de Raad van Europa geschiedenisdocenten en mensen die op een andere manier betrokken waren bij het geschiedenisonderwijs uit West-Europese landen bij elkaar, waarbij ook docenten uit Centraal- en Oost-Europese landen uitgenodigd werden. Na de val van het communisme werd in deze landen sterk de behoefte gevoeld aan ander geschiedenisonderwijs. Joke was daarbij aanwezig als voorzitter van de VGN, Hélène was destijds secretaris van het bestuur. De Raad van Europa had voorheen vergelijkbare conferenties georganiseerd, maar er was weinig continuïteit. Door het gebrek aan contact met vakorganisaties slijpden de afspraken niet door naar de docenten. Dat waren bijeenkomsten voor het talenonderwijs, maar al sinds de oprichting in 1949 had de Raad van Europa bijzondere belangstelling voor het geschiedenisonderwijs. De Raad achtte het geschiedenisonderwijs in staat de verschillen tussen de

mensen te overbruggen en wilde door wederzijds begrip de kans op een nieuwe oorlog verkleinen.

Geschiedenisonderwijs is immers vaak genoeg gebruikt om juist volken en landen tegen elkaar op te zetten.

In 1991 lukte het voor het eerst om de 'werkvloer' erbij te betrekken, doordat men nu vakorganisaties aanschreef. Een eerdere poging van twee Belgische onderwijsinspecteurs om tot Europese samenwerking te komen, was mislukt, doordat men zich beperkt had tot het formuleren van statuten, tot papierwerk.

Joke en Hélène initieerden, met financiële hulp van de Raad van Europa, in november 1992 de stichtingsvergadering van Euroclio. Er deden zeventien onderwijsassociaties mee, uit veertien verschillende landen. Het doel werd wat pragmatischer geformuleerd dan het verheven doel van de Raad van Europa: Euroclio ging zich naast het

accentueren van de Europese dimensie in de geschiedenis, en het opzetten van onafhankelijke organisaties van geschiedenisdocenten in Centraal- en Oost-Europa, vooral hard maken voor bescherming van de bedreigde positie van het vak geschiedenis in het schoolcurriculum.

Wat betreft Centraal- en Oost-Europa moet hierbij ook rekening gehouden worden met het feit dat geschiedenis nog steeds politiek beladen is. Tijdens de communistische periode maakte het vak propaganda voor het communisme en nu wordt het ingezet om de nationale identiteit van de nieuwe staten te versterken.

Problemen

De Raad van Europa stelde geen inhoudelijke voorwaarden. Wel beloofde de Raad de vertaling te financieren indien de conferentie tweetalig gehouden werd. In de statuten werd vervolgens opgenomen dat vergaderingen

V.l.n.r.

Hélène Budé, Huibert Crijns
en Joke van der Leeuw.

van Euroclio altijd tweetalig zouden zijn, Engels en Frans. Helaas is dat nadelig gaan werken. Inmiddels spreekt 95% van de aangesloten associaties Engels en is dus tweetaligheid niet meer strikt noodzakelijk. De voortdurende vertaling in het Frans is een zeer kostbare zaak geworden. Deze wordt nu niet meer gefinancierd door de Raad, de kosten moeten opgebracht worden door de deelnemers van conferenties. Daarbij komt dat behalve de Fransen zelf ook de Italianen, Spanjaarden en Portugezen een voorkeur hebben voor de Franse taal en deze dus in hun contacten gebruiken. Ze dreigen mede daardoor wat geïsoleerd te raken van de grote groep Engelssprekende landen.

In 2000 telt Euroclio 59 deelnemende ledenorganisaties, uit 38 verschillende landen. In diverse landen bestaan namelijk twee of meer geschiedenisdocenten-verenigingen, meestal regionaal georganiseerd. Zo kent Rusland bijvoorbeeld drie aangesloten associaties. De verschillen tussen de diverse verenigingen zijn dan ook groot. In Frankrijk bijvoorbeeld is iedere werkzame docent verplicht aangesloten bij de vereniging. Moet de Franse organisatie dan meer betalen voor Euroclio? En telt de stem van de Franse afgevaardigde dan ook extra zwaar?

Dit zijn problemen waar Euroclio voor staat, met het oog op zowel de financiële problemen als de aanstaande statuten-wijziging.

Joke en Hélène werden vrijgemaakt van hun lesgevend taken, dankzij subsidies van de overheid en het Europese Platform, om Euroclio op poten te zetten. Zonder deze financiering had Euroclio waarschijnlijk nooit zo'n snelle groei meegemaakt.

Het kantoor van Euroclio is in Den Haag gevestigd. Er zijn vier mensen in dienst, samen goed voor bijna drie banen. Verder werken er vrijwilligers en stagiaires. De vaste kosten van het kantoor zijn dan ook niet te verwaarlozen. Tot 1998 heeft de Nederlandse overheid de kosten hiervan gedragen; zij vulde de tekorten aan. Nu moeten echter alle kosten gedekt worden door de financiering van de projecten. Salarissen van medewerkers kunnen alleen uitbetaald worden indien er voldoende gefinancierde projecten worden 'binnengehaald'. Mede hierdoor zou er wel eens spanning kunnen ontstaan tussen commerciële en ideële belangen.

Het ontbreken van structurele financiering is een groot probleem en vormt een slechte basis om te werken. Sponsoring zou misschien een oplossing kunnen bieden, maar tot nu toe is deze vorm van financiering nog niet nodig geweest.

De speciale plaats van Oost-Europa

Projecten in Oost-Europa hebben de beste kans op financiering; deze projecten zijn er dus het meest. Men hecht veel waarde aan het investeren in geschiedenisprojecten waarbij een objectieve benadering van de geschiedenis wordt nagestreefd. Projecten, conferenties, samenwerkingsverbanden in West-Europa worden nauwelijks gesubsidieerd, ondanks het enthousiasme van de Scandinavische en Nederlandse associaties. Voor deze projecten is sprake van eindeloze procedures, verzandend in een enorme bureaucratie. Een jaar tevoren moet de begroting ingeleverd zijn en een gedetailleerd handelingsplan; pas na goedkeuring (een jaar later) mag er met organiseren begonnen worden, zonder dat

budget of plan gewijzigd mogen worden. De ondoorzichtige toewijzing is zeer problematisch.

Bij enkele aangesloten verenigingen is al afgunst waargenomen ten opzichte van de Oost-Europese verenigingen, die 'al het geld krijgen'. Nu er steeds meer associaties uit Oost-Europa en de Balkan lid worden, zijn met name de Fransen en Duitsers bang voor blokvorming. Zij ijveren voor een stemverhouding naar gelang de grootte van de deelnemende organisaties. Frankrijk telt 14000 en Duitsland 7000 leden. Er is ook sprake van een inhoudelijk uit elkaar groeien. De tendens naar vernieuwend geschiedenisonderwijs, door de meeste leden van Euroclio gedragen, wordt niet gesteund door de Franse en Duitse vakverenigingen. Deze houden vast aan de klassieke vorm van het geschiedenisonderwijs, waarin feitenkennis nog steeds domineert. Gelukkig zijn er ook voorbeelden van Euro-solidariteit te vinden; zo betaalt Schotland alle Eurocliokosten van het straatarme Oekraïne en steunt Ierland Wit-Rusland.

De meerwaarde van Euroclio voor deelnemende associaties telt dus eigenlijk alleen als ze actief deelnemen. Euroclio biedt een netwerk, maar geen hapklare activiteiten. De VGN bijvoorbeeld organiseert samen met Euroclio reizen naar Schotland, Noord-Ierland en Noorwegen voor haar leden, waaraan nu ongeveer 250 mensen hebben deelgenomen.

Projecten

Een groot, recent project van Euroclio betreft de samenwerking met Russische collega's om nieuwe Russische schoolboeken te schrijven. De Russische vakvereniging zocht de auteurs en had de eindredactie, medewerkers van Euroclio hielpen en adviseerden. Die medewerkers waren Joke, Hélène en Huibert, geadviseerd door collega's uit Schotland, Oostenrijk, Denemarken en Nederland. Zij leverden veel bronnenmateriaal aan, zowel teksten als afbeeldingen. Daarnaast verzorgden zij in een later stadium trainingen. Aan de zijde van Moskou werkten twaalf docenten mee, waarvan twee projectmanagers. Er zijn nu drie nieuwe boeken. Ze

behandelen de Russische geschiedenis van na de Tweede Wereldoorlog; elk over een decennium: 1945-1955, *Het naoorlogse decennium*, 1961-1970, *Illusies en teleurstellingen* en *De moeilijke weg naar de democratie*. Dit laatste deel gaat over de perestrojka en vergelijkt de politieke en maatschappelijke ontwikkelingen in Rusland met die in Polen en Spanje. Uitgangspunten bij alle drie de boeken zijn 'multiperspectiviteit' en 'begrip voor elkaars percepties'. De moderne Russische geschiedenis wordt expliciet in een internationaal verband geplaatst.

In 1994 is het project voor het eerst besproken, in 1996 ging het van start. In 2000 zijn er inmiddels vijfhonderd docenten getraind in Moskou en tientallen in andere plaatsen. Lerarenopleidingen en universiteiten zijn erbij betrokken. Volgens plan wordt dit een netwerk rondom de nieuwe methode dat zichzelf in stand kan houden. Het project wordt via Euroclio gefinancierd door het Nederlandse Ministerie van Buitenlandse Zaken, in het kader van een MATRA-project. Dit is een overheidsproject dat landen ondersteunt die een maatschappelijke transitie ondergaan; landen die op weg zijn naar een democratische staatsvorm. Deelnemende scholen krijgen de boeken gratis. Er bestaat een grote behoefte aan onderwijsmateriaal.

Kleio: Verklaart dit het enthousiasme?
'Nee, er moest wel gewerkt worden voor de boeken. De eerste groepen kregen de boeken als experiment mee en moesten na verloop van tijd evalueren. Het commentaar is verwerkt in de definitieve versie, die ook weer als te evalueren experiment meegegeven werd. Het commentaar was overwegend positief, zij het dat sommigen het anti-patriottistisch vonden. Alle deelnemende docenten waren van mening dat de leerlingen nieuwe historische vaardigheden leerden gebruiken door de nieuwe methode. De boeken werden over het algemeen ook motiverend voor de leerlingen gevonden; al is zo'n 10% van de docenten het daar niet mee eens. De ontevreden docenten vonden vooral de westerse invloed van deze boeken verwerpelijk. De lagere overheden zijn in het algemeen enthousiaster over de nieuwe methode dan het Ministerie van Onderwijs. Het toelatingsexamen voor de universiteiten is dan ook nog zeer

traditioneel. Het bestaat uit lange reeksen feitjes die de kandidaten uit hun hoofd moeten kennen. Het eindexamen is wel modern en gebaseerd op dezelfde moderne methodiek als de nieuwe boeken.

Deelnemende docenten moesten eerst een cursus volgen om met het nieuwe materiaal te kunnen werken. Zij zijn door de plaatselijke organisatie geselecteerd. Die selectie gebeurde hier en daar op basis van een enquête of een schriftelijke motivatie. Momenteel werken er in Moskou vijfenzeventig docenten met de nieuwe methode; en dat op de ruim duizend middelbare scholen in de stad. Het niveau verschilt van gymnasium tot ivbo; allemaal werken ze met hetzelfde boek.'

Een paternalistisch, cultuur-imperialistisch project?

Onze gesprekspartners zeggen te weten dat ze niet de hele geschiedenis-cultuur kunnen veranderen. Ze willen alleen een voorhoede kweken en innovaties steunen. Vandaar onze vraag naar het 'wij weten het beter'-gehalte van de samenwerking.

Geantwoord wordt dat kritisch bronengebruik en een zorgvuldige bewijsvoering zulke belangrijke waarden zijn voor een professioneel historicus dat zij die wel willen 'doorvoeren'. Ze benadrukken dat dit alleen maar gebeurt als antwoord op een duidelijke hulpvraag van die andere onderwijsorganisatie.

Als introductieopdracht bij de trainingen gebruikte Joke vaak de vragen uit het thema 'Kenau' (uit SLO-materiaal over zelfstandig onderzoek door leerlingen), waarbij acht bronnetjes met elkaar vergeleken moeten worden. De onbekendheid van de docenten met deze manier van werken toonde voor beide partijen de noodzaak van bijscholing duidelijk aan. Er is geen sprake van ongelijkwaardigheid, maar van ondersteuning bij het opzetten van gewenste veranderingen in het geschiedenisonderwijs. Vergelijk het maar met het helpen van leerlingen, zij zijn ook gelijkwaardig. In Oost-Europa wordt geschiedenis nu eenmaal niet meer serieus genomen, zolang ze conclusies blijft baseren op gebrekkige, niet erkende onderzoekstechnieken en -methodieken.

Dit Euroclio project biedt de mogelijkheid om op een andere wijze met het

verleden om te gaan, op verzoek van het andere land. Het is ook verrijkend voor Hélène, Huibert en Joke zelf geweest. De Russische collega's wisten dingen over Europa waar zij nog nooit van gehoord hadden, zoals over een communistische staatsgreep in België in oktober 1944 en de 'vervalsing' van de overwinning van de Italiaanse communisten in 1948. De Kosovo-crisis was illustratief voor wat betreft de beeldvorming. Collega's in Moskou hadden andere informatie en dus een ander perspectief. De atmosfeer was ten tijde van de bombardementen op Servië overigens wel vijandig; de open sfeer was verdwenen. De kwestie Kosovo, maar zeker ook Tsjetjenië werd daar compleet anders beleefd dan in het Westen.

Ten slotte

VGN-leden kunnen profiteren van de Euroclio-activiteiten door actief deel te nemen aan projecten. Hierdoor komen zij via het Euroclio-netwerk in contact met Europese vakbroeders en -zusters. Door de steun van het Europees Platform zijn er vaak beurzen beschikbaar die de financiële drempel veelal teniet doet. En contact met collega's uit andere landen verbreedt je gezichtsveld.

Voor geïnteresseerden is er de Internetsite van Euroclio:
www.glasnet.ru/~euroclio

Amsterdams Historisch Museum

30

Als ik met mijn klassen op excursie mocht, kwamen we vaak uit bij het Amsterdams Historisch Museum. Immers, de opkomst van een wereldstad, de reizen van de VOC, het leven in de Gouden Eeuw, nergens konden leerlingen een betere indruk van het leven van onze voorouders krijgen als lopend door de zalen van dit museum. Vorig jaar is men in het museum flink

gaan verbouwen en herinrichten, en op 12 december 1999 werd de permanente tentoonstelling over de geschiedenis van Amsterdam heropend. De presentatie is niet alleen veranderd, maar ook enorm uitgebreid, want er is nu een splinternieuwe afdeling over het leven in de stad tussen 1815 en nu. Daarnaast zijn ook de zalen over het ontstaan van de stad en het dagelijks leven in de Middeleeuwen heel anders ingericht. Via een nieuw centraal trapenhuis kun je nu kiezen of je een chronologische rondgang door de hele geschiedenis wilt maken of juist een afbakend tijdperk wil bezoeken.

Amsterdam is nu onderverdeeld in een 'jonge stad', een 'machtige stad' en een 'moderne stad'. En hoewel de zogenaamde 'Grand Tour' erg aantrekkelijk was, heeft *Kleio* gekozen voor een bezoek aan de gloednieuwe afdeling over de moderne stad, Amsterdam vanaf 1815.

In de zalen 13 t/m 24 kom je je eigen jeugd weer tegen, het leven van je ouders en grootouders. De Tweede Wereldoorlog, de geblindeerde ramen, de verborgen radio. Het keukentje uit de jaren dertig, maar ook nog lang daarna, net als de bakfiets. Echte Amsterdamse contrasten, het buurtcafé naast de coffeeshop.

De echte nostalgie komt natuurlijk bij de jaren zestig, de o zo belangrijke probeweging. De happenings, de politieke poppenkast in het Vondelpark

met een prachtige De Gaulle. En natuurlijk de witkar, nu al het grote succesnummer onder de scholieren, want je kunt er 'echt' mee rijden, zodat hier heuse rijen wachtenden voor komen te staan. Maar de bevrologen leraar zal merken dat de jongerenbeweging zelf de leerlingen weinig meer zegt.

Turkse kinderen draaien zich bij de witkar om en krijgen een blik van herkenning als ze lezen over het woonoord Atatürk in Amsterdam-Noord. Ze hebben allemaal wel een familielid dat tussen 1964 en 1979 hier heeft gewoond en heeft gewerkt bij een van de scheepvaartbedrijven. Hier stond de eerste moskee van Nederland.

De tocht voert verder langs de Bijlmer, Schiphol, de jurken van Fong Leng, naar een speciale afdeling over kinderen, zeg maar van kinderarbeid naar Sesamstraat, met onder meer een aflevering van 'Pipo de clown' op de televisie.

Museum en educatie

Ik merk dat mijn verslag een opsomming is geworden, maar er is dan ook zoveel te zien! Het zal moeilijk worden om voor de volgende excursie te kiezen waarmee ik mijn leerlingen aan het werk zal zetten.

De educatieve afdeling zal hierbij in ieder geval een grote hulp zijn want zomer 2000 komt er speciaal materiaal voor het vmbo. Daarnaast is men druk bezig om aan het studiehuis tegemoet

te komen door straks in de vernieuwde bibliotheek een informaticahoek te creëren, waar een link te maken valt met alle voorwerpen op zaal zodat de leerlingen zelf het achtergrondverhaal kunnen samenstellen.

Voor meer informatie hierover is het goed om de volgende didactiekconferentie met een bezoek te vereren. Tot die tijd geeft het museum genoeg materiaal voor verschillende excursies die met een goede voorbereiding van de docent de meeste leerlingen zeker zullen aanspreken!

AMSTERDAMS Historisch Museum

Kalverstraat 92 en Nieuwezijds
Voorburgwal 357, telefoon 020-523
18 22.

Openingstijden: maandag tot en met
vrijdag van 10.00 tot 17.00 uur,
zaterdag en zondag van 11.00 tot
17.00 uur.

Onvoorspelbaar verleden

Wim Kratsborn,
*'Onvoorspelbaar verleden.
Geschiedenis van prehistorie
tot heden'*

Uitgeverij Van Gorcum,
Assen 1999, 267 blz,
prijs f55,- (gebonden),
met docentenhandleiding.
Deze wordt tegen vergoeding
van porto naar gebruikers
van de methode gezonden.

Onvoorspelbaar verleden is vooral geschreven voor pabostudenten en pretendeert het vak geschiedenis zo goed mogelijk te laten aansluiten bij die studenten en de praktijk op de basisschool. Daarbij wordt ingespeeld op ontwikkelingen als probleemgestuurd onderwijs, de onderwijswerkplaats, het studiehuis en het gebruik van Internet en cd-rom.

De structuur van het boek is op de eerste plaats gebaseerd op Kratsborns visie op de geschiedenis. Hij vergelijkt het verleden met een ver vreemd land. De studenten maken een reis door dit land. Zij bepalen hierbij zelf wat interessant is en gebruiken tijdens deze reis een heldere reisbeschrijving. *Onvoorspelbaar verleden* stelt zo'n reisboek te zijn. Als de studenten 'thuiskomen' kunnen zij hun ervaringen verwerken in het dagelijks leven.

Het 'stappenplan' dat de studenten moeten volgen bij de reis is de Didactische Route, ontworpen door het APS, dat achter ieder hoofdstuk is opgenomen. Iedere route bestaat uit een zevental haltes, waarbij de studenten gestimuleerd worden te reflecteren op de eigen beginsituatie (halte 1), nieuwe kennis op te nemen en te verwerken (halte 2 en 3), en vervolgens deze kennis te delen met medestudenten (halte 4). Op basis hiervan brengen de studenten de theorie in praktijk: zij ontwerpen een les of een deel ervan (halte 5). Bij halte 6 vindt reflectie plaats op inhoud en didactiek van het boek en het eigen leerproces. Tot slot (halte 7) moeten de studenten zich afvragen wat zij met het geleerde in de

werkelijkheid gaan doen: zijn de kennis en de vaardigheden bruikbaar in toekomstige situaties?

Op de tweede plaats geeft Kratsborn aan dat de structuur gebouwd is op een aantal relevante documenten voor het vak geschiedenis op de pabo, zoals het vakcurriculum en de kerndoelen basisonderwijs.

Verder speelt een aantal filosofische uitgangspunten een rol in het boek. Kratsborn noemt met name Frank Ankersmit, Stephen Toulmin en Jonathan Israel.

Het zeer leesbare en goed vormgegeven boek is in kleur uitgegeven – een unicum in de pabowereld – en bevat vele illustraties, die helaas niet van een onderschrift zijn voorzien. Ook wordt een zestal tijdsbalken afgebeeld, welke de nomadische, agrarische, stedelijke en industriële maatschappijvorm als onderwerp hebben.

Verder wordt gebruik gemaakt van kaartmateriaal. Helaas zijn de teksten op een aantal kaartjes niet te lezen (105, 140, 178, 190, 205). Ook zijn de kaarten niet van een onderschrift voorzien.

Het boek bevat een lijst met – overigens voor de pabostudent niet relevante – aanbevolen literatuur. Niet opgenomen zijn een lijst van gebruikte literatuur, een register en een jaartallenlijst.

Bij het bekijken van het boek waren belangrijke vragen in hoeverre de visie van Kratsborn op geschiedenis relevant is voor de pabostudenten, of de landelijke eisen zoals die weergegeven zijn in

het vakcurriculum en de kerndoelen basisonderwijs in het boek toegepast worden en tot slot of de didactische route die hij in zijn boek beschrijft toepasbaar is.

Daarvoor is eerst noodzakelijk te kijken naar de stand van zaken in het geschiedenisonderwijs op de pabo's in Nederland.

Geschiedenisonderwijs op de pabo

De organisatievormen van de leraaropleidingen basisonderwijs zijn zeer uiteenlopend en ten gevolge daarvan ook de invulling van het geschiedenisonderwijs. Er zijn pabo's waar het accent ligt op geschiedenis en didactiek, maar er zijn ook pabo's waar de geschiedenisdocenten samenwerken met aardrijkskunde-, biologie- en natuurkundeleraars onder de vlag 'mens en maatschappij', 'oriëntatie op mens en wereld' en 'wereldoriëntatie'. Ook komen samenwerkingsverbanden voor met Nederlands, culturele en maatschappelijke vorming, dramatische en beeldende vorming, en verkeer. In 1996 werd in een enquête van VGN en SLO geconstateerd dat het aantal modules voor het vak geschiedenis per pabo zeer uiteenloopt.¹ Gemiddeld hebben de pabo's drie of vier modules, waarbij een module staat voor veertig studiebelastinguren. De contacturen zijn een onderdeel daarvan. Opvallend is dat het aantal contacturen bij de meeste pabo's aanzienlijk is afgenomen. Dat betekent dat er, in toemerkende mate, een beroep gedaan moet worden op zelfstudie van de studenten.

De vakinhoud die op de pabo's aan de orde komt wordt min of meer voorgescreven door de kerndoelen basisonderwijs voor het vak geschiedenis. Op de basisschool moet geschiedenis een apart, zelfstandig vak zijn, waarbij hoofdzaken van de geschiedenis – toegespitst op die van Nederland – aan de orde moeten komen. (Adviescommissie geschiedenis maart 1998.²)

Studenten moeten dus op de hoogte zijn van de inhoud van het vak geschiedenis in het primair onderwijs zoals die onder andere bepaald worden door kerndoelen en uitgewerkt zijn in geschiedenismethoden.³

Uiteraard moeten de studenten tijdens de opleiding een visie op geschiedenis ontwikkelen. Zij moeten inzicht hebben in de totstandkoming van geschiedschrijving en enige kennis van de historiografie, verschillende bronnen kunnen

herkennen en een feit van een mening kunnen onderscheiden. Ook moeten zij inzicht hebben in de rol van de historicus en de drijvende krachten in de geschiedenis.

De studenten moeten multiperspectiefisch kijken naar de geschiedenis en daarbij uitgaan van economische, sociale, politieke, culturele, individuele, natuurlijke en historische en ruimtelijke aspecten.

Verder worden de studenten geacht geschiedenis in samenhang met andere vakken te kunnen geven.

Deze laatste twee zaken worden omschreven in het pabocurriculum.⁴

Op basis van het bovenstaande zou een pabomethode voor geschiedenis de volgende elementen moeten bevatten:

- een vakinhoudelijke uitwerking van de kerndoelen basisonderwijs;
- een visie op geschiedenis en een multiperspectiefische kijk op de historische en hedendaagse werkelijkheid;
- de mogelijkheid tot zelfstandig werken.

Voldoet het boek van Kratsborn aan deze elementen?

We bekijken de drie onderdelen van het boek aan de hand van deze vragen. Die onderdelen zijn:

- Een overzicht van de geschiedenis in de hoofdstukken 1 tot en met 10,
- Een hoofdstuk 11 waarin de visie van Kratsborn op de geschiedenis beschreven is,
- Een didactische leerroute achter ieder hoofdstuk.

Het overzicht van de geschiedenis

Het geschiedenisoverzicht is ingedeeld in vier stukken: de nomadische maatschappijvorm, de agrarische maatschappijvorm, de stedelijke maatschappijvorm en de industriële maatschappijvorm.

Kratsborn conformeert zich hierbij aan de indeling volgens de maatschappijgeschiedenis zoals die in een paar basisschoolmethoden gebruikt wordt. De vermelding sedentair bij de agrarische maatschappijvorm en de vermelding agrarisch bij stedelijke maatschappijvorm ontbreekt echter in *Onvoorspelbaar verleden* (wordt wel vermeld in het laatste hoofdstuk).

Verder valt op dat Kratsborn stopt bij de industriële maatschappijvorm. Onze huidige samenleving wordt allang niet meer beheerst door de industrie, maar

door de dienstensector en de computertechnologie. Toevoeging van de post-industriële of postmoderne samenleving zou logisch zijn. Aan de traditionele indeling in de geschiedenis (prehistorie, oudheid, Middeleeuwen etcetera) wordt, met uitzondering van de tijdvakken, minder aandacht besteed.

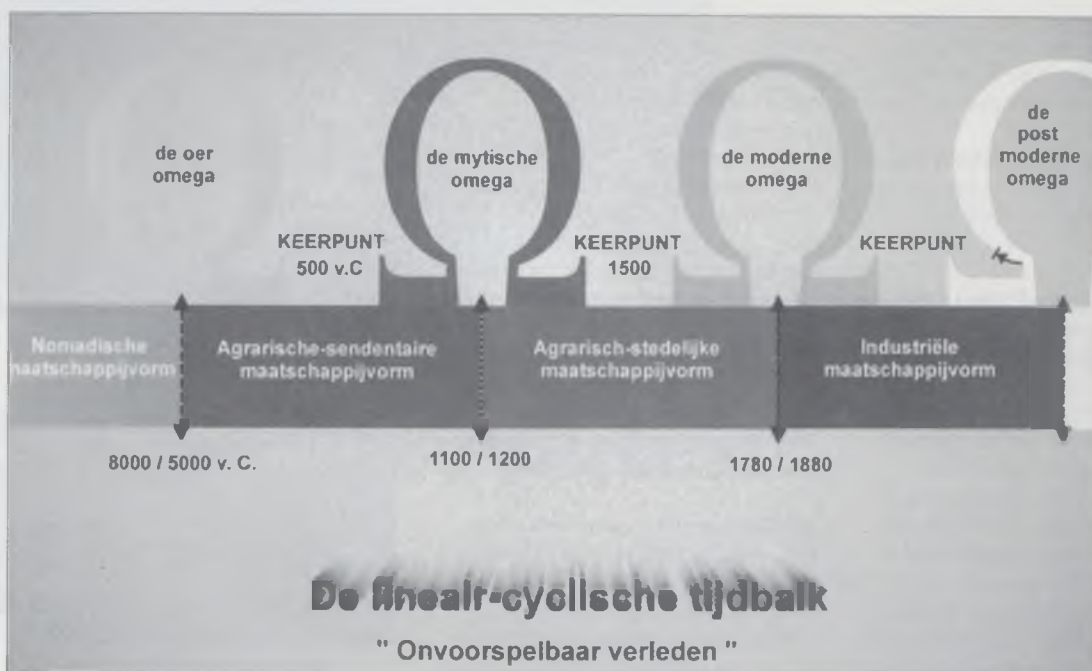
Van ieder onderwerp worden de economische, politieke en culturele aspecten behandeld. Het sociale aspect wordt niet met name genoemd, maar is wel verweven in de tekst.

Studenten worden echter geacht multiperspectiefisch naar de geschiedenis te kijken.

Opvallend is de onevenwichtige indeling van het boek.

Een paar voorbeelden: aan de prehistorie zijn achttien pagina's gewijd, aan Karel de Grote en zijn tijd bijna tien pagina's, aan de Industriële Revolutie twaalf pagina's en aan de twintigste eeuw honderd pagina's. Verder valt op dat aan enkele voor het basisonderwijs belangrijke perioden of onderwerpen geen of zeer weinig aandacht wordt besteed. Zo is geen aandacht besteed aan de Romeinse tijd in Nederland, hoewel die expliciet genoemd wordt in de kerndoelen basisonderwijs. Aan een onderwerp als de ontdekkingsreizen worden twee pagina's gewijd.

De rol van Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog is niet vermeld en zowel de crisisjaren als de Tweede Wereldoorlog in Nederland worden in twee pagina's behandeld. Zeer veel aandacht

wordt besteed aan de culturele aspecten van de twintigste eeuw, hoewel dat onderwerp nauwelijks voorkomt in basisschoolmethoden, en aan heden-daagse Europese en mondiale verhoudingen.

De tekst bevat veel feitelijke onjuistheden, onduidelijkheden door slordig taalgebruik en overbodige informatie. In dit kader is het niet mogelijk alles te beschrijven, dus ik volsta hier met een aantal voorbeelden.

"Waarom was het vuur 'de rode bloem' zo belangrijk?" (22)

"... omstreeks 50 na Christus kwam ook hier een einde aan de prehistorie" moet zijn 50 voor Chr. (60)

Wat het leenstelsel en het domaniale stelsel is wordt niet duidelijk uitgelegd: "Dit systeem – het feodale systeem – past als een hand in een handschoen.

Misschien was het wel de enige manier om de problemen van die tijd op te lossen!"

"Het feodale systeem kwam namelijk niet alleen de vorst goed van pas, maar verhoogde tegelijkertijd de levenskansen van de boeren" "Economisch was het feodale systeem geen vetpot. De horigen leefden rond de armoedegrens." (68 en 69)

Over Karel de Grote wordt gezegd: "Opvallend was zijn hoge stem, waardoor hij zich ervoor schaamde om in de kerk mee te zingen. Wanneer er gezongen werd, playbackte Karel de Grote mee. Overeenkomstig de bestaande zeden ontdeed Karel zich moeiteloos van

zijn vrouwen. Hij trouwde vijf keer en bezat vier vaste bijzitten. Ieder avond had hij ze voor het uitkiezen." (70)

Wat moeten pabostudenten met deze ontboezemingen?

Zinnen kunnen ook verwarring scheppen. Vergelijk bijvoorbeeld de volgende twee: "De geestelijken vormden de derde belangrijke groep in de middeleeuwse samenleving." (73) "De adel (de eerste stand) en de geestelijkheid (de tweede stand) hadden de touwtjes in handen. (86)

En wat te denken van:

"Mensen gingen in de loop van de eeuwen qua gedrag steeds meer op elkaar lijken. Dit wordt het Algemeen Menselijke Patroon (AMP) genoemd." (87)

"In de huizen van de burgers kwam de gotiek terug via spitsbogen en rijke versiering. Die huizen bestonden uit kleine ongerieflijke kamers en de vloer van vast gestampte leem was stoffig." (98)

"Oorlog is ook een Europese uitvinding." (258) ??

De visie van Kratsborn op de geschiedenis

Zoals hierboven vermeld moeten pabostudenten (uiteraard) een visie op geschiedenis te hebben. Kratsborn beschrijft verschillende visies c.q. indelingen op/van de geschiedenis waarbij niet alleen naar de feiten gekeken wordt, maar waar de geschiedenis in een breder perspectief wordt geplaatst.

De eerste visie/ indeling gaat uit van de culturele fasering van de geschiedenis

door middel van omega's. Een omega, die bestaat uit codes, spelregels of leefregels, laat zien dat er een begin en een einde is aan een culturele ontwikkeling. Dat eindpunt is vervolgens weer het keerpunt, het scharnier naar een nieuwe omega.

Volgens Kratsborn zijn er drie omega's: de oeromega (10.000 jaar geleden), de mythische omega (zesde eeuw voor Christus) en de moderne omega (1200 na Chr.).

De tweede visie/indeling gaat uit van een zevental dragers (van de trek) die het verloop van de geschiedenis bepalen. Deze dragers zijn achtereenvolgens: een onzichtbare macht, de ironie van het lot, economische omstandigheden, grote helden, de mens is de maat van alle dingen, ideeën, en tot slot wordt het verleden voorgesteld als een biologisch organisme, waarin beschavingen opkomen, bloeien en in verval raken.

Ook plaatst Kratsborn markeringspunten binnen de grote trek die hij vlaggen noemt.

Een aantal voorbeelden van vlaggen: De technologische ontwikkeling, globalisering, de nieuwe wereldwanoorde, de elektronische snelweg etcetera.

Al met al zeer interessante, wat zware theorieën, maar deze theorieën sporen niet met de theoretische aspecten van de geschiedenis die pabostudenten zich eigen moeten maken en zoals die omschreven zijn in het vakcur-

riculum geschiedenis op de pabo. Bovendien zijn deze visies niet relevant voor het geschiedenisonderwijs op de basisschool.

De Didactische Route

Wat heel opvallend en vernieuwend is bij dit boek, is de toepassing van een didactische route, ontworpen door het APS. Deze didactische route, die op een aantal pabo's, zowel door docenten als studenten wordt gebruikt bij het geven van lessen, wordt in *Onvoorspelbaar verleden* ingezet voor zelfstandig werken. Echter: de didactische route zoals Kratsborn die vermeldt kan hoogstens fungeren als voorbeeld omdat niet iedere pabo met didactische routes werkt en omdat, zoals boven vermeld, pabo's uiteenlopende organisatievormen hebben.

De opdrachten die de studenten tijdens de didactische route moeten uitvoeren als: "Verzamel beeldvormers over ..."; "Zoek op Internet of cd-rom iets op over ...", zijn zeer uitvoerbaar, andere opdrachten vereisen uitleg van de docent zoals: "Doe een onderzoekje naar de Romeinse stad" en "Gebruik de storyline approach bij een les over het wonen op een kasteel. Gebruik drama als verwerkingsvorm". De informatie over de didactische route had daarom misschien beter in de handleiding vermeld kunnen worden, zodat docenten deze informatie als voorbeeld en als een soort van ideeënboek kunnen gebruiken.

Samenvattend

Kratsborn heeft een zeer leesbaar en door de uitvoering en vormgeving zeer uitnodigend boek geschreven. Helaas bevat het boek veel storende fouten en biedt het wat inhoud betreft slechts een gedeelte van de vakinhoudelijke kennis en de theoretische aspecten van de geschiedenis die pabo-studenten zich eigen moeten maken. Daarnaast bevat *Onvoorspelbaar ver-*

Handleiding bij de Wereldoorlogen route

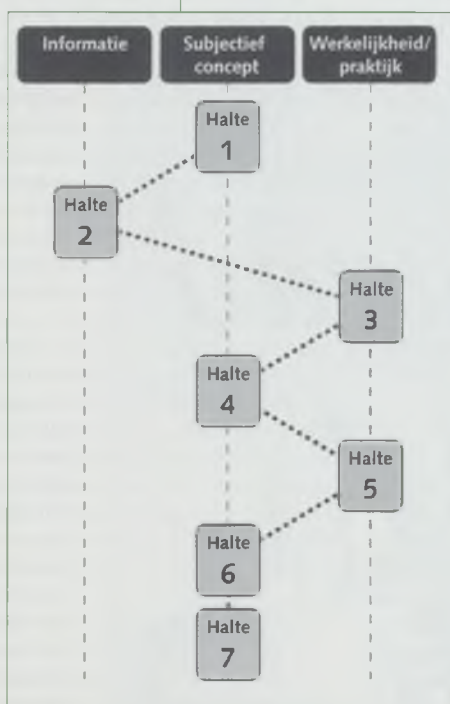
Hoewel je van de inhoud niet vrolijk wordt, valt er heel wat van dit hoofdstuk te leren. De wereld veranderde als nooit tevoren en de mens liet zien waar hij toe in staat was. In deze route volg je de geschiedenis als kettingreactie die begon bij de Eerste Wereldoorlog en gevolgd wordt tot aan het einde van de Tweede Wereldoorlog. Met behulp van kinderliteratuur en projecten krijg je een goed beeld van de periode 1914-1945. Op didactisch gebied speel je in op de beleavingswereld van kinderen door een relatie te leggen met problemen van de kinderen in jouw groep. Je gaat adaptief te werk door de groep in tweeën te delen en de kennis, de werkvormen en de beeldvormen daarbij aan te passen. Twee didactische aspecten zullen extra aandacht krijgen. Het 'eigen' gebruik van schilderijen en de transfer naar de praktijk stelt hoge creatieve eisen. Het is de bedoeling om bij jou en bij de kinderen een 'historische sensatie' teweeg te brengen. Verder wordt het verleden dichtbij gebracht door er lessen uit te proberen te leren.

Routebeschrijving

In halte 1 preflecteer je op het verloop van twintigste eeuw tot 1945.

De kennis uit halte 2 ga je vervolgens proberen terug te vinden in de werkelijkheid en vorm te geven met behulp van schilderijen (halte 3). Je raakt in gesprek met medestudenten over de zin van de Tweede Wereldoorlog voor kinderen op de basisschool (halte 4). Na de praktijk in halte 5, valt er heel wat te reflecteren. Multiculturele, adaptieve en actuele aspecten zullen als ijkpunten worden gebruikt. Tenslotte preflecteer je op de toekomst van het thema Tweede Wereldoorlog.

Einde van hoofdstuk 9; hierna volgen nog de route-vragen.

den informatie die niet voorgeschreven wordt in de kerndoelen basisonderwijs of het vakcurriculum voor de pabo. Vernieuwend is het didactisch gedeelte van het boek, dat als voorbeeld en als soort van 'ideeënboekje' gebruikt kan worden.

Omdat er op dit moment slechts twee geschiedenismethodes voor de pabo zijn: *Onvoorspelbaar verleden* en de zeer uitgebreide, driedelige serie, de *Verbeelding van de Geschiedenis* van de hand van Roel Verstaen, zal een aantal pabo's gekozen hebben voor het boek van Kratsborn. Dit boek voorziet echter op een aantal punten niet in de behoefte, waardoor er zolang het niet drastisch wordt herzien, nog steeds wordt uitgekeken naar een nieuwe methode.

Noten

1. T. Beker en M. de Groot-Reuvekamp, *Verslag enquête pabodocenten geschiedenis* (VGN/SLO, Enschede, 1996).
2. In 1997 werd de Adviescommissie Geschiedenisonderwijs ingesteld door mevrouw T. Netelenbos. In 1998 werd advies uitgebracht.
3. Informatie over de inhoud van het geschiedenisonderwijs op basisscholen is te vinden in: Rene T.J. Cappers, Henk W. Notte en Henk Wagenaar, *Domeinbeschrijving wereldoriëntatie* (Cito, Arnhem 1995). Jan van Weerden (red.), *Balans van het wereldoriëntatieonderwijs aan het einde van de basisschool. Uitkomsten van de eerste peiling wereldoriëntatie einde basisonderwijs* (Cito, Arnhem 1993). In 1999 is het resultaat van een tweede peiling verschenen.
4. T. Beker en C. van der Kooij, *Geschiedenis en didactiek op de pabo, een vakcurriculum geschiedenis voor de pabo* (SLO, Enschede 1999).

Boeken

ZOJUIST VERSCHENEN

Bij uitgeverij Verloren verschenen weer twee deeltjes in de reeks 'Verloren verleden'. Het zijn deel negen en tien in deze serie over gedenkwaardige momenten en figuren uit de vaderlandse geschiedenis. Deze keer *Goejanverwellesluis*, over de strijd tussen patriotten en prinsgezinden, door Arie Wilschut en *1600. Slag bij Nieuwpoort*, geschreven door Leen Dorsman.

Beide boekjes kosten f19,90.

Zo vlak voor Pasen luisteren we allemaal weer naar de Mattheuspasion van Bach, zeker in dit Bachjaar. Uitgeverij Sun komt met een introductie op de proppen, waarin de geschiedenis van de passie als genre wordt belicht en dieper wordt ingegaan op de Mattheus- en de Johannespassion, vergezeld van de volledige tekst met vertaling; in het geval van de Mattheus van de hand van Jan Engelman. Gerardus van der Leeuw, *Bachs Mattheus- en Johannespassion*, f29,50.

Een aantal uitgaven van Bert Bakker:

James Hillman, *De kracht van karakter, over de waarde van het ouder worden in onze vergrijzende maatschappij*, f39,50.

Maarten Doorman en Heleen Pott, *Filosofen van deze tijd, een studie over de 25 belangrijkste denkers van de laatste halve eeuw*, f39,90.

Howard Norman, *De suppoost*, een historische roman aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog en tegelijkertijd een psychologische roman over een obsessie met een Nederlands schilderij, f39,50.

Enigzins verwant aan het vorig thema is de roman van Hans Münstermann, *Het gelukkige jaar 1940*. Als

PETER SCHAAP Beeldhouwer voor de faraao

Andreas Klein tijdens een feestelijke bijeenkomst de huwelijksdag van zijn ouders ter sprake brengt, wil niemand daarover praten: over die tiende mei 1940, toen zijn Nederlandse moeder met zijn Duitse vader trouwde... Uitgeverij L.J. Veen, f34,90.

Hoe zijn we hier gekomen? Waar zijn we nu en waar gaan we naartoe? Vragen die beantwoord worden in de studie van David Fromkin, *Het lot van de mensheid, Van de dageraad der beschaving tot de eenentwintigste eeuw*. Van het leven in Mesopotamië, via het verschijnen van Mozes, Boeddha, Jezus en Mohammed tot aan de grote oorlog van de twintigste eeuw die van 1914 tot 1994 liep toen de laatste Russische soldaten Duitsland verlieten. Een prikkelend boek, verschenen bij Prometheus, prijs f42,95

Bij dezelfde uitgeverij verscheen van de hand van Pieter W. van der Horst, *Mozes, Plato, Jezus, studies over de wereld van het vroege christendom*, f49,90. Leuk om deze studie naast de vorige te leggen.

Uitgeverij Luitingh-Sijthoff heeft bij haar jeugdafdeling uitgeverij Piramide twee hele leuke boeken uitgebracht: *Geuzen en galgenaas*, verhalen uit de geschiedenis van de Lage landen, samengesteld door Ton van Reen (f24,90) en *Beeldhouwer voor de faraao*, een historisch jeugdboek van Peter Schaap over een Egyptische jongen ten tijde van koningin Nefertiti en faraao Echnaton (f27,90).

Jos Trippenree

VERVOLGING

Benjamin Heyl, *De vijf concentratiekampen in Nederland 1940-1945; het vergeten hoofdstuk* (Service Post bv, Nieuwerkerk a/d IJssel 1998), 229 blz., prijs f24,95.

De autodidact Benjamin Heyl (werkzaam in de verpleging) ontdekte dat mensen in zijn omgeving bitter afwisten van de feiten omtrent de Duitse concentratiekampen in het bezette Nederland 1940-1945. Hij besloot die op een rijtje te zetten. Tevens wilde hij de moord op zieken, bejaarden en gehandicapten in het Derde Rijk beschrijven. Met beide pennen-vruchten wil hij waarschuwen voor een mogelijke herhaling van de holocaust en voor wetgeving die moord op weerloze groepen mogelijk maakt. Het is de vraag of dit boekje het gewenste effect zal hebben. Laat ik eerst op de inhoud ingaan, alvorens enkele kritische opmerkingen te plaatsen.

De vijf concentratiekampen van ons land zijn nauwkeurig beschreven. Achtereenvolgens laat de auteur de kampen Schoorl, Ommen, Amersfoort, Vught en Westerbork aan bod komen. Schoorl was een klein kamp, oorspronkelijk bedoeld voor geallieerde krijgsgevangenen. Later kwamen er ook straf-gijzelaars en politieke gevangenen. In 1941 gingen de overblijvende gevangenen naar Amersfoort. Het kamp Ommen was al veel groter. Daar kwamen en veel mannen in terecht die voor vergripen als diefstal en zwarte handel veroordeeld waren. Ook fungeerde het als doorgangskamp voor tewerkgestelden in Duitsland; nog later kwamen er ook zogenaamde 'asociale'. Merkwaardig is dat wantoestanden uit het kamp gemeld werden in het illegale *Parool* en leidden tot onderzoek en enige verbeteringen. Het kamp Amersfoort was nog groter, er verbleven in totaal meer dan 30.000 gevangenen, van alle leeftijden; een bonte verzameling zwarthandelaren, priesters, verzetslieden, homoseksuelen, krijgsgevangenen en nog veel meer. De overbekende geschiedenissen van de kampen Vught en Westerbork krijgen (in tachtig pagina's) de uitvoerigste aandacht.

De auteur geeft zich veel moeite de zeer slechte toestanden in de kampen te beschrijven en schuwt geen abject detail. De barakken waren verzamelaars van ziektekiemen. Iedereen zat onder de luizen. Het eten was abominabel slecht. De kampbewakers (zoals de beruchte Kotalla te Amersfoort) waren soms regelrechte sadisten die zich aan de meest barbaarse wrede daden te buiten gingen. Gemmeke (Westerbork) speelde daarentegen graag de voorkomende gas-theer. Uitvoerig wordt verder de toiletgang in de verschillende kampen beschreven. En verder zijn daar de kou, de irritaties, de dysenterie, de zware lichamelijke arbeid, de solidariteit (of vaak juist het gebrek daaraan) tussen de gevangenen, enzovoort. Voor deze beschrijvingen zijn blijkbaar geen gesprekken gevoerd met oud-kampbewoners; de auteur baseert zich op bestaande literatuur en archivalia. Voor de lezer die nog niet veel van het kampleven wist, gaat een beerput open.

Een 'vergeten hoofdstuk' vult het laatste deel van het boekje. Het betreft de behandeling van geesteszieken in het Derde Rijk. Heyl beschrijft de negentiende-eeuwse denkbeelden over eugenetica, ook buiten Duitsland. Hij geeft aan hoe ver de nazi's wilden gaan in het elimineren van 'nutteloze' mensen, en welk verzet werd opgeroepen, onder meer van bisschop Faulhaber. Het verzet kwam te laat en was te zwak. Nadat het euthanasieprogramma officieel was stopgezet, kwamen nog veel 'wilde' gevallen voor. Ook voor dit deel van het

boekje geldt, dat het een openbaring kan zijn voor wie er nog niet veel van weet.

Helaas is het boekje amateuristisch van opzet en indeling. De auteur geeft niet duidelijk aan wat zijn vraagstelling is. Daarom blijft het bij separate beschrijvingen, zonder algemene conclusies. Het verband tussen de Nederlandse kampen en de euthanasie in het Derde Rijk wordt niet gelegd. Het boekje is bovendien niet fraai uitgegeven. De inhoudsopgave is onoverzichtelijk; de illustraties en de typografie nodigen niet uit tot zich verder verdiepen in de materie. De schrijfstijl is pathetisch en brokkelig. De selectie van foto's is niet echt doordacht. Om over Westerbork te lezen, raadplege men Hillesum, Mechanicus, Herzberg, Presser of De Jong; het boekje van Heyl voegt daar niet veel extra's aan toe. Wie het echter handig vindt om een groot aantal feiten uit vijf kampen in één band te lezen, kan er wat aan hebben.

Jan van Oudheusden

HET BEZETTE NEDERLAND

Wichert ten Have, *De Nederlandse Unie. Aanpassing, vernieuwing en confrontatie in bezettingstijd 1940-1941* (Prometheus, Amsterdam 1999), 604 blz., prijs f59,90.

Bijna anderhalf jaar lang, van juli 1940 tot december 1941, probeerde de Nederlandse Unie een *modus vivendi* te vinden met de Duitse bezetter, om te voorkomen dat de NSB van Mussert aan de macht zou komen. Niet minder dan 800.000 Nederlanders werden lid van de beweging, waarvan de leiders, het Driemanschap J. de Quay, L. Einthoven en J. Linthorst Homan, hoopte dat die niet alleen het Nederlandse volkskarakter zou beschermen tegen 'Gleichschaltung', maar dat die ook de vurig gewenste politiek-maatschappelijke 'vernieuwing' zou brengen.

De lijvige dissertatie waarop de historicus Wichert ten Have in november 1999 aan de UvA promoveerde, gaat diep in op de inhoud van die vernieuwingsideeën. Die wortelden in de vooroorlogse onvrede met de hokjesgeest, het partijstelsel en het gebrekkig functioneren van de parlementaire democratie. Ze werden geuit bij het volkshogeschoolwerk in het Friese Bakkeveen, in het regionalisme van de Groninger Gemeenschap, de Friese Beweging, Brabantia Nostra en het Drentse Landbouw en Maatschappij, in de ideeën geuit in het tijdschrift *Het Gemeenebest* en in de Woudschoter volksreunionsconferenties. Men dacht hardop over een andere maatschappij, één met meer gemeenschapszin, meer eenheid, meer vaderlandsliefde, met corporatieve ordening van de economie en een slagvaardiger uitvoerend gezag. Ten Have ziet in al die vooroorlogse oprispingen keurig op een rijtje en distilleert er, hoe heterogeen ook, een gemeenschappelijke ideologie uit, die hij tooit met het begrip Vernieuwing met een hoofdletter. Er was continuïteit met de ideeën van de Nederlandse Unie.

Toen ons land gecapituleerd had, overheerste verslagenheid. De koningin was gevlucht, met het hele kabinet. Het land leek op genade overgeleverd aan de vijand. De overheersende stemming was: Duitsland heeft de oorlog al

gewonnen, we moeten van de situatie maar het beste maken. Seyss-Inquart sprak ook honingzoete woorden over behoud van ons volkskarakter. De leiders van de politieke partijen konden het niet eens worden over een openlijke en heldere standpuntbepaling. Zij weigerden de vooroorlogse democratie te desavoueren en het vorstenhuis af te schrijven. Maar de machtsovername door de gehate NSB was te vrezen. Ook de fascistische beweging Nationaal Front zat op het vinkentouw. Er moest wat gebeuren. In die situatie wist na eindeloze gesprekken het driemanschap met Duitse permissie de Nederlandse Unie van de grond te krijgen. Aanmoedigingen uit de regio's, met name van Brabantia Nostra, gaven de doorslag. In de 'Oproep van de Nederlandse Unie' ontbrak elke verwijzing naar vrijheid en naar Oranje. Dat leek niet te deren. Leden stroomden met honderdduizenden tegelijk toe. Een grotere politieke organisatie heeft ons land nooit gekend. Het programma met sleutelbegrippen als aanpassing, vernieuwing, sterk gezag en volkseenheid, was wellicht minder van belang dan het naakte feit dat er een beweging was opgericht die de NSB de pas zou kunnen afsnijden.

Ten Have introduceert de 'beschermingshypothese': het nationaal-eigene te beschermen was hoofddoel van de Unie, en daarvoor was aanpassing aan de nieuwe orde noodzakelijk. De leden begrepen dit heel goed. Ze accepteerden, dat de woordvoerders af en toe de bezetter enigszins naar de mond dienden te praten. De auteur is het niet eens met de stelling van L. de Jong (in deel IV van *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*) die een kloof aanbrengt tussen leiding en leden van de Unie; de eerste was in verregaande mate tot aanpassing bereid, de tweede neigde naar verzet tegen de nazificatie. Volgens Ten Have was die tegenstelling er niet,

want het was voor het Driemanschap ook maar een zoeken en tasten.

Linthorst Homan wilde verder gaan dan Eindhoven in contacten met de bezetter. Hij sprak vaak met 'General-kommissar' Schmidt. Daardoor wist hij overigens beter dan de anderen hoe smal de marges waren om zelfstandig te opereren. Eindhoven daarentegen ergerde zich aan artikelen in het blad van de Unie waarin al te enthousiast een 'volkse' terminologie gehanteerd werd en de oude democratische maatschappij dood werd verklaard. De Quay stond tussen beiden in.

Begin 1941 kwam het tot een breuk. Eindhoven trok zich tijdelijk terug. De Quay sprak net zo lang op

hem in tot hij weer mee ging doen. Colporteurs met het blad van de Unie raakten inmiddels menigmaal slaags met de WA, de knokploeg van de NSB. Ook werden ruiten ingegooid van Unie-kantoren. Voor Winterhulp en Arbeidsdienst, twee organisaties op Duitse leest geschoeid, zette de Unie zich in, tot ergernis van velen. Dat was kennelijk de prijs die betaald moest worden. Dat was de 'voorwaartse verdediging' als minst slechte optie in de gegeven situatie. In de loop van de maanden werden de marges smaller. Colporteren met het blad werd verboden. Ook openlijke manifestaties waren taboe, net als affiches en speldjes; alleen in kleine kring mochten de leden nog bijeenkomen.

De Duitsers stelden steeds nadrukkelijker dat met de Unie niet te praten viel zolang die nog joodse leden had. Bovendien eiste de bezetter een klip-en-klaar standpunt toen

in juni 1941 de oorlog met Rusland begon. In beide gevallen draaide de leiding eromheen. Te lang ging men door. Uiteindelijk velden de Duitsers zelf het oordeel. Eind 1941 werden alle politieke organisaties buiten de NSB verboden. De doorbraakideeën van 1944-1945 bouwden voort op de vernieuwingsdenkbeelden die de Unie propageerde. In dat opzicht was er ook met de naoorlogse periode enige continuïteit. Maar die eenheidskoorts werd spoedig getemperd, toen de oude partijen en organisaties herrezen.

In twee opzichten wilde de Unie het onmogelijke. Ten eerste wilde zij gesprekspartner zijn van de bezetter en tegelijk nazificatie voorkomen. Ten tweede wilde zij het nationaal-eigene beschermen en tegelijk een grondige maatschappijhervorming doorvoeren. Het tweesporenbeleid was gedoemd te mislukken. In 1940 was dat nog niet zo helder, in 1941 werd het spoorlags duidelijk.

Ten Have heeft een imposante studie afgeleverd. Zijn promotor Blom, die in zijn oratie uit 1983 opriep tot een andere vraagstelling dan de klassieke goed-fout-tegenstelling van De Jong c.s., kan trots zijn op de promovendus, die zijn onderwerp zonder morele stellingname, maar koel, zakelijk en analytisch heeft behandeld. Helaas moet de lezer zich wel door een aantal erg wijdlopijge passages heenwerken. Het aantal dubbelures in de tekst stoort. De auteur hanteert een trage verfeltrant, is erg gericht op theorievorming en laat daarom andere aspecten relatief onderbelicht. Zo krijgen we geen inzicht in de motieven en overwegingen van Duitse kant. De ontwikkelingen zijn voornamelijk van binnenuit bekeken. Dit alles neemt mijn bewondering niet weg voor de durf en de precisie waarmee Ten Have het unieke fenomeen in kaart heeft gebracht.

Jan van Oudheusden

ACHTERGRONDEN VAN DE LAATSTE OORLOGEN

Robert D. Kaplan, *Balkanschimmen. Een reis door de geschiedenis* (uitg. Het Spectrum, Utrecht 1999), 324 blz., prijs f44,90.

De tragiek van de Kosovo-oorlog in 1999 en die van de oorlogen in Kroatië en Bosnië (1991-1995) heeft de nieuwsgierigheid vergroot naar de wortels van deze tragedies. Het boek *Balkanschimmen* van de Amerikaanse auteur Robert Kaplan beantwoordt ruimschoots aan die behoefte aan informatie uit het nog altijd onderbelichte verleden van de Balkanlanden. Kaplan maakte furore met zijn bestsellers *Reis naar het einde der aarde* en *Het einde van Amerika*. Hij woonde eind jaren tachtig in Griekenland en bereisde Kroatië, Bosnië, Roemenië en Bulgarije, toen er uit die landen nog amper nieuws te melden viel. Kaplan voltooide zijn manuscript in 1990, vlak voordat het eerste schot werd gelost dat een eind maakte aan de eenheid van Joegoslavië. Hoe groot de onwetendheid van de wereld met de etnische vraagstukken op de Balkan in 1993 was (het jaar dat *Balkanschimmen* in Amerika verscheen), bleek uit het feit dat toen zelfs een 'decision-maker' als Clinton te kennen gaf veel van dit boek geleerd te hebben, hoewel er naar verhouding zeer weinig over Bosnië in staat. Van het boek verscheen een heruitgave in 1996, en nu dan eindelijk een Nederlandse vertaling.

De auteur geeft ruitertlijk toe dat hij een subjectief boek heeft geschreven. Het boek is meer dan een reisverslag. Kaplan duikt bij elk gebouw, elke ontmoeting, elk citaat uit eerdere beschrijvingen, de geschiedenis in. In het eerste deel

van het boek beschrijft Kaplan ex-Joegoslavië: Kroatië, de kwestie-Kosovo in Servië, Macedonië en de dissident Milovan Djilas. Loopt hij door Zagreb, mijmert hij over de vraag hoeveel Serviërs er nu feitelijk door de Kroatische Ustasja's zijn vermoord: 60.000, zoals de Kroaten zeggen, of

700.000, zoals de Serviërs zeggen? In de wandeling geeft hij tegelijk ook de scheidslijn aan die er sinds de dagen van Constantijn dwars door de Balkan (en ex-Joegoslavië) loopt: die tussen Rome en Constantinopel, maar ook die tussen Oostenrijk-Hongarije en het Ottomaanse Rijk, het ultieme historische conflict tussen Oost en West. Overal hangt nog de haat tegen de Turken als een giftige nevel: *'We zouden nu nog groter zijn geweest dan de Italianen, als de Turken het niet hadden verhindert!'*, zegt een vrouw in Servië. De herinnering aan de slag op het Merelveld, 28 juni 1389, waar sultan Moerad de Serven onder Lazar versloeg, vertaalt zich in haat jegens de moslims, speciaal jegens de Albanezen in Kosovo, die volgens de Serviërs geen recht hebben er te verblijven omdat ze er 'pas' driehonderd jaar wonen. Inmiddels heeft een omgekeerde zuivering plaatsgevonden.

Bij zijn beschrijving van de meest desperate godvergeten uithoeken van Roemenië (Dobroedja, Boekowina) trekt Kaplan parallellen tussen de heersers uit het griezelige verleden zoals koning Vlad de Empaleur (de historische Dracula) die zijn slachtoffers levend liet spiezen aan houten palen, en twintigste-eeuwse extravagante heersers als koning Carol II, Antonescu en natuurlijk Ceausescu met zijn faraonisch-megalomane bouwprojecten. De ergste wredeheden in Roemenië vonden in 1941 plaats tegen joden. Eenmaal werd een groep joden naakt op de lopende band van het slachthuis gezet, om levend door de messen te worden geslacht. Zelfs Eichmann ging dit soort wredeheden te ver. Hij drong aan op 'schonere' methodes; vergeefs.

In Bulgarije is het nationalisme, althans zoals het klinkt uit de mond van Kaplans gesprekspartners, minstens zo gefrustreerd als in Servië: *'Jullie weet helemaal niet hoe het was onder het juk van de Turken te leven.'* Terwijl ze in de vroege Middeleeuwen toch een machtig koninkrijk vormden. Het ging mis toen ze in de elfde eeuw door Byzantium werden onderworpen, waarbij de Byzantijnse keizer van 14.000 gevangen genomen Bulgaren de ogen liet uitsteken. De Turkse bezetting die een half millennium duurde, wordt als een lange zwarte nacht herinnerd. Bij de bevrijding door de Russen in 1882 sneuvelden maar liefst 200.000 Russische soldaten. De Bulgaren bleven de Russen altijd dankbaar, maar haatten al hun burens: Grieken, Roemenen, Turken en Serviërs. De Sovjetmacht werd als een garantie tegen Turkse infiltratie verwelkomd.

In het laatste deel van *Balkanschimmen*, dat handelt over zijn tijdelijke tweede vaderland Griekenland, komt Kaplan woorden tekort om de lezer van twee essentiële zaken te overtuigen. Ten eerste: Griekenland is een oosters land, een Balkanland, nog altijd Byzantijns, en heeft geen wortels in de geïdealiseerde Atheense beschaving ten tijde van Pericles. Ten tweede: de PASOK-politicus Papandreu deugde voor geen meter (intriges, corruptie, nepotisme, macho-gedrag...) maar vond wonderwel aansluiting bij de mentaliteit van de doorsnee-Grieken.

Het boek van Kaplan is uiterst leesbaar en informatief, zij het hier en daar gedateerd en niet vrij van sensatiezucht. Wie zich afvraagt hoe het komt dat er zo'n afstand is tussen de normen en waarden van de 'fatsoenlijke' westerse wereld en die van de Balkan, vindt in Kaplans epiloog een sleutelzin: *'De Balkanlanden droegen de last van een eeuwenlang Byzantijns en Turks absolutisme en al vóór de communistische machtsovername was hun middenklasse gereduceerd tot een onbetekenend eilandje in een zee van een omvangrijke boerenstand'*; dit in tegenstelling tot de noordelijke staten van het voormalige Warschaupact die zich net als de rest van Europa wél erfgenamen mogen noemen van westerse tradities. Lang voor de Tweede Wereldoorlog en de communistische overheersing kenden die landen al een aanzienlijke middenklasse. Als dat zo is, zullen de Balkanschimmen ook in het nieuwe millennium nog wel enige tijd blijven rondspoken.

Jan van Oudheusden

METHODE DERDE KLAS

Liek Mulder, Montesquieu, Nederlandse staatsinrichting (Walvaboek, Laren 1999), 88 blz, prijs f19,75.

Een methode voor staatsinrichting die *Montesquieu* heet, daar mag je ouderwetse staatsinrichting van verwachten. Zo langzamerhand moet daar weer een markt voor zijn. Een eenvoudig overzicht van de organisatie van de wetgeving, het bestuur en de rechtspraak van ons land. Geen thematische behandeling, maar gewoon de formele werking van de rechtstaat. Dus niet: de besluitvorming rond Schiphol met alles wat daarbij hoort aan bestuurders, burgers, pressiegroepen, pers, regels en rechters, waardoor de leerlingen alles komen te weten over de problemen rond de luchthaven, maar na afloop nog steeds niet weten wat het verschil tussen parlement en regering is.

Natuurlijk weten we allemaal dat de werkelijke politieke besluitvorming helemaal niet volgens de formele regels verloopt, alleen al omdat het effect van gekonkel in het Torentje heel wat groter is dan dat van gedebatteer in de Kamer. Het gaat de spelers van het politieke spel uiteraard om de knikkers en niet om het democratische spel. Bovendien zijn de knikkers niet altijd bestemd voor de samenleving.

Bij het voetbal staat ook veel meer op het spel dan alleen overwinning, gelijkspel of verlies. Maar door alleen de vrije schoppen van het Nederlands elftal te bestuderen, word je niets wijzer over de wedstrijd en kom je ook niet te weten wat er nog meer op het veld staat. Je moet eerst de regels kennen, voordat je begrijpt hoe het spel gespeeld kan worden. Pas daarna kun je begrijpen wat er allemaal nog meer speelt. Uiteraard geldt dat ook voor staatsinrichting.

Montesquieu is daarom heel geschikt om aan leerlingen duidelijk te maken wat de formele werking van de Nederlandse staatsinrichting is. Beknopt komen de belangrijkste onderwerpen, zoals de rechtstaat, de grondwet en de volksvertegenwoordiging, in achttien korte hoofdstukken aan bod. Ieder hoofdstuk bevat verschillende

OVER HISTORISCHE ROMANS

Thomas Rosenboom, *Publieke werken*. Querido, Amsterdam 1999.

Eva Bentis, *Schaduw van de avond*. Contact, Amsterdam 1999.

Deborah Moggach, *Tulpenkoorts (Tulip fever, vertaling Jean Schalekamp)*. Archipel/Arbeiderspers, Amsterdam 1999.

Mike Dash, *Tulpengekte (Tulipomania, vertaling Andre Abeling)*, Het Spectrum, Utrecht 1999.

Zoals al eerder werd opgemerkt: er is veel aandacht voor geschiedenis. Dat laat zich ook merken in een hernieuwde belangstelling voor historische onderwerpen in de literatuur. Er verschijnen de laatste tijd ontzettend veel boeken die vroeger simpel 'historische romans' zouden heten, maar die door hun diversiteit en complexiteit zodanig zijn opgebouwd dat die vlag de lading niet dekt.

Neem nu alleen al het nieuwste boek van Thomas Rosenboom *Publieke werken*. Dit boek is een literair succes waar al meer dan 25.000 exemplaren van verkocht zijn. Maar het is toch ook een historische roman die speelt aan het einde van de vorige eeuw. Ook en niet vooral, want het thema van Rosenboom overstijgt dat van een gewoon boek dat zonder meer speelt in het verleden. In hoeverre dit verhaal dus meer is dan het beschrijven van het verleden in romanvorm, moet de lezer maar zelf ervaren. Voor de historicus is het daarnaast interessant om te zien hoe Rosenboom het dorpse Hoogeveen weet te verbinden met Amsterdam waar op dat moment de bouw van het Centraal Station zijn beslag krijgt en het Victoriahotel verrijst. We komen te weten, en dat is gebaseerd op historische feiten, waarom er nog steeds twee zeventiende eeuwse huisjes bij het hotel staan. Ook het verhaal over de apotheker in Hoogeveen, neef van de huiseigenaar in Amsterdam, heeft een historische inslag. Maar wat de auteur met zijn gegevens doet, overstijgt de pure geschiedschrijving. Dat doet niets af aan het feit dat ik na lezing toch anders vanuit het Centraal Station Amsterdam in loop; integendeel, het geeft het boek juist een extra dimensie.

Ook na het lezen van Eva Bentis boek over het begin van de Hoekse en Kabeljauwse twisten en de opkomst en ondergang van Willem van Duvenvoorde, wiens residentie in Oosterhout het centrum was van zijn vele bezittingen, krijg ik zin om op zoek te gaan naar dat kasteel Huis ten Strijen. Graag zou ik hier mijmeren over de kasteelheer, wiens leven zo verweven was met de intriges tussen Holland en Brabant, Engeland en Frankrijk in die raadselachtige vijftiende eeuw.

Het is de verdienste van Eva Bentis dat zij een tipje van de sluier over die intriges weet op te lichten. Maar waar ik Thomas Rosenboom ademloos wist te volgen in de karaktertekening van zijn hoofdpersonen, krijg ik bij *Schaduw van de avond* soms het idee dat deze er toch wel heel twintigste eeuwse gedachtenspinsels op nahielden. Dat is jammer, net zo jammer als het is dat de omslag van het boek wordt ont-sierd door een reproductie van een schilderij van een dame die honderd jaar later leefde. En dat was toch echt weer een andere tijd!

Minder tevreden ben ik over het boek van Deborah Moggach, *Tulpenkoorts*, dat internationale erkenning kreeg en zelfs Steven Spielberg wist te interesseren voor verfilming

ervan. De historische roman speelt in het Amsterdam van de jaren dertig van de zeventiende eeuw. Bij lezing kreeg ik het gevoel dat verfilming de primaire bedoeling was van de schrijfster, zo schemantisch zijn de hoofdstukken opgezet en zo oppervlakkig de karakters. Het thema, de tulpenmanie van 1636-37, toen vele landgenoten gingen speculeren met tulpenbollen, heeft weinig historische ondergrond.

Gelukkig is tegelijkertijd een heuse historische studie verschenen van de Brit Mike Dash over hetzelfde onderwerp die zeer degelijk, maar een beetje droog is. Als je dus beide boeken samen leest, dan krijg je een aardig beeld van deze tulpengekte en wat speculatiedrift met onze voorouders deed. Degenen die wachten tot de film verschijnt zou ik willen aanraden om in ieder geval het boek van Mike Dash te lezen.

Als je echt een goed historisch verhaal wilt over deze tijd dan is het te hopen dat iemand als Eva Bentis blijft schrijven over de historische achtergronden en iemand van het kaliber van Thomas Rosenboom de beweegredenen van onze voorouders duidelijk maakt.

Jos Trippenree

soorten vragen en kan in een lesuur behandeld worden. Zelfs de besluitvorming rond Schiphol komt nog ter sprake (in het hoofdstuk Politieke discussie)!

Het is heel goed mogelijk een selectie te maken uit de te behandelen hoofdstukken, want negen weken staatsinrichting is misschien wel een beetje veel van het goede.

Het boekje is bedoeld voor de derde klas van de Havo en het Vwo.

En voor de docenten die daarin geïnteresseerd zijn, in een begeleidend schrijven wordt nog expliciet vermeld dat de methode ook heel geschikt is om geheel zelfstandig mee te laten werken. Vooral dat *geheel zelfstandig* intrigeerde me; betekent dat, dat ik eerder naar huis kan? Waarschijnlijk wordt er iets anders mee bedoeld: namelijk dat je de leerlingen er goed mee aan het werk kunt zetten. Maar waarom wordt zoiets niet meer gezegd, waarom noemen we de dingen niet meer bij hun naam?

Hans Pols

PIUS XII HEILIG?

John Cornwell, *Hitlers paus. De verborgen geschiedenis van Pius XII* (Balans Amsterdam/Van Halewyck Leuven, 1999) 415 blz., prijs f49,50.

Met deze Nederlandse vertaling van *Hitler's pope* (1999) kwam al snel ook in ons taalgebied een van de meest besproken historische publicaties van 1999 beschikbaar. Cornwells vlot geschreven boek (hij is een broer van John Le Carre) heeft inmiddels een schuimend recensiespoor van voor- en tegenstanders getrokken in de dag- en weekbladen en op Internet. De achtergrond van de auteur en de in het 'Woord vooraf' en op de achterflap vermelde ontstaansgeschiedenis hebben daaraan ongetwijfeld bijgedragen. Cornwell is niet alleen journalist maar ook als onderzoeksfellow verbonden aan het Jesus College van Cambridge University. Hij begon zijn onderzoek, zo schrijft hij, met de bedoeling om twijfels over de rol van paus Pius XII in de Tweede Wereldoorlog weg te nemen. Maar bij dat onderzoek kwam hij tot de conclusie dat de geraadpleegde archiefstukken de beschuldigingen aan het adres van de paus juist bevestigden.

Anders dan de titel suggereert doet Cornwell in zijn boek verslag van het gehele leven van Eugenio Pacelli (1876-1958) en komt hij met name over de periode voordat Pacelli paus werd (1939) met nieuwe onderzoeksresultaten. Hij geeft de Romeinse kerkjurist en topdiplomaat Pacelli allereerst een vooraanstaande plaats in het centralisatiebeleid dat het Vaticaan voerde. Door middel van een nieuw kerkelijk wetboek (1917) en van concordaten (internationaal verdrag tussen het Vaticaan en een nationale overheid) versterkte het Vaticaan zijn controle over de katholieke kerk in de diverse landen (en ondermijnde aldus de plaatselijke oppositie tegen fascisme en nationaal-socialisme), wapende het zich tegen de aspiraties van nationale staten en beschermde het zijn eigen grondgebied en soevereiniteit. Verder laat hij zien hoezeer Pacelli gevormd werd door zijn traumatische ervaringen met communisten en wel als pauselijk nuntius in het revolutionaire München van meteen na de Eerste Wereldoorlog. Die twee aspecten, het stelselmatig uitbouwen van de macht van het Vaticaan en de angst voor het communisme, acht Cornwell ook van doorslaggevend belang voor Pacelli's welwillendheid jegens autoritaire, fascistische, corporatistische of

nationaal-socialistische regimes, waarmee vervolgens concordaten werden gesloten (Servië 1914, Italië 1929, Duitsland 1933), en voor zijn onverschilligheid of zelfs antipathie jegens de joden. Vanaf 1940-1941 stond bovendien het zelfbehoud van het pausdom, Vaticaanstad en Katholieke Kerk op het spel en dat versterkte zijn neiging tot voorzichtigheid en passiviteit.

Ondanks de genoemde verdiensten overtuigt Cornwells boek mij niet doordat zijn onderzoek en zijn betoog zo eenzijdig zijn. Hij loopt Pacelli's hele leven langs op zoek naar autoritaire trekken en antisemitische uitingen. Die vindt hij en toont hij, maar de rest laat hij niet zien, zodat Pacelli in het hele boek nauwelijks enig goed kan doen. Als Cornwell er eens niet aan kan ontsnappen om iets positiefs te noemen (bijvoorbeeld Pius' ingrijpen in Slowakije op blz. 279), dan valt dat in de context van zijn boek eigenlijk niet meer te begrijpen. Cornwell toont dus weliswaar aan dat Hitler ingenomen was met paus Pius XII en diens publieke zwijgen inzake de jodenvervolgung (waarbij onder andere de ernstige gevolgen van het ferme optreden van de Nederlandse bisschoppen als afschrikwekkend voorbeeld diende), maar anderzijds geeft hij geen evenwichtig totaalbeeld.

Men kan deze studie daarom zowel typeren als een gezaghebbende aanvulling op eerdere boeken, maar tevens als een requisitoir, d.w.z. een goed gedocumenteerde stellingname, tegen de op stapel staande heiligerverklaring van deze belangrijke paus.

Kortom een boek dat te denken geeft.

H.J.C. Termeer

SKRIPT

***Historisch tijdschrift*, jaargang 22
no.1, voorjaar 2000, (UvA, Spuistraat
134, 1012 VB Amsterdam.
Tel. 020-5254435), prijs f7,50.**

Vuurpelotons ratelden dag en nacht in de Sovjet-Unie in het verschrikkelijke jaar 1937. In ruim een jaar tijd werden 700.000 'volksvijanden' doodgeschoten. Er was één dag bij waarop er meer mensen werden gefusilleerd dan in 100 jaar tsarisme ...

Met het oog op de eindexamens in 2002 en 2003, over de Sovjet-Unie in de periode 1922-1991, is het goed alvast te bedenken hoe we dan onze bestaande kennis over de verschrikkelijke jaren van Stalin wat kunnen opfrissen. Welke nieuwe visies op Stalin en de Grote Terreur doen momenteel opgeld? Het historische tijdschrift van de UvA, *Skript*, geeft een aardig opzetje. Vier Stalinspecialisten, Robert Thurston (auteur van *Life and Terror in Stalin's Russia 1934-1941*), Erik van Ree, Marc Jansen (beiden UvA) en Marius Broekmeyer (auteur van *Stalin, de Russen en hun oorlog 1941-1945*) komen in het eerste artikel aan het woord. Thurston benadrukt, dat Stalin niet door angst en terreur regeerde, dat hoefde niet eens. Stalins politiek was er primair op gericht het land voor te bereiden op oorlog. Stalin wilde potentiële landverraders elimineren. Hij geloofde vast dat die bestonden. Liquidatie van onbetrouwbare elementen was de bittere noodzaak van het moment. De operatie werd weer net zo snel stopgezet als zij was gestart. Erik van Ree bestrijdt Thurston's these. Volgens hem was de grote schoonmaak van 1937 eerder een

uitvloeisel van de Oktoberrevolutie. Stalin maakte Lenins karwei af om heel de oude elite uit te roeien. Marc Jansen valt Van Ree bij: de terreur kon iedereen treffen. Er werden gewoon quota vastgesteld van het aantal te arresteren mensen, die elke NKVD-afdeling diende te halen. Volgens Broekmeyer combineerde het stalinisme meedogenloosheid en banaliteit. *'Mensen gaven elkaar aan om een goede boterham te kunnen verdienen, om promotie te maken. Maar uiteindelijk ging het allemaal uit van een man die paranoïde was, en een systeem dat net zo in elkaar zat.'* Van Ree en Jansen zetten daar tegenover, dat in Stalin wel degelijk een ideoloog schuil ging. Hij geloofde echt in het communisme, *'zoals de paus in God.'*

In een goed gedocumenteerd artikel toont Ruurd T. Abma, die bij Van Sas afstudeert op (dis)continuïteit tussen tsarisme en stalinisme, aan hoe Stalin de Russen naar oorlog leidde. Volgens hem zwoer Stalin met zijn bekende leus 'Socialisme in één land' allerm minst het ideaal van wereldrevolutie af. De politiek moest juist uitmonden in een moderne, centraal bestuurd oorlogseconomie, gericht op het offensief. Stalin spendeerde aanzienlijk meer geld aan wapenfabricage dan aan de productie van tractoren. Geen van de vermaarde 'fellow-travellers' had dat in de gaten. Ook gevechtsvliegtuigen genoten hoge prioriteit. Het Rode Leger werd zo gefocust op offensief, dat de verdediging werd verwaarloosd. Met Operatie Barbarossa was Hitler Stalin gewoon een slag voor. Alleen dankzij de gigantische offensieve productie kon de Sovjet-Unie terugslaan.

Het nummer van *Skript* bevat verder onder meer artikelen over bier als cultuurgood, en over de discussie naar aanleiding van de Auschwitz-uitspraken van Martin Walser. Warm aanbevolen voor geïnteresseerden.

Jan van Oudheusden

BIOGRAFIE

Joke Linders, *Doe nooit wat je moeder zegt. Annie M.G. Schmidt, de geschiedenis van haar schrijverschap* (Querido, Amsterdam 1999) 490 blz.

Als je een biografie van iemand schrijft, moet je op zijn minst een klein beetje van je onderwerp houden. Een beetje liefde, een vleugje bewondering, om je kritische opmerkingen te verzachten. Zoals Annie Cohen-Solal haar biografie van Jean-Paul Sartre schreef, dat vind ik prachtig.

Dit is niet het geval bij Joke Linders. In een interview werd haar gevraagd of ze Annie M.G. Schmidt goed kende. Ze antwoordde aarzelend: hoe goed kon je iemand kennen, die zichzelf niet kende. Weinig liefde en bewondering vinden we in de biografie die Linders over Annie M.G. Schmidt schreef. Misschien was het de kift, omdat ze zich alleen kon baseren op schriftelijke bronnen en interviews met derden. Haar onderwerp had zich een andere biograaf gekozen. Joke Linders beschrijft dan ook het schrijverschap van Annie M.G. Schmidt en niet haar leven.

Mede dankzij het boeiende onderwerp en de vele citaten is het een prettig leesbaar boek. Het is vlot geschreven, goed geordend en mooi vorm gegeven. Linders geeft naast een overzicht van Schmidt's werk ook een leuk tijdsbeeld van onder andere de wederopbouw en de jaren vijftig. De citaten uit teksten kunnen in de geschiedenisles gebruikt worden om een en ander kort te typeren:

*'Telkens als we samen door de straten gaan
Kijk ik al die lange rijen huizen aan.
Overal mensen. Getrouwd. Met een gezin.
Allemaal. Behalve wij. Wij kunnen nergens in.'*

In negen hoofdstukken met steeds vijf tot tien paragrafen wordt het werk van Annie M.G. Schmidt beschreven. De hoofdstukken zijn chronologisch geordend en volgen het leven van de auteur. Eén belangrijke periode wordt tweemaal beschreven: 1965-1980 als 'Een echt theaterdier' en als 'Het domein van de kinderliteratuur'. De fases van het werk komen overeen met fases in het leven van de schrijfster: te beginnen met 'De geboorte van een schrijfster (1911-1945)', en 'Amsterdam (1945-1950)'. Deze hoofdstukken beslaan samen 70 van de ruim 370 bladzijden van het boek en beschrijven Schmidt's ontwikkeling tot schrijfster. In 1946 verliet ze haar werk in de bibliotheek (*'ik ben een God in het diepst van mijn gedachten – maar in de bibliotheek een volontair'*) om te gaan werken op de documentatieafdeling van *Het Parool*. Al in datzelfde jaar publiceerde deze krant haar eerste kinderversie. Collega's waren mensen als Wim Bijmoer, Simon Carmiggelt, Henri Knap, Simon Vestdijk, Karel en Simon van het Reve. Met een aantal collega's werkte ze mee aan een optreden voor een personeelsfeestjes; dit groeide uit tot een cabaretgroep (De Inktvis) en een baan voor Schmidt bij het kinderhoekje van de krant. Op deze kinderpagina verschijnen vele versjes en verhaaltjes over Het schaap Veronica en (vanaf 1952) Jip en Janneke.

Hoewel het werk van Schmidt centraal staat, schroomt Joke Linders niet om ook het privé-leven te beschrijven, zoals de abortus in de Parool-tijd en de relatie met de al getrouwde (latere echtgenoot) Dick van Duijn. Zij baseert zich hier voornamelijk op interviews van Annie met derden (Ischa Meijer, Emma Brunt), daar zij de auteur zelf niet heeft mogen interviewen. Ook Annie's eigen herinneringen, in lied of verhaal, worden als bron gebruikt, vooral bij het verslag van de jeugd.

De periode van *Het Parool* met Het schaap Veronica en met Jip en Janneke wordt beschreven in 'Een veelvoudig debuut (1950-1955)'. Het succesverhaal vervolgt met 'Als een spin in haar web (1955-1965)', waarin Schmidt zich ontwikkelt tot een autoriteit en de Staatsprijs voor kinder- en jeugdliteratuur wint. De volgende periode wordt beschreven vanuit het volwassenenwerk (*Heerlijk duurt het langst, Ja zuster, nee zuster, De familie Doorsnee*) en met kinderliteratuur (*Pluk van de Petteflet, Minoes, Otje*).

In 'Het sprookje van haar leven (1980-1988)' wordt de oude dag van Schmidt beschreven, vanaf de (zelfgekozen) dood van haar echtgenoot. Schmidt keert terug van Frankrijk naar Amsterdam en zoekt nieuwe en oude vrienden op. Vossiusstraat 38 wordt een plek waar schrijvers en artiesten elkaar ontmoeten: Renate Rubinstein, Peter Vos, Orlow Seunke. Het gezichtsvermogen van Schmidt verslechtert snel (*'drie brillen en een loepje'*, beschrijft Linders), maar ze gaat door met literatuur voor volwassenen en kinderen. Roem en reputatie nemen toe; uitgeverij Querido publiceert vele herdrukken en verzamelbundels. Linders somt een indrukwekkende lijst van publieke activiteiten van Annie M.G. Schmidt op. De bundeling van al het werk voor volwassenen in *Tot hier toe* wordt warm onthaald en in 1987 krijgt Schmidt de Constantijn Huygensprijs voor haar hele oeuvre. Het onderscheid tussen elitaire en populaire kunst lijkt hiermee verval len. In 1988 wint ze de Publieksprijs voor gedichten. Ze bezet een toppositie in de kinderliteratuur, literatuur voor volwassenen en de volkspoëzie.

Linders heeft behalve alles van Schmidt ook bijna alles óver Schmidt gelezen. De literatuuropgave beslaat vijftientig pagina's met ongeveer 625 titels. Als een ware tekstverklaarder strooit ze met meningen van deze en gene over elkaar en over Annie M.G. Schmidt. Haar eigen mening komt nauwelijks naar voren, al lijkt ze zich soms bij de een of ander aan te sluiten. Een voorbeeld: *'Morriën is de enige die opmerkt dat er enige verwantschap is [van AMG] met Han G. Hoekstra. De aard van die verwantschap toont hij overigens niet aan.'* (114) Joke Linders doet dat evenmin.'

Even 'gelijk hebbend' is haar observatie van Schmidt's kritiek op strips voor kinderen. In 1954 keurde ze het striptijdschrift Donald Duck af als 'afschuwelijk lelijk, smakeloos en lorig'. Linders noemt dit 'in het licht van haar eigen activiteiten' curieus, ook omdat ze zich in 1969 wel positief uitliet over strips als Tom Poes, Kuifje en Lucky Luke (133).

Linders heeft niet alleen een kritische, maar eigenlijk een tamelijk negatieve insteek bij het beschrijven van Schmidt's werk. Over het onlangs opnieuw uitgegeven *Ja zuster, nee zus* meldt ze: *'De heisa om de serie heen is groter dan het aantal afleveringen rechtvaardigt.'* (221) Ook over Schmidts persoonlijke leven doet ze wat onaardig: *Pas na het overlijden van haar man zal ze [AMG] toegeven dat de verhuizing naar Frankrijk in feite door aar man was bedongen.'* Had ze toch ook meteen kunnen zeggen!, denkt Joke Linders. (238)

Joke Linders schreef een boeiend boek over Annie M.G. Schmidt, met alle meningen over de rolpatronen bij Jip en Janneke, het werk bij het theater, het schrijven in opdracht van anderen. Het is een heerlijk boek om al die oude beelden, zoals Minoes en Pluk, weer in tegen te komen. Het is ook een heerlijk boek om je af en toe lekker te ergeren aan die onheuse bejegening van onze koningin van de kinderboeken.

De laatste 100 bladzijden van het boek zijn gevuld met een uitgebreide bronnenverantwoording, noten en een personenregister. Een titel-register met verwijzingen naar waar welke teksten van Annie M.G. Schmidt te vinden zijn, ontbreekt.

Marijke Meuwissen

1000 - 2000

Willem Velema (samenst.), *Het aanzien van een millennium. Kroniek van historische gebeurtenissen van de Lage Landen 1000-2000* (Het Spectrum, Utrecht 1999) 310 blz., prijs f34,90.

Aan historische terugblikken was er bij de recente millenniumwisseling geen gebrek. Blijkbaar schiep de magie van het omspringen van het getal 99 naar 00 alom behoefte tot reflectie. Uitgevers sprongen daar natuurlijk handig op in. Bij nader inzien bleken sommige van die werken te bestaan uit oudere uitgaven, in een nieuw jasje gestoken. Dat is ook het geval bij *Het aanzien van een millennium*, een fraaie presentatie van dramatische hoogtepunten van duizend jaar Nederlandse geschiedenis. Het verscheen in 1983 als *Spectrum atlas van historische gebeurtenissen in de Lage Landen*. Dit boek bevatte destijds precies honderd verhalen, net als nu de nieuwe uitgave. De samenstellers (een team van acht auteurs) hoefden maar twee verhalen van vóór het jaar duizend te schrappen (de Bataafse opstand en de moord op Bonifatius in 754) plus nog drie andere, en er vijf nieuwe aan toe te voegen, onder

meer de Bijlmerramp (1992) en de Witte Mars op Brussel (1996). Zo vlot was deze bestseller geconcipieerd. Maandenlang prijkte het boek in de top-tien.

De bestaande teksten werden amper of niet gewijzigd. Dat is jammer, want de kans op correctie van enkele foutjes en tekortkomingen werd niet steeds benut. De lezer weet dus nog steeds niet (om een voorbeeld te noemen) waar het gebeente van Thomas a Kempis rust (34). Hier en daar is een jaartal omgedraaid (de Tiende Penning in 1596 i.p.v. 1569). En naar de martelaren van Gorkum wordt nog steeds in slechts twee woorden ('monniken vermoord', 54) verwezen.

Maar ja, het boek biedt een dusdanige rijkdom en verscheidenheid aan onderwerpen, dat je eigenlijk niet moet zeuren over dit soort kleine tekortkomingen. Een kleine greep: de moord op Floris V, de Guldensporenslag, de Sint-Elizabethsvloed, de zoen van Delft, de Beeldenstorm, Leidens ontzet, de Armada, Frederik Hendrik veroverd Den Bosch, de vrede van Munster, Goejanverwellesluis, de eerste Nationale Vergadering, Waterloo, de Tiendaagse Veldtocht, het Kinderwetje-Van Houten, de Spaanse Griep, de mouterij op de Zeven Provinciën, de Februaristaking, de Watersnoodramp, de nacht van Schmelzer, de vredesdemonstratie van 1981. Voor de Vlaamse lezers zijn er artikelen over onder meer de vernederlandsing van de Rijksuniversiteit Gent en de koningskwestie.

De keuze voor de hoogtepunten werd voor een belangrijk deel bepaald door het dramatische effect ervan. Het boek heeft dus iets eenzijdigs. De samensteller, Willem Velema, geeft dat in het voorwoord grif toe. Onvermijdelijk ligt de nadruk op gebeurtenissen die onheil en verderf brachten. Dus geen verhandeling over de groei van de welvaartsstaat en de sociale voorzieningen, over Nederland als multiculturele samenleving, over integratie in Europa. Vaak gaat het om gebeurtenissen waarover in de ouderwetse, verhalende vakliteratuur veel gedetailleerde informatie stond, die in de recente literatuur niet meer zo gemakkelijk is terug te vinden.

De bedoeling van de samenstellers was om een boek te maken dat én aan historisch onderlegde lezers nog iets nieuws zou kunnen bieden, én voor oningewijden als aantrekkelijk leesvoer zou kunnen dienen. In die opzet zijn zij zeker geslaagd. De keuze voor hoogtepunten van onze geschiedenis, in plaats voor een doorlopende lijn, biedt mogelijkheden te over voor verhalende geschiedschrijving, voor het opbouwen van spanning, en het inzetten van smakelijke details. Het lezen is een genoegen.

Het boek oogt bepaald fraai. Het beeldmateriaal is (vergeleken met de uitgave uit 1983) vernieuwd. Een tijdbalk geeft om de paar bladzijden aan waar de gebeurtenis geplaatst moet worden. Elk artikel wordt geïllustreerd met goed gekozen afbeeldingen. Bovendien wordt per item in één illustratie expliciet verwezen naar het heden. Dat levert leuke associaties op, hoewel soms gekunsteld (een foto van een taxifreeshop op Schiphol bij een artikel over Alva's Tiende Penning).

De geschiedenisdocent kan met dit boek in de hand zijn lessen vaderlandse geschiedenis nog meer kleur en fleur geven. Hij kan nog beter tegemoetkomen aan de toenemende vraag bij leerlingen naar 'het verhaal' in de geschiedenisles. Ook in de schoolbibliotheek zal het boek niet misstaan. Een register en een literatuurverwijzing ontbreken helaas.

Jan van Oudheusden

Kleiookrant

...ing bepleit
...ca-onderwij
...ratie door veelheid aan oplo...ge
...ronduit 'ongewenst' dat universi-
...taire instellingen zich telkens la-
...mavo. Raadpleeg daarvoor de website van de VGN:
...verleiden tot het creëren van
...telema-

al behaalt uiteindelijk
een redelijk perce
de eindstreep. Bij
dingen is meer
...mun

De CE-besprekingen 2000

De besprekingen havo/vwo vinden in alle regio's plaats op donderdag 25 mei. Bij het ter perse gaan van dit nummer van KLEIO was nog niet bekend hoe de besprekingen zullen gaan verlopen voor mavo. Raadpleeg daarvoor de website van de VGN:
<http://home.wxs.nl/~srd/vgn/htm>

Aanvang tenzij anders vermeld:
VWO 16.30 u. en HAVO 17.45 u.

Alkmaar: Mummellius Gymnasium,
Bergerhout 1.

Amsterdam: Gerrit van de Veen SG,
G. van de Veenstraat 99.

Arnhem: CSG Het Streek,
Bovenbuurtweg 1, Ede.

Nijmegen: Canisiuscollege Mater
Dei, Berg en Dalseweg 207.

Den Bosch: St. Janslyceum,
Sweelinckplein 3.

Breda: Onze Lieve Vrouwelyceum,
Paul Windhausenweg 11.

Eindhoven: REC Eindhoven,
Berlagelaan 13.

Goes: Willibrordcollege, Fruitlaan 3.

Groningen: Zernikecollege,
Helperbrink 30.

Leiden: Visser 't Hooft Lyceum,
Kagerstraat 1.

Den Haag: 1e VCL, Van Stolkweg 35.

Haarlem: Linnaeuscollege, locatie
Spaarne/Theresia, Zwemmerslaan 2.

Heerlen: College Rolduc, Graaf
Saffenburgweg 15, Kerkrade.

vwo 16.00 u.; havo 17.00 u.

Hengelo: Twickel SG,
Woolderesweg 130.

Leeuwarden: S.G. Magister Alvinus,
Almastraat 5, Sneek.

Rotterdam: St. Laurenscollege,
Voorhout 100.

Utrecht: OSG Schoonoord,
Driebergseweg 10, Zeist.

Zutphen: Baudartiuscollege,
Isendoornstraat 1.

Zwolle: Van der Capellen SG,
Lassuslaan 230, Zwolle Noord

Contactpersoon HAVO/VWO:
Peter Westerveld, Breehoven 7,
6721 SP Bennekom. Tel. 0318-430350.

Nieuws van het

VGN

bestuur

In maart heeft het bestuur twee keer vergaderd. We hebben een nieuwe administrateur gevonden. Euroclio/VGN heeft de administratie overgenomen van de heer Houweling. Commissieleden kunnen hun declaraties vanaf nu naar de nieuwe penningmeester, Johan Raven, sturen. Beide adressen vindt u voor in *Kleio*.

Het ministerie heeft, naar aanleiding van de rapportage van de inspectie over de basisvorming, een aantal ideeën gefor-

muleerd en die voorgelegd aan de vakverenigingen. We hebben enkele bedenkingen: het wordt scholen te gemakkelijk gemaakt de basisvorming (ook die voor geschiedenis en staatsinrichting) te beperken tot de leerjaren 1 en 2; wat komt er dan nog terecht van diepgang? Ook zien wij de clustering van ons vak (met economie en aardrijkskunde) niet zitten: hoe herkenbaar is een vak dan nog voor de leerlingen? Net nu een commissie bezig is het (breed geaccepteerde) vak geschiedenis inhoud te geven!

De werkgroep staatsinrichting heeft een basis gelegd voor het onderdeel staatsinrichting in de basisvorming en hoopt, dat de commissie historische en maatschappelijke vorming er haar voordeel mee doet.

Drie leden van het bestuur hebben de jaarvergadering van Euroclio in Lissabon bezocht. Een verslag daarvan staat verderop in de *Kleio*okrant.

De opkomst op de jaarvergadering van 18 maart was dramatisch laag. Gelukkig ging dat niet ten koste van het niveau, maar toch!

Het weekend van 8 en 9 april is het voltallige bestuur 'de hei' opgegaan, omdat we het nodig vonden eens uitgebreid over beleid te praten. De reguliere vergaderingen zijn te vaak gevuld met ad hoc zaken waardoor we aan de grote lijn niet toekomen. Aan de orde kwamen onder meer: de taakverdeling binnen het bestuur, beleid op ICT-gebied, de positie en de taken van de commissies in de VGN en PR-

beleid. Daarbij zijn de conclusies van de sterkte-zwakke analyse van de OAC en de reacties daarop van de leden op de jaarvergadering onze leidraad. Resultaten van deze bijeenkomst zult u in *Kleio* en op de website kunnen lezen.

Renée Schreuder

Ter herinnering aan Ruud Soeter

Op 30 maart j.l. overleed Ruud Soeter. Zijn heengaan kwam niet onverwachts, wel ontijdig. Hij is nog geen vijftig jaar oud geworden.

De VGN verliest in Ruud een trouw en actief lid. Zijn lidmaatschap dateerde van mei 1978 en hij was al vanaf het begin zeer betrokken bij het wel en wee van de vereniging. Hij onderkende het belang van georganiseerd zijn van geschiedenisdo-

centen die hun vak en beroep ernstig nemen.

Aan de activiteiten van de VGN nam Ruud dan ook volop deel.

De Didactiek- en activiteitencommissie van de VGN begroette Ruud als lid in de loop van 1991. Van meet af aan was zijn stuwende kracht merkbaar. In augustus 1992 moest Ruud vanwege de

ziekte die hem uiteindelijk noodlottig zou worden gedurende langere tijd verstek laten gaan, maar na zijn terugkeer duurde het niet lang voordat hij het hem aangeboden voorzitterschap van de commissie aannam. De Didactiekcommissie, die een lichte identiteitscrisis achter de rug had, werd doorstraald met nieuwe energie en elan.

Speerpunt werd de jaarlijkse Didactiekconferentie in Vught. Met telkens een ander thema en programma werd dit gebeuren in korte tijd een groot succes. Heel wat leden en niet-leden hebben de afgelopen jaren daar inspiratie opgedaan voor hun lessen. Het aantal deelnemers aan de conferentie groeide tot over de tweehonderd.

In november 1998 verleende het bestuur van de VGN Ruud de Huib de Ruyterprijs tijdens de viering van het veertigjarig bestaan van de vereniging in Dordrecht. Voorzitter Kees Weltevrede loofde Ruud in bewoordingen, die voluit door de leden van zijn commissie werden onderschreven:

'Ruud is nauwkeurig; een afspraak met hem is een afspraak; hij is bescheiden; hij is gedegen; hij dringt zich niet op de voorgrond; hij weet rekening te houden met andermans zwakke punten; hij geeft goed leiding zonder dat je het merkt; en bovenal is Ruud een aimabel mens'.

De Didactiek- en activiteitencommissie ziet het als haar opdracht om in de geest van Ruud, dat wil zeggen met diens bruisende inzet en ijver, inspirerende ideeën en prettige omgang, haar werkzaamheden voort te zetten. Wij zijn dankbaar voor de erfenis die Ruud heeft nagelaten. De VGN betreurt een actief lid en een goede geschiedenisleraar en wij missen een echte vriend.

Johan Raven,
namens het bestuur van de VGN en de Didactiek- en Activiteitencommissie

Geschiedenis- dagen 2000

Confrontatie en manifestatie

Sinds de winter van 1998-99 werken enkele grote landelijke organisaties verbonden met het vak geschiedenis (KNHG, KVAN, VGN, NMV, NCV, HP) aan een jaarlijks terugkerende plaats van samenkomst voor historisch Nederland: de Geschiedenisdagen. Iedereen die zich kan identificeren met geschiedenis zal daar voortaan welkom zijn. De eerste Geschiedenisdagen zullen gehouden worden op 17 en 18 november 2000 in het Koninklijk Instituut voor de Tropen te Amsterdam. Het programma heeft inmiddels duidelijke contouren, en de concrete organisatie is in volle gang.

De eerste (mid)dag is gericht op de 'binnenkant': historici van velerlei pluimage onder elkaar. De tweede dag is 'publieksdag': rondom het thema 'Nederland in de Koloniën, de Koloniën in Nederland' is een breed en aantrekkelijk programma samengesteld. Enkele kenmerken zijn op beide dagen van toepassing: we streven er steeds naar de deelnemende geledingen met elkaar te confronteren, en raakvlakken te benutten. Tegelijkertijd willen we het vak aan een breder publiek tonen: we richten ons tot méér dan de vertrouwde eigen achterban. 'Buitenstaanders' spelen niet slechts als beoogd publiek een rol: we laten juist ook hen aan het woord.

De bezoeker kan kiezen tussen een scala van grote voordrachten, debatten, films en doorlopende kleinschalige workshops. Het onderstaande geeft daarvan slechts een onvolledige impressie.

De eerste 'geschiedenisdag' 17 november brengt geen abstracte navelstaarderij of bestuurlijk jargon. De openingszitting moet hoofdvragen en uitdagingen van het vak aanreiken. Deze worden in

de volgende onderdelen nader uitgewerkt. Wat verenigt en verdeelt het vak? Hoe kunnen we de contacten tussen docenten aan universiteiten, HBO's, middelbaar onderwijs versterken, en de kruisbestuiving van archieven, musea en onderwijs stimuleren?

Herman Beliën presenteert voor het gezelschap zijn geschiedenisquiz in een vorm die tevens onze opvattingen over de historische canon in kaart brengt. Een beeldend kunstenaar, een 'oude muziek' specialist, en een schrijver gaan in op de wijze waarop zij zich door de geschiedenis laten inspireren, en vertellen wat zij van de 'beroepshistorici' verwachten.

Een debatsessie behandelt de veranderende werkomgeving van historici: vertegenwoordigers van zeer uiteenlopende sectoren komen aan het woord; werkgevers spreken over hun verwachtingen en ervaringen. Moet de universiteit zich richten naar deze nieuwe perspectieven? Naast voordrachten en debatten zijn er workshops met creatieve voorbeelden van samenwerking en toepassingen van informatietechnologie, brongebruik in het onderwijs, en tal van andere thema's. Een stevig slotdebat mag vaststellen waar historisch Nederland nu staat en voorstellen wat er voor een volgende ronde van de Geschiedenisdagen veranderd zou kunnen zijn.

De tweede Geschiedenisdag staat in het teken van de samenwerking tussen Nederland en zijn voormalige koloniën. 'De Oost' en 'De West' zijn op tal van manieren met Nederland verbonden; de Nederlandse geschiedenis en cultuur zijn er mede door gevormd. Indonesië, Suriname en de Antillen staan in het zaterdagprogramma centraal; voor hen geldt bepaald niet één model.

De opening brengt publieke figuren uit politiek en literatuur van deze drie regio's: zij geven hun visies op thema's als de kolonisatie, migratie, culturele verwantschappen. Een volgende sessie stelt de vraag naar de plaats van de koloniën in ons 'Nationaal

Geheugen': waarom heeft Nederland eigenlijk geen museum waarin van de koloniale erfenis historisch en artistiek verslag wordt gedaan of verdienen de verschillende koloniën hun eigen museum? Daarna doen betrokkenen bij de gang naar onafhankelijkheid van Suriname uit de Nederlandse politiek verslag van hun ervaringen. Een voorlaatste grote sessie bekijkt de relatie tussen Nederlandstalige literatuur en de voormalige koloniën. Een panel bestaande uit vertegenwoordigers van de verschillende regio's debatteert ten slotte over de vragen waarmee de ochtend begon. Daarnaast staat een doorlopend programma met films en documentaires; een reeks interviews met deelnemers aan de debatten en voordrachten; een sessie over de specifieke problemen van de Molukken, een 'koloniale' variant van de geschiedenisquiz en een gevarieerd aanbod van workshops over tal van onderwerpen, veelal geboren uit samenwerking tussen musea, archieven, en het onderwijsveld.

Het programma is beide dagen opgezet volgens het 'festival' model: de deelnemers bepalen hun eigen traject langs de parallelle activiteiten, van het grote debat tot een kleinschalige workshop, of een rondleiding in de collecties van het KIT. De hal dient als centrale ontmoetingplaats, met naast de cateringvoorziening ook ruimte voor tentoonstellingen en stands. 'Netwerken' maar ook gewoon een oude bekende opsnoeren kan via een digitaal prikbord; hoewel we verwachten dat u ook zonder dit hulpmiddel genoeg verwachte en onverwachte gesprekspartners treft. Voor de 'overblijvers' en andere belangstellenden wordt op vrijdagavond een programma met verschillende keuzeonderdelen geboden: een 'Wereldbuffet' in het restaurant van het Tropenmuseum, Ekeko, zal daarvan zeker onderdeel uitmaken, maar we hopen ook ander cultureel vertier te verzorgen.

We hopen u straks in het KIT te mogen begroeten!

Johan Raven

In oprichting

Historisch Didactisch Documentatiecentrum

De VGN heeft het initiatief genomen om een HDD op te richten, waar:

- oude en nieuwe methoden
- videobanden, films, transparanten, dia's, geluidsopnamen,
- bronnenmateriaal, courseware en cd-roms,
- simulatiespellen,
- wandplaten en wandkaarten,

- vakdidactische literatuur uit binnen- en buitenland

te raadplegen is, te kopiëren en te leen voor iedereen die zich op een of andere manier bezig houdt met onderwijs in geschiedenis en staatsinrichting. Dat kunnen beginnen de docenten zijn op zoek naar 'een leuke les', studenten van lerarenopleidingen, of uiterst ervaren liden die toch weer wat vakdidactische of praktische scholing zoeken.

Op het moment is er al een organiserend comité bestaande uit Leo Dalhuisen, Genio Ruesen, Elise Storck en Hubert Schrijnemakers, dat materiaal verzamelt, geld en vrijwilligers. De Universiteit van Leiden zal een kamer ter beschikking stellen.

Wilt u een bijdrage leveren? Donatie, ideeën, materiaal, vrijwilligerswerk tegen vergoeding van reiskosten?

Stuur een e-mail: hdd@iclon.leidenuniv.nl

Jacob van Lennep

Wandeling op 18 juni 2000 georganiseerd door het KNAG met ThemaTours en Kasteel Groeneveld

In 1840 publiceerde Jacob van Lennep (1802-1868) zijn historische roman Ferdinand Huyck. Van Lennep liet zijn held ronddwalen in een andere tijd, rond 1700. Het land zag er toen anders uit dan in zijn eigen tijd. Het landschap van Van Lennep kennen we goed door de Topographische en Militaire Kaart, waarvan de productie in 1840 in volle gang was. Nadien zijn de ontwikkelingen nog veel sneller gegaan. Op veel plaatsen kost het moeite om het landschap van Van Lennep terug te vin-

den. Op andere plaatsen is veel minder veranderd, en kunnen we ons zelfs in het landschap van Ferdinand Huyck wanen.

Met de wandeling 'In de voetsporen van Jacob van Lennep' kunt u zelf aanschouwen welke sporen de tijd in het landschap heeft achtergelaten.

De wandeltocht van circa 15 kilometer (met een korte variant van 8 kilometer) voert van NS-station Hilversum-Noord via Kasteel Groeneveld naar NS-station Baarn. U loopt in uw eigen tempo en krijgt onderweg geografische, historische en geologische uitleg van onze vertellers. Ter plekke kunt u een gedrukte wandelbrochure aanschaffen met historische en hedendaagse kaarten en een uitgebreide toelichting.

De kosten voor deze wandel-excursie bedragen f12,-, kinderen f3,- (KNAG-leden krijgen een korting).

U kunt zich voor deze wandel-excursie schriftelijk opgeven bij het KNAG-bureau, Postbus 80 123, 3508 TC Utrecht; vermeld s.v.p. het aantal volwassenen, wel of geen KNAG-lid en het aantal kinderen met hun leeftijd. Opgeven via de website www.knag.nl is ook mogelijk.

Zonder tegenbericht bent u automatisch geplaatst. Ongeveer twee weken voor de wandeling ontvangt u informatiemateriaal en een factuur.

De Jaarvergadering van de VGN

18 maart 2000

Jaarrede 2000

Kees Weltevrede, voorzitter VGN

'Terwijl schipper Bontekoe met zijn Oost-Indiëvaarder in de Straat van Soenda voer, liet de botteliërs knecht per ongeluk een stuk kaars in een vat brandewijn vallen.

Aanvankelijk zag het ernaar uit dat de schepelingen met een paar leren emmers water de brand snel onder controle hadden. We gingen het ruim weer uit, maar ongeveer een halfuur later begonnen ze opnieuw te roepen: Brand! Brand!, wat ons allen zeer verbaasde. We liepen naar het ruim en zagen dat de brand van onderen naar boven sloeg, want de vaten stonden drie- en vierhoog en het vuur was door de brandewijn beneden in de smidskolen terechtgekomen. We gingen dus opnieuw aan de gang met leren emmers en goten er onvoorstelbaar veel water op. Maar dat gaf opnieuw problemen, want door het water op de smidskolen ontstond zo'n stinkende, zwavelige rook, dat men in het ruim bijna stikte van benauwdheid.

Ik was vrijwel permanent in het ruim om orders te geven en ik liet almaar nieuw volk in het ruim komen om als verse krachten elkaar af te lossen. ... Ten slotte ben ik naar koopman Heyn Rol gegaan en ik heb gezegd: 'Maat, het is het beste dat wij het kruit overboord smijten.' Maar de koopman Heyn Rol kon die beslissing niet nemen en antwoordde: 'Als we het kruit overboord gooien en als we de brand kunnen blussen en daarna in gevecht komen met onze vijand en als we dan, omdat we geen kruit hebben, genomen worden, hoe kunnen we dat verantwoorden?'

Maar de brand wilde niet minderen en niemand kon het lang volhouden in het ruim vanwege de stinkende rook. We hieuen daarna gaten in het tussendeck en goten daar enorme hoeveelheden water doorheen en door de luiken. Ook dat mocht echter niet baten.

... Toen zei ik: 'Mannen we hebben naast God onze hulp nu alleen nog bij onszelf, zoals gij ziet. Laat een iegelijk nu de handen uit de mouwen steken om, zoveel als gij kunt, de brand te blussen. En laten we dadelijk naar de kruitkamer gaan en het kruit overboord smijten, opdat het vuur niet overslaat naar het kruit.' En zo gebeurde het....'

Hier stop ik helaas het verhaal. Ongetwijfeld zit u zich nu af te vragen, waarom begint hij daarmee en tegelijkertijd vermoedt u al waar het verhaal ons heen leidt. Er is een sterke behoefte te constateren in de maatschappij naar de verhalen! Geert Mak schrijft de ene historische bestseller na de andere, de NPS met

V.l.n.r. De leden van het VGN-bestuur: Johan Raven, Herry Groothuis, Hans Kummerer (vertrekkend), Riemke Leusink, Kees Weltevrede, Loek Janssen. René Schreuder en Ineke Veldhuis ontbreken op de foto.

Herman Beliën vertelt over het bestaan van Nederland en bij de VPRO is afgelopen week de serie *Andere Tijden* van start gegaan; eerst komen er dertien afleveringen en na de zomer gaat men op wekelijkse basis verder. Dat is tijdenlang ondenkbaar geweest in ons land. We wisten dat op Discovery en The National Geographic Channel bijna elke avond spannende historische documentaires werden uitgezonden, maar dat was het buitenland, waar men altijd al veel meer aandacht had voor geschiedenis.

Maar nu:

Het *Historisch Nieuwsblad* is in een nieuwe jas gestoken en wordt op een maandelijks basis uitgegeven met de missie: van 4000 abonnementen naar de 10.000 in een paar jaar. Uitgever Veen steekt er geld in. *Trouw*, *De Volkskrant*, Meulenhoff, Thieme steken geld in Stepnet om vooral docenten en leerlingen te hulp te komen in het vakgebied Mens en Maatschappij. Onze overheid steunt Euroclio met grote bedragen om het geschiedenisonderwijs in voormalige Oostbloklanden te helpen ontwikkelen.

Wat is er aan de hand? Ondergaat geschiedenis een herwaardering? Wordt geschiedenis geld waard, big business? Gaat er straks een geschiedenisfonds naar de beurs?

Het verschijnsel van toenemende commercialisering van geschiedenis geeft misschien ook het geschiedenisonderwijs nieuwe mogelijkheden. Vanuit de VGN zullen we moeten inspelen op deze ontwikkelingen. Dat geldt tevens voor de internetisering van allerlei zaken en de snel groeiende toepassingen van ICT op onderwijsgebied.

Daarom verheugen we ons op de komende Geschiedenisdagen 2000. Signalen uit de werkgroep die de voorbereiding behartigt, wekken de verwachting dat de Dagen zich ontwikkelen tot een soort megaconferentie, die zeker stimulerend zal werken op de belangstelling voor en ontplooiing van geschiedenis in alle soorten en dus ook voor het onderwijs.

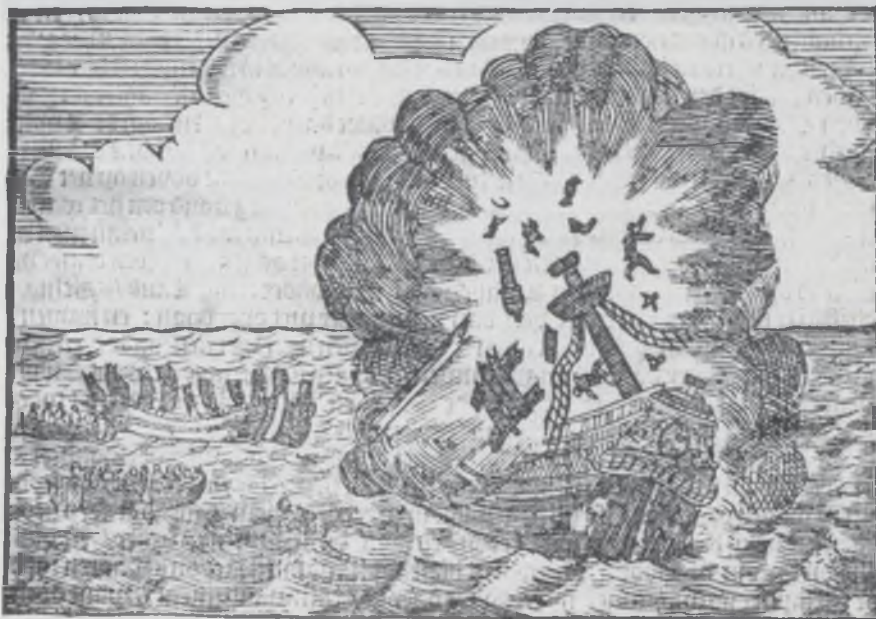
We hopen dat de vmbo-operatie, die reeds een aantal maanden loopt, niet soortgelijke problemen treft als de tweede fase. Eerlijk gezegd houden we ons hart vast als we zien hoe ingewikkeld qua regelgeving de hele structuur van het vmbo is. Bovendien is onze indruk dat de scholen en de betrokken docenten te weinig weten wat hen te wachten staat. Daarom is het fijn, maar tegelijkertijd ook uiterst noodzakelijk dat een vakinhoudelijke vereniging als de onze veel werk maakt van de voorlichting. (In het eerste nummer van *Kleio* is al veel te vinden over het vak geschiedenis en staatsinrichting in het vmbo. In nummer twee is de nieuwe examenregeling voor geschiedenis en staatsinrichting nader toegelicht.) Op deze manier krijgen de leden die in die sector werkzaam zijn voldoende munitie om zich te wapenen in de strijd die ongetwijfeld op de scholen zelf zal worden gevoerd om de lesuren.

Dat geldt ook voor het volgende: onlangs was er op het Ministerie van OC&W een bijeenkomst van het Platform VVVO en de directeur Voortgezet Onderwijs Henkes over de beleidsvoorstellen voor de basisvorming die gelanceerd zijn door de staatssecretaris naar aanleiding van de evaluatie van de basisvorming. Daarin komt de volgende gedachte naar voren:

het ministerie wil scholen meer de ruimte geven, bijvoorbeeld om van 32 naar 30 uur te gaan. Het middel daartoe is de zogenoemde kerntabel, een urentabel die verplicht is en het minimum aangeeft per vak. Het wordt dus ook hier echt noodzaak om bijna per school het 'gevecht' om de uren aan te gaan.

Verontrustend is bovendien een ander probleem.

De uitgeverijen hebben dit voorjaar weer hun brochures rondgestuurd met reclame voor de mooiste methoden, maar wat opviel is, dat de aparte boeken voor staatsinrichting bijna allemaal verdwenen zijn. Voor de tweede fase wordt al een tijdje *Burgers en Besluitvorming* niet meer uitgegeven en nu staat *Staatsinrichting van Nederland* van Franssen & Schouwenaar op de nominatie te verdwijnen.

Ook in de basisvorming zijn bijna alle staatsinrichtingsboeken verdwenen van de lijsten van de uitgevers. Als er nu sprake was van een geweldige integratie van het vakonderdeel in de methoden voor basisvorming of tweede fase, dan was er niet zoveel aan de hand, maar is dat wel zo?

Dit punt zal zeker de aandacht hebben van het bestuur in het komende jaar.

De commissie-De Rooy ligt, voor zover wij weten, goed op schema om onder andere de eerste ontwerpen en opzetten van de canon, de longitudinale leerlijn, het programma voor het combivak geschiedenis & maatschappijleer te presenteren op veldraadplegingen in september. Hoe dat er allemaal uit gaat zien weten we niet. We bieden hierbij onze medewerking aan om een aantal zaken mee te organiseren. Wij zullen zorgen voor voldoende voorlichting naar de leden.

Waarschijnlijk zal de medewerking gevraagd worden van de betreffende com-

missies in de advisering over de ons voorgelegde nieuwe programma's. U hoort van ons.

'De bemanning heeft nog geprobeerd om de scheepswand te doorboren en zo de brand te blussen, maar dat mislukte. Nu ontstond er zo'n gehuil, gekerm en geschreeuw op het schip dat een mens de haren te berge rezen. ... Toch bleven ze bezig met het gieten van water en het overboord smijten van het kruit, tot het einde toe, toen het vuur ons kruit bereikte. Ongeveer zestig halfvaten kruit hadden we overboord gegooit, maar we hadden nog wel zo'n 300 binnen, toen we de lucht in gingen met alle man. Het schip sprong in honderdduizend stukken; we waren nog met 119 personen in het schip toen het sprong. Ik stond, toen het gebeurde, bij de grote hals boven op het schip en ongeveer zestig personen stonden recht voor de grote mast die de

emmers met water van elkaar overnamen en doorgaven. Die werden allen te zamen weggenomen en tot hutspot geslagen, zodat men niet wist waar een stuk gebleven was, en zo ging het ook met alle anderen.

*En ik Willen Ijsbrantsz. Bontekoe toentertijd schipper, vloog mede in de lucht en ik wist niet beter of ik moest daar sterven. Ik stak mijn handen en armen naar de hemel en riep: 'Daar vaar ik heen, o Heer! Wees mij arme zondaar genadig!''**

Nu weet u ook hoe het afliep met het schip. Of de schipper inderdaad begenadigd is kunt uzelf lezen in *Journael ofte gedenckwaerdige beschrijvinghe van de Oost Indische Reyse van Bontekoe*.

Uw leerlingen in de basisvorming, in het vmbo en in de tweede fase zullen op het puntje van hun stoel zitten ... en thuis vertellen dat geschiedenis zo'n leuk vak is.

* Te vinden: G. Mak, *Ooggetuigen van de vaderlandse geschiedenis in meer dan honderd reportages* (Amsterdam 1997) 67 e.v.

Ledenvergadering

Met deze woorden opende de voorzitter van de VGN de algemene ledenvergadering, die eens in het jaar wordt gehouden. Het programma bestond uit een huishoudelijk gedeelte waarin bestuur en commissies hun activiteiten van het afgelopen jaar en de plannen voor 2000 ter discussie stelden, de Huib de Ruijterprijs werd uitgereikt en afscheid werd genomen van de penningmeester en de administrateur van de VGN; en een middagdeel, waarin gediscussieerd werd over de VGN in de toekomst.

Het mooie weer kan het niet geweest zijn, maar was het dan omdat het 'Boekenweekzaterdag' was, met gratis lezingen en handtekeningen zettende schrijvers? Hebben leden geen zin mee te denken over de taken in de toekomst en de functie van de vereniging? Vindt men het niet nodig vrije tijd te steken in zaken die te maken hebben met het beroep? Wie zal het zeggen. Feit is dat de jaarvergadering, en met name het middaggedeelte, door slechts een uiterst klein aantal leden werd bijgewoond.

Sterkte/zwakte analyse

De Onderwijs Advies Commissie is geruime tijd bezig geweest met het opstellen van een sterkte/zwakteanalyse van de VGN. Er is een enquête verzonden met *Kleio*, waarop 4% (!) van de lezers heeft gereageerd, de VGN-commissies zijn bezocht door leden van de OAC en hebben hun mening gegeven over allerlei onderwerpen, deskundigen van de pedagogische centra, Cito en Slo zijn persoonlijk benaderd.

Het onderzoek is nu afgerond en het rapport werd aan het bestuur aangeboden. Later in het jaar zal het bestuur verslag doen van de inhoud ervan en van de discussie in de middag.

Huishoudelijk zaken

Bij de bespreking van de jaarverslagen en plannen voor 2000 kwamen onder andere aan de orde:

- het reilen en zeilen van de Commissie Cliomatica. Wat doen ze daar?
- de leerstoel vakdidactiek: wat kunnen we daarvan verwachten?
- de commissie-De Rooy: wat gaat de veldraadpleging inhouden? Kan de VGN zich actief opstellen bij het signaleren van praktische problemen als een te strak tijdspad voor de vernieuwingen, toetsing en examinering?
- het werk aan het opstarten van een Historisch Didactisch Documentatiecentrum in Leiden, bij het ICLON van de RUL; hulp is noodzakelijk, zie hiervoor de oproep op bladzijde 46.

Ineke Veldhuis biedt mw. Houweling bloemen aan. Links de heer Houweling.

De gaande en de komende man

Afscheid werd genomen van penningmeester Hans Kummerer, die door drukke werkzaamheden op zijn school zijn taken moet overdragen. Johan Raven, die al een jaar meedraait in het bestuur, neemt het penningmeesterschap op zich.

In zijn afscheidwoord pleitte Hans, bekend als 'lastig man', voor 'lastig gedrag'. Laat het bestuur veeleisender zijn met name wat betreft het vmbo en laten de geschiedenisdocenten op hun scholen niet te snel berusten, maar vechten voor de uren.

Daarnaast werd afscheid genomen van de heer en mevrouw Houweling, die gedurende achttien jaar verantwoordelijk zijn geweest voor de administratie van de VGN.

'Eigenlijk gaan drie 75-jarigen u nu verlaten', vertelde meneer Houweling in zijn afscheidwoordje. Met steun van de heer Leenman zijn de kaartenbakken van de ledenadministratie, waarmee in 1972 werd begonnen, omgebouwd tot een goed geordend en met behulp van de computer bestuurd geheel. Houweling memoreerde ook de verschillende VGN-penningmeesters, waarmee hij in al die jaren te maken heeft gehad en zal met veel genoegen aan die contacten en het werk terugdenken. Met een gedichtje van Constantijn Huygens (1596-1687) sloot hij af en wensde de aanwezigen toe dat deze woorden, die vanuit het verre verleden tot ons komen, voor ieder van waarde zullen zijn. 'Die 't ambacht wel verstaet, daarvan hij leven moet En die 't niet wel alleen, maar wel en gaerne doet beleeft het grootst geluck, dat yemant kan begeren. hij spoedt en spoedt met vreugd, hij wint en wint met eeren.

Als Leo de Titanic was geweest, was de ijsberg gezonken

Namens het VGN-bestuur reikte Ineke Veldhuis de Huib de Ruyterprijs uit aan Leo Dalhuisen, die vele jaren werkzaam was als vakdidacticus aan de Rijksuniversiteit van Leiden.

In haar toespraak bij de prijs, die Dalhuisen krijgt voor zijn totale oeuvre, schetste zij een korte geschiedenis van diens carrière als 'vader én werkpaard' van de Nederlandse vakdidactiek.

Al vanaf het einde van de jaren zestig is Leo actief op het gebied van didactiek. Hij bestudeerde nieuwe buitenlandse ideeën en verwerkte deze op eigen wijze in zijn vele theoretische, maar vooral ook praktische publicaties. Hoogtepunt van dit laatste was zijn methode *Sprekend Verleden*, die in de loop van de jaren zeventig begon te verschijnen.

Daarna was Leo ondermeer betrokken bij het didactiekhandboek in twee delen *Geschiedenis op School*, bij de voorlichting over het nieuwe eindexamen door *Geschiedenis, wat is dat?*, en bij het intercultureel onderwijs getuige de enorme stapel boekjes in de serie *Bouwstenen voor Intercultureel Onderwijs*, die hij samen met zijn Leidse collega Obdeijn publiceerde. En behalve dit alles verschijnt al jaren zijn blad *Geschiedenis in de klas*: een rijke bron voor docenten die lesmateriaal, tips en raadgevingen zoeken.

Ook in de VGN was Leo Dalhuisen actief: in de Didactiek- en activiteitencommissie en in de Commissie Havo/Vwo.

Leo's werklust is bij insiders berucht. Daarom ook het motto bij deze prijsuitreiking. Leo werkt grondig en degelijk, maar ook vasthoudend en onverzettelijk op ieder uur van de dag (of de late avond). Hij schuwt de polemieken niet. Hij is niet

altijd even geliefd. Maar het gaat hem niet om de persoon, maar om de zaak. En dat is iets wat de mensen die met hem te maken hebben, ook meestal wel kunnen waarderen.

In zijn dankwoord ging Dalhuisen in op een aantal tendensen, die de laatste jaren duidelijk worden en hem vervullen met vrees en verbazing. De rede delft het onderspit tegen de regels!

Als voorbeelden noemde hij:

- * de stofomschrijvingen van de CE's: de probleemstelling van de auteurs zelf (!) beantwoorden die auteurs vaak niet goed; maar niemand vindt dit erg! Er is aan het regeltje - er moeten een hoofdvraag en deelvragen zijn - voldaan.

- * de overheid schrijft steeds meer voor en dat resulteert in volledig voorgekookte methoden. Maar heel veel docenten zeggen wel dat de overheid duidelijk moet

Leo Dalhuisen

zijn, maar prijzen toch de 'oude' methodes, als de goede boeken, die zonder al dit sturen tot stand zijn gekomen.

- * Veldraadplegingen lijken ingevoerd om werkelijk 'het veld te raadplegen'. Maar deze zijn verworden tot het even kort praten met een uiterst klein aantal mensen en dan is 'het veld' weer geraadpleegd en dus aan de regel voldaan.

- * Vakhistorici werken mee aan het maken van steeds meer voorschriften voor de scholen: andere historici staat dit zo tegen dat ze niets meer met dat onderwijs te maken willen hebben en zo is een goed contact verloren gegaan.

- * De leraren en zeker ook de vakdidactici deugen niet, zegt men. Hoe komt het anders dat het zo'n warrige bende is in het geschiedenisonderwijs? Maar: er moet teveel, het moet te vlug, en natuurlijk gaat dat niet goed.

Hallo Nachbar! ...
... Dag Buurvrouw!

Nederlands-Duitse
betrekkingen
in cartoons

Hallo Nachbar! ... Dag buur- vrouw!

Tentoonstelling van politieke tekeningen

De reizende tentoonstelling *Hallo Nachbar ...* van cartoons die de relatie tussen Nederland en Duitsland op de hak nemen is vanaf 26 april tot eind juni te zien in voormalig Hotel De Wereld in Wageningen, 5 Meiplein 1. Hotel De Wereld is op werkdagen geopend van 9.00 - 17.00 uur.

Bij SDU verscheen de gelijknamige catalogus. Hij bestaat uit twee delen: Duitsland in de spiegel van de Nederlandse karikatuur en Nederland in de spiegel van de Duitse. In een groot aantal cartoons en enkele korte schetsen wordt duidelijk gemaakt hoe Nederlanders en Duitsers over elkaar oordelen. In het boek staan ook een overzicht van de Nederlands-Duitse betrekkingen vanaf 1946 en korte biografieën van de tekenaars en auteurs. Wanneer u de reizende tentoonstelling niet ergens bezoekt toch zeer de moeite waard! En niet alleen voor docenten met eindexamenklassen.

Hallo Nachbar! Dag buurvrouw! (SDU, Den Haag 1999)
160 blz., prijs f29,90,
ISBN 90 1208 727 9.

Websites over de Vroege Nieuwe Geschiedenis

Een hoofdthema in de vroege nieuwe geschiedenis is uiteraard de geschiedenis van reformatie en katholieke contrareformatie. Hieromtrent is veel bronnenmateriaal te vinden op het Internet. Bijvoorbeeld:

Catholic Reformation
<http://history.hanover.edu/early/cath.html>

Een zeer rijke en geleerde bronnenverzameling die beoogt alle belangrijke teksten betreffende de katholieke reformatie toegankelijk te maken. Die teksten zijn uiteraard in het Engels vertaald. Het Concilie van Trente, Ignatius van Loyola, Theresia van Avila vindt men hier in hun eigen bewoordingen. Niet onmiddellijk geschikt voor onderwijsgebruik, wel mogelijk een verantwoord vertrekpunt voor wie deze bronnen in bewerking wil aanbieden. Het auteursrecht berust bij de Hanover universiteit in Indiana, VS.

Selected Works of Martin Luther
<http://www.iclnet.org/pub/resources/text/wittenberg/wittenberg-luther.html>

Een onderdeel van een groot project, het Wittenberg project, dat ten doel heeft leven en werk van belangrijke figuren in het Lutheranisme bekend te maken bij de Internetgebruiker. Het is een bron-site, die zowel gebruik maakt van de originele tekst als van vertalingen. De auteur, ds Bob Smith, is een Amerikaans predikant. De verzameling bevat onder andere een Nederlandse vertaling van de 95 stellingen.

En dan natuurlijk de grote ontdekkingsreizen, een voorbeeld uit vele:
European Discoveries
<http://www.nelson.com/nelson/school/discovery/cantext/european.htm>

Een beperkte verzameling teksten/bronnen over de ontdekkingsreizen, een onderdeel van de Can Text Library, die documenten betreffende de Canadese geschiedenis publiceert. Bevat bijvoorbeeld een brief waarin Columbus uitvoerig over zijn ontdekkingen rapporteert aan de kanselier van Aragon. Met enige bewerking vrij snel bruikbaar te maken voor onderwijsdoelen.

De wetenschappelijke revolutie:
Newtonia
<http://www.newton.org.uk/>

Site geheel gewijd aan Sir Isaac Newton, die dan ook aan alles wat met hem te maken heeft bevat: zijn huizen, zijn vrienden, zijn theologie en natuurlijk zijn wetenschap. Hij is gemaakt door een hedendaags fysicus, kennelijk vanuit diepe bewondering. Zeer levendig, zowel geschikt voor wie leuke anekdotes zoekt als voor de ernstige wetenschapper. Echt zo'n site die maakt dat je het betreurt dat je niet in het Engels les kunt geven!

De Verlichting en veel meer in:
Eighteenth-Century Resources
<http://andromeda.rutgers.edu/~jlynch/18th/>

Deze site is naar eigen zeggen 'liefdewerk' van Jack Lynch, die zich behalve via een E-mail adres niet nader bekend maakt, maar die, gelet op de url, in elk geval gebruik maakt van de bekende Rutgers universiteit in New Jersey. Verzameling van sites over de achttiende eeuw betreffende geschiedenis, kunst, muziek, literatuur, kortom eigenlijk alles wat naar de indruk van de auteur voor wetenschap en onderwijs van belang is. Dat betekent dat hij folkloristische of commerciële sites zoveel mogelijk weert. Een mooie en serieuze verzameling.

Cees Bol

Klankbeelden in de les

Radio Oranje

Het Nederlands Audiovisueel Archief (NAA) vervaardigt cassettebandjes in combinatie met losbladige brochures om historische geluidsopnamen bruikbaar te maken als historische bron in de geschiedenisles. In de losbladige brochure is de tekst van elke afzonderlijke geluidsopname opgenomen zodat de leerlingen deze (gekoopierd) mee kunnen lezen. Ook bevat elke brochure een docentenleidraad. Het NAA start per 1 mei 2000 met een nieuwe serie van vier klankbeelden, die alle handelen over de radiozender die tijdens de Tweede Wereldoorlog de stem was van Nederland in ballingschap.

Het eerste klankbeeld (KB 36) bevat vijf items met een totale speelduur van 30 minuten uit de jaren 1940 en 1941, met o.a. de eerste uitzending met koningin Wilhelmina, kritiek op en spot met de NSB en de 'Duitsers' en een hoorspel gemaakt door de jonge historicus L. de Jong. De volgende drie klankbeelden – die vóór juli 2000 gereed zullen zijn – behandelen respectievelijk de jaren 1941-1942 (KB 37) met o.a. een vraaggesprek met Engelandvaarders en een herdenking van de februari-staking; 1942-1944 (KB 38) met o.a. de jodenvervolgung en de invasie en 1944-1945 (KB 39) met o.a. de hongerwinter en de bevrijding.

Het NAA heeft nog negen andere bandjes met brochures in de aanbieding voor onder-

wijsgebruik met onderwerpen als 'Arbeidersstrijdlieden', 'Jeugdrijdlieden van de Nationale Jeugdstorm', 'De Hongaarse Opstand van 1956' en 'De houding van Nederland ten opzichte van Indonesië in de jaren 1941-1946'.

De prijs van een klankbeeld (één cassette met brochure, inclusief verzendkosten) bedraagt f15,-.

Besteladres:

NAA-Fonothek, t.a.v. Fred de Kok, Postbus 1060, 1200 BB Hilversum. Tel 035-677 59 28. Fax 035-677 59 30

Het Nationaal Aandenken

Vrijheid geef je door

De komende jaren krijgen alle kinderen in groep 7 via hun school een boekje van het Nationaal Comité 4 en 5 mei. Het is de bedoeling dat de kinderen zo de mogelijkheid krijgen op een moment dat het hen zelf schikt, thuis, na te denken over waar '4 en 5 mei' voor staat: de herdenking van de oorlog en het vieren van de vrede.

De meeste basisscholen zullen de boeken wel al besteld hebben en ze hebben uitgedeeld in overeenstemming met de richtlijnen van het comité.

Het is een mooi boek met veel persoonlijke verhalen en allerlei informatie. Er hoort een docentenhandleiding bij met tips voor de overhandiging (met enig decorum) aan de leerlingen en voor gebruik op school.

Wilt u meer weten? Kijk op www.4en5mei.nl > Nationaal Aandenken

Platform Mensenrechten-educatie

Een aantal instellingen die zich bezig houden met mensen- en kinderrechten hebben zich aangesloten tot een platform om de zaak van de mensenrechten beter te kunnen behartigen. Het bleek lastig om ieder voor zich in contact te komen met onder andere de scholen. De instellingen beschikken over allerlei materiaal en dat willen zij graag bekend maken. Dat gebeurt nu via de website <http://www.cmo.nl/platform-mre>

Aangesloten zijn onder andere: Amnesty International, Anne Frank Stichting, Centrum voor Mondiaal Onderwijs, NBLC, SLO, Nederlandse Rode Kruis, UNESCO en UNICEF.

Gelderman & Zonen

Lespakket op internet

Op de site van het Rijksarchief Overijssel en het Gemeente-archief Zwolle is het digitale lespakket te bezoeken over de textielabrikant Gelderman uit Oldenzaal.

Het pakket is samengesteld door een archivaris, Cathy Jager, en een docente, Caro Imming, voor de derde klas havo/vwo.

Centraal staat de vraag: 'In hoeverre bekommerde Gelderman als fabrikant zich om het lot van zijn arbeiders en voerde hij daarmee in zijn tijd een sociaal beleid?'

De eerste kennismaking verloopt aan de hand van een virtuele rondleiding. Daarna kunnen leerlingen aan de slag met bronnen en opdrachten. De 'studybuddy' is de docentenhandleiding. Het lijkt de moeite waard om te kijken of dit iets voor uw leerlingen is. Ze kunnen volledig zelfstandig werken, - 'leuk' - zou het ministerie zeggen, 'met de moderne techniek'. Daarbij komt dat leerlingen enige voorkennis moeten hebben op het gebied van de Industriële Revolutie en haar gevolgen. Ook de verzuiling speelt een rol.

Primair Onderwijs en een sectie Opleidingen Voortgezet Onderwijs.

Het geschiedenisproject van Armand Gaikema en Marc de Zwaan is gemaakt in het kader van de Universitaire Lerarenopleiding in Groningen (het UCLO) en begeleid door de vakdidacticus geschiedenis Ineke Veldhuis-Meester. Het is een serie van zeven klassikale lessen en negen uur zelfstandig werken als praktische opdracht in de Tweede Fase. De Internetopdracht is niet meer onder het oude adres te vinden. Hij staat nu op de UCLOsite:

<http://www.uclo.rug.nl/project/index.htm>

Daarnaar wordt ook verwezen op de webpagina van de VGN.

Het project is ook te vinden onder het sophiproject op de site van de digitale school.

Minister Hermans reikte de prijs uit op een feestelijke avond in het Provinciehuis van Zuid-Holland: een ingelijste oorkonde en duizend gulden.

Het geschiedenisproject is uitgeprobeerd in twee 4-vwo klassen op de stagescholen van de studenten, te weten het Augustinuscollege in Groningen en Het Drachtster Lyceum. Een bijzonderheid is dat de eigenlijke website is gemaakt door een tweede-klas-leerling van een van de twee lio's.

Minister Hermans concludeerde bij de prijsuitreiking dat de belangrijkste bestaansreden voor het vak geschiedenis door de winnaars geconcretiseerd is:

"Het heden valt niet te begrijpen zonder het verleden".

De grootste prijs zou voor mij zijn deze opvatting in beleid omgezet te zien. En daarbij moet de minister dan bedenken dat zijn uitspraak ook geldt voor de 60 % van de leerlingen in het vmbo.

Ineke Veldhuis-Meester

De ZVA Nationale Onderwijs Talent Prijs

'De Holocaust-ontkenning' voor 4 en 5 havo/vwo, waarover in de Kleio van december 1997 geschreven is kreeg de tweede prijs

Het Instituut voor Nationale Onderwijs Promotie maakt zich sterk voor positieve beeldvorming van het onderwijs. In dit kader reikt het instituut jaarlijks een prijs uit voor "waardevolle en opmerkelijke activiteiten in de Nederlandse klaslokalen". Er is een sectie Opleidingen

Herinneren en herdenken

De VGN is lid van Euroclio. En dus is de VGN vertegenwoordigd op de jaarlijkse conferentie bij gelegenheid van de jaarvergadering van deze organisatie, dit jaar in Lissabon.

Tijdens de jaarvergadering op zaterdag 25 maart wordt vooral vooruit geblikt. Hoe zijn de financiële perspectieven van Euroclio? Kunnen we in de toekomst, mede ook in verband met de hoge vertaalkosten, niet volstaan met één voertaal op de conferentie, het Engels? En valt er al wat te melden over de conferentie in 2001 (Tallinn, Estland) en de conferentie in 2002?

Tijdens de vergadering worden een aantal, vooral principiële, beslissingen doorgeschoven naar volgend jaar. Blijkbaar eigen aan bijeenkomsten waar vertegenwoordigers uit het oosten, noorden, zuiden en westen van Europa aanwezig zijn.

We waren overigens niet de enige vergaderders in Lissabon op dat moment!

De conferentie in Lissabon georganiseerd door de Associação de Professores de Historia in Portugal, is óók een ontmoetingsplaats voor historici, meestal leraren geschiedenis. Uit IJsland, Azerbeidzjan, Rusland, Finland, Zwitserland, Denemarken, Slovenië, enzovoort. De gelegenheid, die er is om met elkaar te praten en

ideeën uit te wisselen wordt intensief benut. Je zou het iedere collega, ook die van de andere vakken, toewensen, zich af en toe te laten bijscholen door simpel een gesprek te voeren met, bijvoorbeeld, de collega's uit Polen. In alle situaties inspirerend, en meestal heel gezellig.

Sinds Hendrik de Zeevaarder in Portugal overal te zien!

Onze bijzonder gastvrije collega's uit Portugal hadden een conferentie, voorafgaand aan de jaarvergadering van Euroclio, georganiseerd onder de titel

Remembering and commemorating history oftewel (re)Faire l'histoire, en commemorant? Mémoire et choix commémoratifs.

In het Nederlands, vrij vertaald (uit het Engels) *Herinneren en herdenken van geschiedenis* - geen ondertitel oftewel (uit het Frans) *Wordt geschiedenis (her/ge)schreven door te herdenken?* - met nog een ondertitel; voor de taalkundigen onder de lezers!

Blijkbaar kunnen we er niet omheen. Op verzoek van de paus is het jaar 2000 uitgeroepen tot 'het jaar van de excuses'. Moeten wij, historici en leraren, daaraan meedoen? We herdenken ons te barsten, overal in Europa gebeurt het. De Portugezen herdachten een paar jaar geleden Vasco da Gama (1498) en zijn nu volop bezig met Brazilië (1500). Wij hebben ook het een en ander te bieden. De Vrede van Munster (1648) hebben we net gehad, de contacten met Japan lopen (1600), Suriname (1975) moet nog en natuurlijk zijn we al flink bezig met de VOC (1602). Maar herdenk je dan het feest of ook de minder positieve kanten: slavenhandel, exploitatie en oorlogen? En de hamvraag: heeft het schoolvak geschiedenis daarin een taak?

De meeste sprekers, inleiders en collega's, zien wel het nut van herdenken, maar merken tegelijkertijd op, dat ieder tijdvak zijn eigen herdenkingen creëert.

Zeker de Portugezen komen met verhelderende voorbeelden. De afgelopen 100 jaar werd, op een of andere manier, de relatie tussen Portugal en Brazilië vier keer groots herdacht. In 1900, Portugal was toen nog een koninkrijk, in 1922 (Brazilië was 100 jaar onafhankelijk; je weet in Portugal nu al wat je in 2022 te herdenken hebt), Portugal was een democratische republiek, in 1940, ten tijde van alleenheerser Salazar die het tijd vond voor een grootse herdenking van de Portugese ontdekkingsreizen en tenslotte dus in 2000, Portugal is een voorbeeldig lid van de Europese Unie, voorzitter zelfs op dit moment. En vier keer zijn de herdenkingen anders, zijn de Portugezen anders en zijn de Brazilianen anders.

Tijdens de discussies wordt een ding duidelijk. We moeten de rol die het vak geschiedenis en in het bijzonder de docent geschiedenis speelt niet overschatten. We willen dat ook niet. De term 'understanding' valt veelvuldig. Die tijd (het verleden), maar ook onze eigen tijd. De begrippen herdenken en herinneren komen dan ineens ander daglicht te staan.

Het is in ieder geval nooit de taak van de docent geschiedenis excuses ten aanzien van het verleden onderdeel te laten zijn van zijn lessen. Dan kun je, net als de paus, wel aan de gang blijven. En het levert niet persé meer understanding op.

In dit opzicht waren de aanwezige docenten geschiedenis het redelijk eens met elkaar. Dit van elkaar horen en met elkaar bespreken is natuurlijk een van de hoofddoelen van Euroclio. Alleen al in dat opzicht was de conferentie in Lissabon zeer geslaagd.

Loek Janssen

Een staaltje van negentiende eeuwse herdenken. Standbeeld in Lissabon.

'De nationalistische verleiding'

Bronnenmateriaal op cd-rom en internet

De Anne Frank Stichting ontwikkelt voor gebruik in het studiehuis een cd-rom met veel bronnenmateriaal rond het thema 'Nationalisme'. Op de website van de Stichting staat informatie rond het onderwerp en worden er ideeën gegeven voor het gebruik van dit materiaal op school.

Op de cd-rom worden behalve de teksten, de foto's en de (12) korte filmpjes uit de tentoonstelling 'De Nationalistische Verleiding', een groot aantal andere documenten (artikelen, foto's, cartoons, anekdotes, enz) opgenomen. De bronnen zijn geordend rond verschillende invalshoeken:

- Wat is nationalisme?
 - Hoe nationalistisch waren de nazi's?
 - Waarom werden en worden minderheden vaak uitgestoten en vervolgd?
 - Hoe werkt die 'verleiding'?
 - Hoe actueel is nationalisme?
 - Hoe trots ben jij op je land? Een enquête.
- De cd-rom is geschikt om op het netwerk van uw school te zetten.

Plaatjes en artikelen staan niet versleuteld op de cd, zodat alle informatie ook in andere programma's zoals tekstverwerkers, opgeroepen en geprint kan worden.

Binnen grenzen kunnen bepaalde teksten ook aangepast worden door de leerkracht.

Met de standaard internet-explorer kan de hele cd afgespeeld worden.

Website

Op de website van de Anne Frank Stichting staat actuele informatie rond het thema nationalisme. Deze informatie wordt regelmatig up to date gehouden. Ook zijn er tal van links met andere websites met interessante informatie rond dit thema. Op de website vragen we docenten om lesideeën en leservaringen in te brengen. Ook leerlingen worden uitgenodigd hun reacties te geven.

Wanneer beschikbaar?

Per september 2000 is dit materiaal beschikbaar. Op de website van de Anne Frank Stichting (www.annefrank.nl) vindt u vanaf 1 mei meer informatie.

Voor telefonische inlichtingen:

Anne Frank Stichting
Tel.: 020 - 5567163
e-mail:
Actueel@annefrank.nl

De Nationalistische Verleiding

Tentoonstelling in het Anne Frank Huis (25 april 2000 - 1 april 2001)

Nationalisme was een belangrijk element in de nazi-ideologie. Centraal stond het droombeeld van een Groot-Duits Rijk, gebaseerd op etnische zuiverheid. Het leidde tot uitsluiting, vervolging en moord op talloze mensen die er volgens Hitler en zijn aanhangers niet bij hoorden. Ruim een halve eeuw later laten oorlogen en conflicten overal in de wereld zien dat de nationalistische verleiding nog weinig aan kracht verloren heeft. Bepaalde politieke leiders beseffen dat van nationalistische retoriek een grote aantrekkingskracht uitgaat en maken daar misbruik van. Tegelijk dringt zich de vraag op of nationalisme altijd gevaarlijk is. Is nationale verbondenheid niet vanzelfsprekend? Is nationale trots niet juist een bindmiddel in een samenleving?

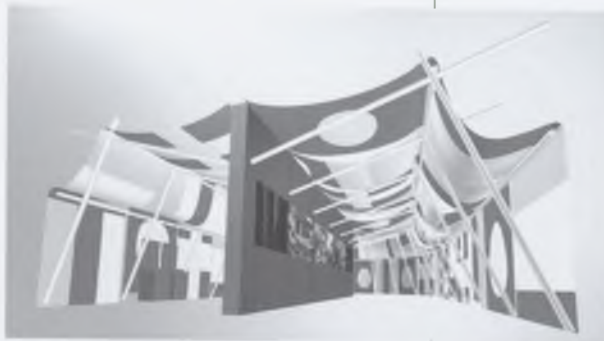
De bezoeker komt uit het Achterhuis en ziet in de wisselexpositieruimte veel fantasievlaggen en een viertal grote historische foto's. In enkele korte documentaires wordt op de volgende thema's ingegaan:

1. Nationalisme in de vorige eeuw
2. Het nationalisme van de NSDAP
3. Nationalisme betekent vaak uitsluiting van bepaalde groepen
4. Actuele vormen van nationalisme in Oost- en West-Europa

Verder

Op monitoren zijn een achttal interviews te zien met mensen die vertellen over hun eigen ervaringen met dit thema. Zo gaan onder meer een Servische, een Amerikaanse en een Algerijn in op de verleiding van het nationalisme en geven zij aan waar ze trots op zijn als het over hun eigen land gaat.

Tenslotte krijgen de bezoekers een vijftal uitspraken voorgelegd die alle betrekking hebben op nationale trots, waarop zij een reactie kunnen geven. Op de computer kan de bezoeker vervolgens zijn eigen antwoord vergelijken met het antwoord van alle voorgaande bezoekers. De enquête wordt eveneens opgenomen op de website van de Anne Frank Stichting.

Lijst van VGN-commissies

• Onderwijs Advies Commissie (OAC)

Hanneke Tuithof, *voorzitter*,
Griftkade 12bisA, 3572 TZ Utrecht.
E-mail: H.Tuithof@ivlos.uu.nl
Paul van Leeuwen, *secretaris*,
Everdrift 4, 5431 LV Cuyk.
Tel. 0485-314598.
Diana Jansen, Mr. Tripkade 16,
3515 BC Utrecht. Tel. 030-272 1380.
Mirjam Beekmans, Sneeuwheide 23,
5704 HB Helmond. Tel. 0492-518 152.
Wiel Lenders, Emmalaan 5,
6571 AK Berg en Dal. Tel. 024-6844 168.
Maria Boersen, Anna Paulownalaan 5,
1412 AK Naarden. Tel. 035-6946 926.

• Didactiek- en activiteitencommissie

Louis Nolet, *secretaris*, Reestraat 32,
6531 JM Nijmegen.
Tel. 024-3550749, fax 024-3449 794.
E-mail: Louis.Nolet@edu.han.nl
Will Bouwman, Kloosterstraat 47,
5708 GM Helmond. Tel. 0492-534709.
Tineke de Danschutter, Van Deyssellaan 40,
9721 WV Groningen. Tel. 050-5251 298.
Margreet Braams, Rubensstraat 37,
3817 EA Amersfoort. Tel. 033-461 5021.
Bernardine Beenackers-Heeren,
Adm. Helfrichstraat 10, 9801 EM Zuidhorn.
Tel. 0594-503365.

• Commissie Vrouwen- en Gendergeschiedenis

Marianne Zewald, *voorzitter*,
Vijverlaan 2, 2012 RC Haarlem.
Tel. 023-528 3325.
E-mail: Zewald@XS4all.nl
Mariëtte Matthijsen, *secretaris*,
Begijnepolderweg 18, 1383 AX Weesp.
Tel. 0294-484285.
E-mail: M.Matthijsen@altavista.net
Gerda Geerdink, *penningmeester*,
Van Oldenbarneveldtstraat 34,
6512 AX Nijmegen. Tel. 024-324 0054.
Fia Dieteren, Joris Ivenslaan 9,
1325 LV Almere. Tel. 036-535 4843.
Annemieke Windt, Prof. Eykmanlaan 29,
2035 XA Haarlem. Tel. 023-5331 485.
Nienke Landman, Elftkolk 4,
8017 NW Zwolle. Tel. 038-46000 39.

• Redactie Kleio

Jan van Oudheusden, *voorzitter*,
Massenetstraat 21, 5144 WP Waalwijk.
Tel. 0416-337430.
E-mail: jan.oudheusden@wxs.nl
Jos Trippenree, *secretaris*,
Beltmolen 30, 3833 KM Leusden.
Tel/fax 033-494 1824.
Tineke Bogaerts-Stoopman, *eindredacteur*,
Omloop West 9, 3402 XM IJsselstein.
Tel. 030-688 3576, fax 030-688 8459.
E-mail: c.bogaerts@hccnet.nl
Carla Van Bortel, Evievelde 6,
5422 AK Gemert. Tel. 0492-361 136.
Huub Oattes, Roerdomp 80,
3641 TK Mijdrecht. Tel. 0297-281197.
Hans Pols, Van Aerssenstraat 140,
2582 JT Den Haag. Tel. 070-3501 380.
Marijke Meuwissen, Simplonbaan 17,

3524 BG Utrecht. Tel. 030-2731 670.
Stefan Boom, Albrechtlaan 28,
1404 AL Bussum. Tel. 035-6948 742.
Cees Bol, Fazantenkamp 387,
3607 XC Maarssenbroek. Tel. 0346-565712.

• Commissie Volwasseneneducatie

Iet Attema, *voorzitter en penningmeester*,
Transvaalkade 29 II, 1092 JL Amsterdam.
Tel. 020-693 1572.
Margriet Vencken, *secretaris*,
Haarenseweg 4A, 5061 VL Oisterwijk.
Tel. 013-528 4297.
Chris van Asperen, Pastoor Versteegstraat 7,
6687 AH Angeren. Tel. 026-325 8219.
Elselien van Gils, Nieuwendammerdijk 177,
1025 LH Amsterdam. Tel. 020-6323 927.
Jorien Ruyters, Petrus Dondersstraat 54,
5614 AH Eindhoven. Tel. 040-2126 508.
Constance Sciarone, Hooglanden 33,
9801 LA Zuidhorn. Tel. 0594-503 755.

• Commissie PaBo

Marjan de Groot, *voorzitter*,
Rompertdreef 26, 5233 AE Den Bosch.
Tel. 073-6420 692.
Hans Keissen, *secretaris*,
J. Calsstraat 25, 1067 WE Amsterdam.
Tel. 020-6146 734.
Theo Beker, Thesaurierweg 8,
6525 ES Nijmegen. Tel. 024-3555 224.
Marjolein du Jour, Dibbetsstraat 41,
2518 PN Den Haag. Tel. 070-3651 027.
Francien van der Meer, Grevelingen 90,
1826 AP Alkmaar. Tel. 072-5611 297.
Cees van der Kooij, De Hulst 53,
9301 PC Roden. Tel/fax 050-5018 947.
Gert Olthof, Persingensestraat 6,
6575 JB Persingen. Tel. 024-6843193.

• Commissie Havo/Vwo

Elise Storck, *voorzitter*,
Elzenbroek 25, 4822 XE Breda.
Tel/fax 076-542 0592.
E-mail: estorck@casema.net
Genio Ruesen, *secretaris*,
Zwaluw 12, 8103 AR Raalte.
Tel. 0572-357 388.
E-mail: e.ruesen@carmelcollegesalland.nl
Leo Dalhuisen, Kortenaerlaan 18,
2121 XK Bennebroek. Tel. 023-584 9441.
Peter Westerveld, Breehoven 7,
6721 SP Bennekom.
Tel. 0318-430350, fax 0318-430351.
Greetje de Vries, Winschoterdiep 155f,
9724 GR Groningen. Tel. 050-318 2317.

• Commissie Bavo/VMBO

Annet van Leersum-Jentink, *voorzitter*,
Fabiusstraat 18, 3248 AJ Melissant.
Tel. 0187-602792.
René Corbeij, *secretaris*,
Specht 19, 3766 WN Soest.
Tel. 035-6023 741.
E-mail: rcorbeij@casema.net
Harm van Dam, ...
Marie-Jes Boonekamp-Wingen,
Notgerusweg 23, 6212 BJ Maastricht.
Tel. 043-3211534.
Joost Dik, Buitenhof 10,

3353 HB Papendrecht. Tel. 078-6413 422.
Hans Werker, Nassaustraart 4,
2771 DV Boskoop. Tel. 0172-216313.
Theo Veldhuis, Schapendrift 61,
9411 BM Beilen. Tel. 0593-525630.

• Commissie Lerarenopleidingen

Marianne Zewald, *voorzitter*,
zie verder Cie. Vr en G.
Frits Rovers, *secretaris*,
Jacob Obrechtstraat 83, 1071 KK
Amsterdam. Tel. 020-6756 333.
Email: dfexs4all.nl
Thijs van Vugt, *penningmeester*, Akerweg 11,
6438 BS Oirsbeek. Tel. 046-442 4911.
Annette Wind, Gerard Reijntstraat 13,
2593 EA Den Haag. Tel. 070-347 8916.
Janneke Riksen, Linnaeuslaan 87,
3571 TV Utrecht. Tel. 030-273 0916.
Harry van Alphen, Pr. Bernhardstraat 11,
4101 HC Culemborg. Tel. 0345-516510.

• Intercommissie KNHG/VGN

Secretariaat, KNHG, Postbus 90406,
2905 LK Den Haag. Tel. 070-3140 363.
Fax 070-3140 637.
E-mail: knhg@knhg.nl

Jan van der Dussen, *voorzitter*,
Molenberglaan 81, 6416 EL Heerlen.
Tel. 045-571 0851.
Maria Grever, Instituut Geschiedenis en
Kunst KUN, Postbus 9103,
6500 HD Nijmegen. Tel. 024-3615761.
Jeroen Duindam, Kerkstraat 31,
6883 HR Velp. Tel. 026-363 6393.
Ineke Veldhuis-Meester,
zie verder bij VGN-bestuur voor in *Kleio*.
Huub Kurstjens, Nijenkamp 13,
6651 HG Druten. Tel. 0487-513119.
E-mail: huub.kurstjens@cito.nl
Sabine Te Rietstap, Zuster Meijboomstraat
177, 2331 PG Leiden. Tel. 072-532 1894.
E-mail: STEMERDI@worldonline.nl
Kees Bogaerts, Omloop West 9,
3402 XM IJsselstein. Tel. 030-688 3576.
E-mail: c.bogaerts@hccnet.nl

• VGN-vertegenwoordiger in de Atlantische Onderwijscommissie

Harald Buskop, Sportlaan 370,
2566 LP Den Haag. Tel/fax 070-364 8946.
E-mail: hbuskop@worldonline.nl

• VGN-ambassadeur buitenland

Hélène Budé-Janssens,
Patrijslaan 12a, 2261 ED Leidschendam.
Tel. 070-327 7923.

Internetsite van de VGN:

<http://home.wxs.nl/~srd/vgn.htm>

Hier vindt u de e-mailadressen van de commissieleden.

Wijzigingen in deze adreslijst doorgeven
aan de eindredacteur van *Kleio*, Tineke
Bogaerts (adres zie voor in *Kleio*).